

NYELVTUDOMÁNYI
KÖZLEMÉNYEK.

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA
NYELVTUDOMÁNYI BÍZOTTSÁGA.

SZERKESZTI

HUNFALVY PÁL.

HARMADIK KÖTET.

HARMADIK FÜZET.

PESTEN,

EGGENBERGER FERDINÁND MAGYAR AKADEMAI KÖNYVÁRUSNÁL.

1864.

TARTALOM.

	Lap
Régi magyar családi és idő nevezetek Mátyás Florián	321
A székely népköltési gyűjtemény, nyelvészeti tekintetben, hún történeti bevezetéssel. Fogarasi János.	361.
A magyar családnevek. Fábrián István	389.
Cseremisiz tanulmányok. Budenz József	397.
Vegyes apróságok. Budenz József	471.
Könyvismertetés. Hunfalvy Pál.	475.

RÉGI MAGYAR CSALÁDI ÉS IDŐNEVEZETEK.

Történet- és régiségtudomány nagy közönségnek kedves termékei olvastatnak, méltányoltatnak. Szók és nyelvvidomok fölötti értekezésnek, keves olvasója. Vagy azért, mert nyelvtani kérdésben, az egyébként észszerű meggyőződést igénylő közönség tekintélyvel is megelégszik: vagy mert az értekező, a könnyebb felfogatu tárgyas modort mellőzve, elvont okoskodást szeret közölni.

Pedig a nyelvtörténet végetlen, nagyrészt járatlan téerein meglepő, érdekes tárgyakkal találkozunk, melyek fényképei a hontörténetiek és régiségtaniak mellett is mulattatók lehetnek. Így az őseinknél divatozott családi nevek, idő, öltözet, fegyverzet nevei házi eszközökre, magán és nyilvános életre, vallásra stb. vonatkozó nevezetek ránk maradt nagy mennyiségét, kellőképen értelmezve és szerkesztve kegyeletes érzelmű magyar kedvelni és becsülni is tudná.

Nyelvtörténeti közlemények lehető mulatságos voltát kívánom bemutatni mai értekezésemmel „régi magyar családi és időnevezetekről.“ Mely szótári kivonat legyen serkentő ilyenmű tüzetesb vizsgálatok kezdésére, — a netán megkezdett — vagy be is fejezték eredményei közlésére.

I.

Családi nevezetek.

Familia.

1. *Nem.* „És siratják földnek nemi, és nemek magoknak, Dávid házának nemi magoknak.“ (Familiae et familiae seorsum, familiae domus David seorsum) Zachar. XII. 12. Bécsi C. „Azért mert

Dávidnak volna házából és neméből“ (de domo et familia David) Luk. II. 4. Münch. C.

2. *Család.* „A harmadik részlet kedég az ő életöknek, és családjuknak életire tartják vala.“ Teleki. C. 19. Kérem k. hogy az szolgabíró fogására k. köldjen oly embert, kinek családja nincs.“ 1555. 400 m. l. 162. „Nincsen proféta megutálván, hanem csak az ő hazájába az ő rokonai és családi között.“ Márk 6. Pesti.

3. *Csalárd.* „Ha az háznak csalárdját oda nem hittam volna.“ Tihanyi C. 314.

4. *Cseléd.* „Joseph lön az hiü és bölcs szolgál, kit az atya Isten az ő kis cselédének, az mi urunknak és asszonyunknak gondviselőül és táplálólul előttök járóvá tön.“ Telegdi Pred. III. 181.

Paterfamilias.

1. *Házi atya.* „Valahol a házi atyának kegyelmes malasztját lelendem.“ Rut. II. 2. Bécsi C.

2. *Házi ember* (homo rex) „Mennyeknek országa hasonlatik házi emberhez, ki akart szamot vetni ő szolgálival.“ Mát. 18. 23. Mün. C.

3. *Családos ember.* „Hasonlatos mennyeknek országa családos emberhez.“ Jordánszky C. 552.

4. *Csalárdos embör.* „Más példánk vagyon az egy embörrel, ki az csalárdos embörnek menyeközjébe bemene.“ Tih. C. 11.

5. *Cselédes ember.* „Hasonlatos a cselédes emberhez.“ Telegdi. III. 459.

6. *Házbíró ember.* „Hasonlatos az mennyeknek országa az házbíró emberhez.“ Mát. 20. 1. Sylvester.

Mas, vir.

Férfu, férfi. „Akar férfiu akar nemberi hivatlan bemenend királnak palotájába.“ Hester. 4. 11. Bé. C. „Ki tött embereket kezdetől fogván, férfiat és nemberiet töttö azokat.“ (masculum et foeminam fecit eos) Mát. 19. 4. Mü. C.

Foemina, mulier.

1. *Asszon.* Önállóság = domina. „Vimádjuk szen achszin Máriát.“ Sírbeszéd. „Szent Mária asszunt hívök.“ I. Endrekori ima. „A

más szolgáló lány kedég követi vala ő asszonyát“ Hest. 15. 7. Bé. c. (sequebatur dominam). „Angyaluknak asszuna, Patriarcháknak asszuna stb.“ Peer Codex. Loretói litánia. (Regina angelorum). Ide tartozik „Asszony anyám.“ (domina mater) kettős ragozással. „Éltemig való szolgálatomat ajánlom Nagyságodnak, mint szerelmes asszonyom anyámnak.“ 1596. Forgács Ferencz levele a pécsi püsp. könyvtárban. *Kis asszony* parva domina. „Kis asszonyom itt Lindván a kegyelmes Ur Istennek ajándékából jó egészségben vagyok.“ 1560. 400. m. l. 365.

Csak kivételkép találjuk „férjezett nő“ értelmében: „Mikoron ez asszon Urának ezt meg mondta volna.“ Virginia. Cod. „Te vagy áldott asszonyoknak közötté.“ Krakai Ábécze. Mint jelző „Asszon quae sexus distinguit, ut Asszon ember.“ Sylvester Gramm.

a) *Asszony ember.* „Egyszer három asszonyembert lele elöl.“ Virg. C. Sz. Fer. Élete. „Asszon ember ime fiu neked.“ (mulier ecce filius tuus) Gyöngyösi c. 15.

b) *Asszonyállat.* „Asszonyállat ime fiu neked.“ Tewrewk c. 15.

c) *Asszonyfeleség* = foemineum contubernium. „Mind ő asszony feleségével Készlával.“ Érdi c. 496.

d) *Asszonybarát* = amica. „Egybe hijja ő asszon barátit (amicas) és szomszédit (et vicinas)“ Luk. 15. 9. Münch. c.

e) *Asszonynép.* „Ogtalan asszun nép.“ I. Endrekori ima. Gyakrabban többesben = mulieres. „Valának kedég és ott sok asszonynépek (mulieres) messzöl.“ Mát. 27. 55. Mü. c. Egyetlen példa a Bécsi és Müncheneri codexben, egyebütt állandóan *nemberi*. „Valának kedég nemberiek és messzöl nézvé.“ Márk. 15. 40. Mü. c. „Meggmondották volt immár az asszony népek is.“ Telegdi Pred. III. 78.

Ide tartozik vissza helyzetü *gazda asszony* kettős ragozással. „Minden erekségi ház — — — és egyeb akarmi ligyen, gazdám asszonyé.“ 1549. Kis F. Végrendelete. R. M. Ny. E. II. 67.

2. *Nő, né.* Magánosan ritka. „Mire tötted e dolgot gonosz nő?“ Teleki. c. 210. *Agg* jelzővel „anus“ értelmében gyakor. „E meg rothadt földde lött agnő tratyu elesék.“ Teleki c. 147. „Mikoron az utszán menne egy agnő elöl találá.“ Érdi c. 644-a. Felhanguraggal: „Monda Julianus az bies bájos agnének.“ Érd. c. 429-b. Nevekhez ragatva nemkülönböztető. „Hogy innék királné asszonnyal.“ Hest. 7. 1. Bé. c. Kettős, és alhangu ragozással. „Ez level adassék Giczi Zsuzsánna asszonnak Szalai Kelemen Uramnének.“ 1550. 400. m. l. 70.

3. *Nemberi.* a) Jelző = foemineus, muliebris. „Nemberi gondolat alatt férfiu elmét viselvén“ (foemineae cogitationi masculinum animum inserens) Machab. 2. 7. Bé. c. „Hogy nemberi ékes öltözetet adna öneki.“ (mundum muliebrem) Hest. 2. 9. Bé. c.

b) = mulier. „Ime egy nemberi, ki vérrel hasal vala.“ ecce mulier) Máté. 9. 20. Mü. c.

Maritus.

1. *Férj.* „Meghala Elimelek Noeminek férje.“ Rut. 1. 3. Bé. c. „Engem kíván férnek adni.“ Nád. c. 409.

2. *Férfiu.* „Ott az aran kapuba elődbe jö teneked atte férfiad.“ Teleki c. 29.

3. *Ur.* „Joseph Máriának ura. — De miért Joseph az hő ura igaz vóna.“ Jord. c. 472. „Az József kediglen az ü Ura.“ Sylvester.

Uxor.

1. *Fél.* „Az else felet vevén hő magának kimulék.“ uxore ducta) Máté 22. 25. Jord. cod. „Annakutánna vén felet magának orosz herczegnek leányát.“ Érd. c. 397.

2. *Feleség.* „Elméne — ő feleségével és ket fiaival.“ Rut. 1. 1. Bé. c. — *Feles* = páros. „Feles számu gerliczét“ = par turturum. Luk. 2. 24. Sylvester. Ebből *ség* képez *feles-séget*, societatem. „Azért van asszon feleség.“ mint főnebb említők; mely nem egyéb mint „asszon társ“ = uxor. „Mikoron az urfiu atyját anyját es asszon társát kérdené hol volnának.“ Érdi c. 514-a.

3. *Házás.* „Hogy ő neki adnája az ő léjányát Szent Margit Asszont házasul.“ Margit leg. „Kinek házasa Aglaes nevő.“ Teleki c. 92.

4. *Asszontárs* (l. főnebb *feleség* alatt).

5. *Hölgy* = Hermelus. „Ama szép fejér hölgyről írják; hogy ha mikor kergetői előtt szalad, ha sárra talál, reá nem megyen.“ Pázm. Pred. 770. Bőrét is így nevezik: „Aranyas kentes ki alá még hölgyet adok.“ — „Egy veres aranyas hölgy suba.“ 1539. R. M. Ny. Em. II. 34—35. Valamint a köznép ezen állatot *menyét asszonyinak*; úgy a feleséget, különösen Pázmán, átvitt értéken asszony hölgynek mondja. „Sokszor intse asszony hölgyét ember.“ Kalauz 308. „Nem élhetett asszony-hölgye nélkül.“ u. a. 449. „Hogy puha ágyamban asszony-hölgyem mellett nyújtózzam.“ Pred. 106. *Hölgy szóra* magán, ily értéken még nincs példám.

Szülék. „Meg hagyta te szüleidet.“ (parentes tuos) Rut. 2. 11. Bé. c.

Pater.

1. *Apa, oba, opa.* Kun-palócz-besenyő nevezet. Samu király kun fajzat, „pro sua pietate *oba* vocabatur.“ Anonym. 32. fej. Takson vezér alatt beköltözött besenyő Tomiz, vagy Tonuz oba (disznó apa) Anonym. 57. F. A szláv íróknál előforduló palócz vezérek: *Altun opa* (arany apa), *Jaroszlánop*, vagy *Haroszlán opa* (oroszlán apa), *Urusz-oba* (örs apa) nevei mutatják, hogy „apa“ fejedelmet is jelöle, s Samu király is nem éppen „pro pietate“ nevezteték *abának*.

Okmányokban is előfordul, mint férfi és helynév „Pristaldus Apa filius Chycha.“ 1067 Monumenta H. Hist. 6. 26. „Apa filius Sydemer — Apa comes.“ 1137. Cod. Dipl. II. 89. „Contulit etiam praedium nomine Apa.“ 1214. Cod. Dipl. III. 1. 158. A magyaroknál hajdan házi használatu: „Példát vehetünk az apró gyermekökökről, mikoron ki meg ehözék nem szégyenli kiájtani: apa atte kenyeret.“ Érdi c. 101-a. „Köszönetemet szolgálatomat írom mint bizodalmas jó apámnak.“ 1561. R. M. Ny. E. III. 37. „Az mostoha uram apámnak nevi, ki ennekem édes apám helyett volt, Jerse Márton.“ 1571. R. M. Ny. E. II. 226. „Otthon mind egészségben hagyta, mind apámat s mind egyebeket.“ 1551. 400. m. l. 79. Találjuk *atya* helyett is: „Kéri vala az léján apját, hogy neki adná feleségül.“ Pesti 161 Fab. 216. l. „Azt mondjátok, hogy ha az ti atyátok idejében voltatok volna, nem löttetek volna társ a próféták vérében; de tinnen magatok bizonyosságot tesztek róla, hogy ti is azonok fiai vagytok, kik megölték a prófétákat; teljesítsétek meg ti is az *apátok* mértékét.“ Máté. 23, 30—33. Pesti.

A harmad személyi birtok *ap-ja, ap-jok*; a többi rag apához járul.

2. *Atya.* Magyaránál általános használatú. Példa a „Mi atyánk“ minden emléinkben. „De ki legyen neki atyja, azut nem tudhatjuk.“ Königsbergi töredék 7-ik sor. Ragozása, mint *apdé*.

3. *Ise, öse, ös.* „Mennyi milostben terömteve eleve miv isémüküt Ádámot — quanta gratia dominus deus gratificaverat primum adam patrem nostrum.“ Sírbeszéd. „Hallvan az Kalastrombéli fejedelem, ottan mind az fraterekkel kimenének eleiben az ő szent *ösejöknek* (R. sz. Antal) testének.“ Érdi c. 312-b. „Vala Diós Győrben

egy magabíró porkoláb, kinek Imre vala neve. Mikoron ugyan ottogyan való Kalastrombeli *őseket* nagy erőssen háborgatná.“ Erd. c. 633-a.

Mater.

1. *Anya.* Magyar és rokonainál általános. „Musja, eteti, imleti ugy hogy anya szilüttét.“ Königsb. Tör. 5—6 sor. „Kezde az anyja réjá feddeni.“ Pesti 80. Fab. 123. l. Ragozása mint *apáé*.

2. *Szüle, szile.* „Az, en atyámfia, és hugom, és szilém“ (mater mea est) Máte 12. 50. Pesti. „Az, en atyámfia, és en hugom, és en anyám.“ Mü. c. „Ennek hagyta az en anyám, hogy megörizzen engemet; inkább kell ennekem szilémnek engednem, hogy semmint teneked.“ Pesti 49. Fab. 81. lapon.

Avus.

1. *Ős.* „Josias a faragványokat, kiket Ámon ö atyja avagy Manasses ö ősi szerzett vala, ki vette.“ Sofonias I. prol. Bé. c. „Ösödnek nevén László lön neved“ (nomine avi dictus Ladislaus) Peer c. 311. „Avus ős, avus meus *ösöm*.“ Sylv. Gram. 67. „Sokakat a jámbor szülék és ösök szentségeért megment.“ (propter parentes avösque). Pázm. Pred. 28.

2. *Szüleatya*, — *apa*. (genitoris pater). Miképen az hatalmasságod boldog emlékezetű atyja, szüleatya athname levele által minket oltalmába vött.“ 1576. Erdél. é. a P. „Ha az emberek közönségesen a szülcapjokkal élhetnének, mi szép dolog volna.“ Mikes I. 234. l.

3. *Nagyapa.* „Nagyapja volt Bethlen Miklósnak Bethlen Farkas.“ Bethlen Mik. öné. I. 145.

Proavus.

1. *Dédős.* „Atyja volt Chusi, (ösö) Godolias, dédösö Amasias.“ (patrem habuit Chusi, avum godoliam, proavum Amasiam). Sofonias I. prol. Bé. c. Eléfordul mint személynév is. „Isti sunt de alio genere udvornicorum, Kylien, et caeteri fratres sui Bondu, Dedus, Zegen.“ 1211. M. 6. 122.

2. *Szüleatya.* „Maradékim tanulják meg — ha gonosz találja, hogy az a legősebb jószágok, és legbizonyosabb jutalmok a világtól, atyjok, nagy- és szüleatyjokról maradt reájok.“ Beth. M. öné. I. 145.

Atavus.

Harmadös. „Dédösö Amasias, harmadösö Ezechias“ (atavum Ezechiam). Sofonias I. prol. Bé. c.

Majores.

1. *Öregbek.* „Sofonias próféta ö öregbinek dicsőséges neméből nemzetett.“ Sofonias. I. prol. Bé. c.

2. *Elők.* „Emlékezzönk régiekről Szittyiaból kijöttekről, magyaroknak eleikről.“ Régi Dal. „A mi atyánktul és eleynktül reánk szállott Nagy-Kállay házunkat.“ 1556. R. M. Ny. E. II. 121.

3. *Ös.* „Keresték az örököt Oroszkán, ki nekik östül maradt, atyjoktul és anyjoktul.“ 1560. R. M. Ny. E. II. 162. „Azok az szablyák östül maradtanak.“ 1574. Erd. és a P. 144. „Pilulát csinálván ösitöl keresett szép értékibül, elnyeli.“ Pázm. Pr. 233.

Avia.

1. *Ike, ik, ük.* „Szent Anna asszon Krisztusnak ikeje.“ Kazinczy c. 39. l. „Te naponkéd az ikömnek tisztötöt téssz.“ (kitörülve, s más kéz által : *nagyanyámnak*) Kaz. c. 54. „Mit gondolhatunk nagyobb méltóságot, es tisztességet istentül adatni, mint hogy istenszilő magzatnak atyja és anyja lenni és istennek ösi iki nevezeteni.“ Érdi. c. 438-a. „Monda a gyermek Jézus, mely vala az ö bódog ükének képének ülébe.“ Teleki c.

2. *Szüleanya* (genitorismater). „A szüle anya közönségesebb az asszonyok között, mert hamarébb lehetnek házasok. Ha tizenhárom esztendös korában a léány férjhez megyen, a mint nem ritka, tizennégyben egy léánya lehet, — tizenhárom esztendö mulva férjnek adja, — annak tizennégyben egy léánya lesz, mind így számlálva egy asszonyt negyvenkét esztendös korában szüle anyának nevezhetik.“ Mikes lev. 234.

3. *Nagy anya.* „Kiknek nagy anyjok lön az Szent Emerencia.“ Kaz. c. 46. „Üenneköm nagy anyám.“ Kaz. c. 51.

Proles, genus, generatio, haeres, successor.

1. *Szilött.* „Imleti ughyugy anya szilöttét“ Königsb. Tör. 6. sor.

2. *Fi.* „Megszólójtá ötet, fiam Erzséböt hova mégy?“ Érdi. c. 639.

3. *Magzat*. Sajátlag = semen. „Ábrahámnak és ő magzatjának örökké.“ Luk. 1. Mü. c. „Ábrahámnak és az ő magvának mindörökké“ Pesti. „Ő gyümölcsöket feldrel elveszessed, és ü nekik magzatokath embereknek fiai közül.“ Keszthelyi c. 29. l. (semen eorum 20-ik Zsoltár). Jelöl még *filíust*. „Ha valaki meghalván nem valland magzatot“ (filium) Mát. 22. 24. Mü. c. — És *haerest*: „Látván ő fiát mondának önközöttök: Ez a magzat (haeres), jövetek öljük meg ötet.“ Máté 21. 38. Mü. c.

4. *Maradék*. „Áldott ur, ki nem szenvedte, hogy meg ne fogyatkoznék te nemednek maradéka.“ (Successor familiae tuae). Rut. 4. 14. Bé. c. Hajdan férfinév. „In predio osman habet Ecclesia servos tres Morodek et alios.“ 1082. cod. Dipl. I. 457. „Viginti porcos cum pastoribus Agus Maradec.“ 1137. cod. Dipl. II. 92.

5. *Nemzet*. „Tartozik megadni megholta után, és avagy lelkeért költeni, avagy nemzetinek megfizetni.“ Érdi. c. 612-a.

6. *Szilemér*. „Oh jáspis kégyonak szileméri, kijelentette meg tinektek elfutnotok az jöendő harag előtt.“ Érdi. c. 349-a.

Puer, infans, lactens.

1. *Gyermek*. „A gyermek kedég nő vala.“ (puer autem crescebat) Luk. 1. 80. Mü. c. „Vigada a gyermek ő méhében“ (infans) Luk. 1. 41. Mü. c.

2. *Gyermekded*. „Gyermekdedeknek és emőknek szájokból töltel dicséretet“ (ex ore infantium et lactentium) Mát. 21. 16. Mü. c.

3. *Gyermekcse*. „Tejszopó gyermekcséknek szájából vettél dicséretet.“ 8. Zs. Keszth. c. 33. „Csecsszopóknak szájából.“ Sylv. Mát. 21. 16.

4. *Csecsemő*. „Az csecsemő gyermeket imádjátok-e?“ Debr. c. 339.

Filius.

Fi, fiu. „Hugy szüz léán fiot szülhessen.“ Königsb. Tör. 2-ik sor. „Ime fogsz méhedben és szülsz fiat.“ Luk. 1. Mü. c. „Ki hiszen fiuba, valja az örök életet;“ „Nem tehet fiu valamit ő tölö.“ Ján. 5. 19. Mü. c. Kicsinyítve csak a Mü. c.-ben „Fialim“ = filioli. Ján. 3. Magasb ranguak fiai czimeztetnek is.

2. *Urfiu*. „Ez szent urfiu sziletésnek aranyas innepe.“ Érdi c. 33-b.

3. *Kis ur.* „Az te nagyságod egészségét asszonyommal és kis urammal egyetemben szívöm szerint kívánnám hallani.“ 1560. 400 m. l. 369.

Filia, puella.

1. *Léány, lány, lyány.* Hajdan, ma is, férfinév. „In villa Kopul habet Ecclesia Jobagy nomine Lean.“ 1082. cod. D. I. 456. Kassai *filius*-nak, *fiány*-nak értelmezi, úgyhogy *léánzó* mintegy *fián-ozó* = *filium pariens*. De e nézet régi emlékekkel nem támogatható. „In Bodoch prima meta incipit a Cutfew, — inde ad *Leanscum*“ (léánszöm) 1193. Cod. Dipl. II. 286. „Inde vadit ad *Leankeo*.“ 1243. Cod. Dip. IV. 1. 291. Super metam lapideam *Leanhatar* vocatam 1265. C. Dipl. IV. 3. 291. „Contulit villam *Leand* sitam iuxta fluvium Goron 1265. C. D. IV. 3. 282.

A régiéknél gyakoribb *léán, lány*.

a) *puella* „Leve szüz léánnak“ Kön. Tör. 4—5 sor. „Kereslessenek királynak szüz léányok.“ (puellae virgines). Hest. 2. 2. Bé. c. „Jól megnézzék a drágalátos lányokat és a szüzeket.“ (puellas et virgines) Hest. 2. 3. Bé. c.

b) *Filia.* „En lyánom, jobb hogy ő lyánival menj ki aratnod.“ Rut. 2. 22. Bé. c. „Ha azért Krisztusnak léjánya vagy.“ Debreczeni c. 255.

c) Nőmjelző. „Meg nem holt az leányifju (puella), hanem aloszik.“ Mát. 9. 24. Sylvester. Kicsinyítve *léánca*. „Az te léáncaid az férfui tulajdonságot ne tudják.“ Virginia c. 138.

2. *Léánzó, liánzó.* „Vala Spoletomnak várasában egy igen szép természetű léjanzó.“ Debr. c. 249. Szinte nőmjelző. „Csicseri Mihálnak maradtott négy gyermeke mikort ez világból kimulott, kettei férfiu, és kettei liánzó.“ 1556. R. M. Ny. Eml. II. 20. „Sok léánzó szizek (filiae) gyétének kazdagságokat.“ Péld. 10. Érdi. c. 272-a.

Frater soror in genere.

1. *Atya anya szülött.* „O szerelmes atyám anyám szillettei, ves-sétök réa szivetöket, lelkötöket.“ Érdi c. 536-a.

2. *Egy.* „Zólyominak felesége egy vala az meg holt gróffal.“ Kemény. önél. O. 246.

3. *Testvér* szó ujkeletkeztü. Veszprémi István. „Medicorum biographiája“ II Centuriájában 1486. évről keltezett ily írott levelet közöl: *Édes Testvérem!* stb. Említék utána Katona, Virág B., Hor-

váth István és Döbrentei, a nélkül, hogy hiteles voltát tagadni merték volna. Ma bátran kimondhatjuk, hogy koholmány. Mert 1) Levélirő a 16-ik században és előtte. „Köszönettel és szolgálata ajálásával“ kezdé levelét, ily alakú czímezésre példa nincs. 2) Testvér, csak a 17-ik század másod felében születék, az eddig vizsgált emlékekben, „atyafi“ ily helyettesét nem lelem. Van ugyan ily szóalak, de saját érteményü. „Méltán és igazán egy test-vérnek mondatik az emberré lett Isten az ő szent anyjával, ki azon fiunak anyja, melynek apja az Atya Isten.“ Pázm. Pred. 1256 l.

Idő folytán az „atyafi“ szót, mely csak egy nőmet látszék jelölni, általános érteményben, *egy testvér* helyettesíté. különösen Erdélyben. „Az mint mondották, az *egy testvér* nénjének leányát tartotta feleségül, pápista ember lévén.“ Kemény Ján. Öné. 455. l. „Kazimir — pápai dispensatióból ugyan — — *egy testvér* bátyjának feleségét vötte vala el,“ Kem. Ján. 493 l. „Lázár Annával *egy testvér* volt Bethlen Gábor és István édes anyjok.“ Bethlen Miklós öné. I. 148.

Később *testvér* jelzőkép „atyafi“ előtt: „Torda Zsigmondnak vannak *testvér* atyjafiai, s így defectus itt nincsen.“ Bethl. Mik. I. 514. „(Kain) atyafi lévén *testvér* atyjafiát ölte meg.“ Páter. Szabó István Pred. III. 97. (1746). Így *testvér néne*. Rövidüléskor két tagból az utóbbi marad el; s lön *testvér* = frater vel soror.

Az említett *egy* mellől, mint utóbbi, a többször idézett *testvér* marada el. Nem is leljük azt, *testvér* kelte előtt. „Kinek az édes anyja és az királynak is édes anyja *egyek* voltak.“ Kem. Ján. öné. 493. „Kemény Anna az én nagyanyám, és Kemény Kata, a Bethlen Farkas, Gergely, Elek anyja apával *egyek* voltak.“ Beth. Mik. öné. I. 441.

Frater.

1. *Atyafiu*. „Hogy ha mely atyafiu meghaland.“ Márk 12. 19. Mü. c. Kétféle ragozása; vagy *atya* különféle birtokraggal, *fiu* csak harmadszemélyivel, s szám és viszonyraggal, pl. „Mondjátok ti atyafiuainak.“ Osé 2. 1. Bé. c. S ezt ma is gyakorolja. Vagy „atya“ és „fiu“ különféle birtokraggal, s az utóbbi szám és viszonyraggal. „Megjelentöm az te nevedet Uristen az én atyámfiainak.“ Horvát c. 25.

2. *Ösfi*. „Kit megtartnak mind ez mai napiglan az ő szent szerzetében való jámbor ösfiak.“ Érdi. c. 632.

3. *Atyaszülött.* „O szerelmes atyámsziletti.“ Érd. c. 340-a.

4. *Öcse.* I. alább.

Soror.

1. *Hug.* „Az szizesség angyaloknak huga.“ Tih. c. 2. „E ke-serves anya felemelteték a földről az ő hugaitól.“ Nádor. c. 344. „Többet használ műnekünk a mű együgyő alázatosságunk, hogynem mint a mű hugtársinknak kívánatos felmagasztalása.“ Teleki c. 138.

2. *Anyaszülött.* „Példa minekünk e két anyaszülöttek Mártha és Mária.“ Érd. c. 422-b.

3. *Néne.* I. alább.

Frater major natu, patruus.

Bátya. „Az szilék siratják vala leányokat, bátyjai öcsöket“ Tih. c. 304. „Hugom nincsen, mire nevezsz engem bátyádnak?“ Teleki c. 104.

Jelöl még *patruus*-t: „Ester meg vallá neki, hogy ő bátyja volna“ (quod esset patruus suus) Hest. 8. 1. Bé. c.

Soror major natu, matertera.

Néne a) soror in genere. „Csak egy házas nényével maradt vala meg az ő atyjának jószágában.“ Érd. c. 191-a. „Csak önnön maga marada egy házas hugával az atyai örökségben.“ Debreczeni c. 113. b) soror major natu. „Babilla Juliána, Victoria Aurea és Adorján, mely gyermökske ő nényei szerelmejért anyját és nényét követé.“ Nád. c. 459. c) *matertera.* „Meggondolja vala szent Margit asszon, Szent Erzsébet asszonnak az ő barátjának és szerelmes nényének szentséges életét.“ Marg. leg.

Frater, soror minor natu, ex fratre nepos.

Öcse a) frater in genere. „Nem csak azokat nevezi fratereknek azaz ücseknek és hugoknak az irás, a kik egyek és egy méhbe fe-kütnenek.“ Telegdi. Préd. III. 206. „Kik az evangelista urunk öcseinek és hugainak nevez.“ Telegdi Pred. III. 207. b) frater vel soror minor natu. „Mihál öcsém imádá ötet, es monda ennekem, bátya imádjad a mű istenünknek képét.“ Teleki. c. 217. „Illyésházi Gáspár Szécsi Máriának öcscsét tartja vala feleségül.“ Kemény. J. önel. X. 368. Okmányokban mint férfinév. „Hi sunt vinitores, filii Hysou, Feguueres, cum filio suo, Wche et frater eius.“ 1211.

Monum. 6. 108. c) soror minor natu. „Állonak vala kedég Jézus kereszténél ü anyja, és ü anyjának öccsei.“ Jan. 19. 25. Döbrentei c. Bátya, néne, öcse ragozása, mint *apáé*. d) ex fratre nepos. „Cardinalis István urnak unokája vagy öccse. „István cardinalis ur az ő bátyja.“ Sz. Dam. Élete. 70.

Hug soror minor natu. „Elválasztatik a hug az ő hugától, a néne az ő nénjétől.“ Teleki. c. 266. Hajdan *Kug*. „Dederunt V. pedissequas ad lavanda vestimenta altarium, quarum nomina sunt hec: Cug etc. 1221. Mon. 6. 173.

Nepos.

1. *Unoka, vonoka*. „Kinek unokája, ki ez könyövel megfogattattott Jeroboámnak ő kezdetének tételét követvén.“ Osé. 2 prol. Bé. c. „Maradékoknak, vonokáknak, avagy örökösöknek gyömölcsét nem követék.“ Teleki. c. 17. Előfordul mint férfinév. „In villa Udorj isti sunt ioubagiones: Wnoca etc. 1211. Mon. 6. 109.

2. *Arany*. „Ha azért dicseködni akar szent Anna asszon ő nemzetségéből, igazán teheti és binnél kil. Ha ki ezeket be nem venné nagyobbat lélünk tekintse meg atya mindenható uristennek jogjára ilő *aranyját*.“ Érdi c. 440-a. „Válaszjátok mindnyájan asszonyul anyául és ótalmul dicsősséges szent Anna asszont — kinek miatta nem csak öneki lésztek kedvében, de mind az ő *arany*-jának Ur Jézus Krisztusnak, mind az ő szerelmes leányának asszonyunk sziz Máriának nagy kedvet tésztek.“ Érdi. c. 441-a.

Cognatus, consanguineus.

1. *Atyafi*. „Nem csak azokat, kik egy méhben fekütnenek, hanem az atyafi gyermekeket (consobrinos) és egyeb távulban való atyafiakat is.“ Telegdi Pred. III. 206. „Meg is bizonyította kegyelmed előtt azt, hogy annak az fölyöl meg nevezett Jáger Farkasnak ő volna közelb való atyjafia.“ 1587. R. M. Ny. E. II. 323.

2. *Közel*. „Ruthot es venedd kell ki a megholtnak felesége, hogy feltámaszjad te közelednek nevét ő örökletében.“ Rut. 4. 5. Bé. c. „Akarák szent Margit asszont meglátni miképpen ő közelöket.“ Marg. leg.

3. *Rokon*. „Vala kedég Elimeleh férfinak vérént való rokona (consanguineus) Rut. 2. 1. Bé. c. „Ime te rokonod (cognata tua) meg-

fordolt.“ Rut. 1. 15. Bé. c. „Ö és ki álnalkodott, és ő ménden rokona“ (cognatio ejus). Hest. 16. 18. Bé. c.

4. *Rokonság.* „Ki vala Elimelehnek rokonságából.“ Rut. 2. 3. Bé. c. „Ime Erzséböt asszon es az te rokonságod (cognata tua) fogadott fiat az ő vénségébe.“ Tihanyi. c. 289.

5. *Vér.* „Ki kellne az jószágból menni, es megengedni az vérnek jószágát.“ Érd. c. 297-a. „Zsigmond felesége az ü gyerme-kivel egyetemben vér a jószágba. 1573. R. M. Ny. E. II. 237.

Affines, compater.

1. *Svógor* = affinis. „Zelomir az okáért a Dalmatiai fejedelem segítséget kére az ő svógoritól.“ Heltai Chr. 38-b.

2. *Vő, völegén* sponsus. „Elveszem titőletek a vőnek szavát és a menynek szavát“ (vocem sponsi et sponsae) Baruch 2. 23. Bé. c. „Minem sirhatnak a vőnek fiai (filii sponsi) miglen velek vagyon az vő.“ Máté 9. 15. Mü. c. „Nemde bejtelhetnek-e az menyekzőnek ő fiai, miglen hő velők vagyon a völegén?“ Jord. c. 607. „Bela terminatur ab occidente parte Zekeres, Ronhel, Veuhatar.“ 1158. Cod. Dipl. II. 150.

3. *Meny, menyasszony* sponsa, nurus. „Minden lélek avagy Krisztusnak menyé, avagy ördögnek törvéntörője.“ Érsekujv. c. 226-a. „Felkele hogy ő hazájába menne őket menyével“ (nuru) Rut. 1. 6. Bé. c. „Ki menének a völegénnek és a menyasszonnak eleibe.“ Mát. 25. 1. Mü. c. Előfordul „jegyes“ jelzővel is. „Kicsoda volt ez menyekzőben való áldott völegény es jegyes meny?“ Érd. c. 74-a.

4. *Sü levir.* „Sü levir, levir meus *süem.*“ Sylv. Gramm. 68.

5. *Ángy* glos. „Kérem kegyelmedet, mint szerelmes asszonyomat ángyomat.“ 1578. R. M. Ny. E. II. 253.

6. *Kom, koma, komé.* „Vala öneki egy égen kiseded léánzó magzatja, kit ada egy komájának.“ Érdi. c. „Az egyik ugyan keresztkomja Bogdán vajdának.“ Erd. és a P. 135. „A komékkal fogadtassa fel, hogy a gyermek ellene áll az ördögnek és e világnak.“ Pázm. Kalauz. 587.

II.

Időnevezetek.

Idő, mint némi kiindulási pontra visszatérő, arab ^sعید *id* „rediens ad aliquem, eum visitans.“ — ezen alapérteménynek hatféle jelentésben felel meg.

1. Egyáltalán *tempus*. „Ó méltó szent keresztfa ajánlom en te-neked magamot ma és időnek méndenkorán.“ Peer c. 178. „Bódogok, kik itiletet őriznek, es minden idén igazat tesznek“ (faciunt iustitiam in omni tempore) 105. Zs. 3. v. Döbr. c. 174.

2. *Seculum*. „Erektől fogva és az időknék előtte“ (ab initio et ante secula) Péld. 8. Horváth c.

3. *Annus*. Ötven üdöd még nincs, és Ábraámat láttad.“ Ján. 8. Döbrentei c. 314. A sémiben is *idő* évet jelent: „Het idő változik rajtad“ (septem tempora mutabuntur super te) Dán. 4. 22. Bé. c.

4. *Aetas*. „Isten inkább nézi embernek szívét, elméjét, honnem mint ideit.“ Érdi c. 200-a.

5. *Dies*. „Az dolgot kit mivelkedtél ő ideikbe, régen valo idekbe“ (in diebus eorum, in diebus antiquis) 43. Zs. Keszth. c. 130. „Hogy en lakozzam urnak házában ideimnek minden hosszúságában.“ (in longitudinem dierum) 22. Zs. Battyányi c. 27.

6. *Hora*. „Kiméne hatod es kilenczed időkoron.“ Mát. 20. Mü. c. Nagy pénteken hatod idő koron.“ Nád. c. 240. Napnak első ideétől fogva az Conventnek ebédének ideiglen.“ Margit. leg.

Század.

Idő, kor, örök, özön. Időt lásd fönebb.

1. *Kor*. „Kezdetül fogva és koroknak előtte terömtettem, es az jövendő korig meg nem szönöm.“ (ab initio et ante secula creata sum, et usque in futurum seculum non desinam) Eccli. 24. Czech c.

Nevezetes e szó eltérő ragozása a régieknél. „Azért hogy nem hittel en égéimnek, melyek beteljesednek ő ideje *korán*“ (quae implebuntur in tempore suo) Luk. 1. 20. Mü. c. „Nem lehet sok gondokban vétket megtávoztatni valamikorba.“ Horv. c. 224. „Az időtől fogva a mi *korban* meggyontál volt. Horv. c. 238. „Hogy minden *koron* tisztaságban öjegyese meg maradján.“ Debr. c. 512. „Tisztül mi *kort* adá Heder bék szancsáknak.“ Tinódi. Szeg. Vesz. „Sok

árus fő török akkort megöleték.“ Tinódi u. o. *Mikorontan* alá jött volna megfogák.“ 1552. R. M. Ny. E. II. 99. Ma a végrag elmarad, mint a Bécsi Codex keltekor. „Es mikor tölök az Egyiptomiak öket kivették volna.“ (ejecissent) Judit. 5. 11. „Kire nem ment te gonoszságod méndenkor.“ Naum 3. 19.

2. *Örök.* „Légyen urnak neve áldott öröktől fogván és örökiglen“ (a seculo et usque in seculum) Dán. 2. 20. Bé. C.

Ragozása többféle. Távolító *öl.* „Kik igazságra tanejtandnak monnal csillagok örökkől való örökségben.“ (in perpetuas acternitates) Dán. 12. 3. Bé. c. Később „örök-öl örök-ig“-ből lön „örökön örökké“ (a seculo in seculum) „Dicsőség urunk tenedek legyen örökkön örökké.“ Batty. c. 105.

3. *Özön.* „Isten kedég mi királyunk meg özön előtt.“ (ante secula) 73. Zs. 12. v. Döbr. c. 123. „Ur ezenik (in aeternum) országl es ereköl erekké.“ Keszth. c. 39.

Év, Esztendő.

Év. 1. *Annus.* „Ez véghagyást kedég mondom erősöltet istentől, ki négy száz harmincz év után törvénynyé lött.“ Galat. 3. 7. Döbr. c. 369. „És bocsáta megölni ménden gyermekeket, kik valának betleembe két évtől fogván valokot.“ (a bimatu) Mát. 2. 16. Döbr. c. 278.

2. *Aevum, ezred.* „Miképen azért az hatvan esztendő vén emberben mind erő, mind ifjuságnak zsirja elfogyatkozik, azonképen vagyon dolga és folyása ez mastani hatod évi időnek, miképen jól látjok ime minden országlak töretnek.“ Érd. c. 40-b.

3. *Aetas.* „Jézus nem akara hertelen neveködni öreg embernek éve szerént, sem miként Ádámot és Évát teremté, de lassanlassan.“ Érdi c. 56-a. „Hogy immár nem gyermekségnek évében, avagy idejében, de megért vénségnek mivelkedetében láttatnéjék állani.“ Érsekujv. c. 17-b.

Év hangzatot igazolja a régi írásmód. „Atya, fiu soha szentléleknél kil nem voltanak, es az égy szent lélek mindkettének lelke; hogy kedég mind egy éviék (eewyek unius aetatis) légyenek“ stb. Érdi c. 116-a.

Latin hasonlata *aevum*, melylyel nem csak *kort*, hanem különösen későbbi írók *esztendőt* is jelölnek: „Erat bonus, simplex, — tam se, quam suas facultates Deo dicasse responderunt; unde post

pauca *aeva* factum est, quod omnia sua in morte, fabricae templi B. Mariae reliquit.“ Franciscus Dux Andriensis de S. Richardo. 1451.

Alapértéme nye *öv* cingulus, mozgalmi kör miatt; mint latin *annus* és *annulus*. Ezt látszik igazolni a Heltainál fönmaradt *tív*. „Egynihánszor csak harmad *üvre* szállattanak egyszer haza.“ Chron. 181-b. Egyébként *év* és *öv* *v* nélkül is leletik. „Ime asszonember, kít vérhas tart vala tizenkettöd *étől* fogván.“ Máté 9. Döbr. c. 389. „Az en ingöm alatt szöringöt viselök, és a mazzag *őért* vas lánczot viselök enrajtam.“ Teleki c. 190.

Különös, hogy az idézett három példától megválva, *évet* állandóan nem sark — hanem sorszám előzi meg, s hogy az életkor *évi*, nem *éves*-sel jelöltetik. Példákat ad a Döbrentei, Peer, Nádor, Debreczeni, Teleki, Tewrewk, Érdi codex, Heltai, Ali budai basa levele, s a mai használat. „És ez özvegy vala, nyolczvan *negyed* évig.“ Luk. 2. 37. Döbr. c. 278. „Ki enne ideig, azaz kilenczven *hatod* évig pálmafának levelével fedeztetett vala.“ Peer. c. 91. „Az ü szizességöknek vigaságára *harmad* évig való szabadságot adna.“ Nádor c. 456. „Mikoron volna immár *harmad* évi léánzó.“ Debreczeni c. 500. „Miképen e szent Anna asszon fogada, és szüle, és az ő léányát emteté, feltartá, és *harmad* éven a templombe bejelenté (praesentavit). Teleki c. 35. „Akoron valo nagy keserőségedért, mikoron az édes szép Jézust tizenkettöd évi korában elvesztetted vala.“ Tewrewk c. 138. „Az *harmad* évi birót Kántor Andrást házához vitte, ott szolgáltatja.“ 1582. Ali Passa Kollonicshez. A pécsi püspöki könyvtár eredetijéből.

Mai használat: „Édös anyja adta első évvében. — A Tisza mellett még most is így beszéllenek: „Ez a bor harmadik, — avagy kurtábban, — ez a bor harmad évi,‘ azaz harmadik esztendei.“ Dugonics. Jolánka I. 84.

*Eszten*ő ösztét ebből: *eszten*, hic ipse, iste és *idő* annus = mára fordulat évköze = ezenidő. „Eszten,‘ és „eszten ez,‘ *nap* előtt. Vagy hetinap (pl. vasárnap) külön neve előtt nyolczadot, heti időközt jelöl. „Ö armad eszten napra (három hét mulva) alá jü — — ök szájából allották, hogy ő armad esztennapra alá jü.“ 1550. R. M. Ny. E. II. 69. „Hir ez, hogy Dervis bég eszten ez napon (ma egy hete mult) indult fel Budára.“ 1550. 400. m. l. 73. „Az napja ez jüendő keddhez esztennap“ (keddhez egy hét) 1553. R. M. Ny. E. II. 103. (Lásd alább a heteknél.)

Esztendő jelöl

1. időt általán. „Ezenképen — kell menni vigan tökéletes szeretetnek hajójára, mikoron vagyon alkolmas ideje, avagy esztendje.“ Érs. c. 172-c. „Külemb-külemb időben, avagy esztendőben és külemb-külemb módon hittam embereket szent szerzetre.“ Érs. c. 172-d.

2. *Évet*. „Mikoron idveziténk harmincz három esztendei vala.“ Érs. c. 10-a. „Mikort volt tizenhatsz esztendei.“ Érs. c. 154-d.

Szekellő esztendő = bissextilis. „Ha vasárnap esik hetfőre kell halasztani, bátor szekellő esztendő legyen is, azt híjjuk diákól bissextilisnek.“ Lányi c. 102.

Mint *esztén nap* hetet, úgy *esztendő ez nap* évet jelöl. „Esztendő ez husvét napján hozzád nekem ez helyre Krisztusnak szent testét.“ Nád. c. 666. „Betelvén esztendő az nap.“ Nád. c. 667. „Esztendő ez napig sokan ezek közzül, kik jelen vannak, meg rothadnak.“ Pázm. Pred. 1210.

Évszakok.

1. *Kikelet, tavasz* = ver. „Kikeletre úgy rakatom meg, hogy itélet napjáig el nem dil sem romol.“ 1557. 400. m. l. 265. „Im kikeletre, mikor az idő kinyilik, emberemet bocsátom oda.“ 1574. Erd. és a P. 140. „Megvénhedik a föld, elveszti szépségét, de ujúl ha éri kikelet idejét.“ Zrinyi VII. 43.

Tavasz, többnyire *idő* kíséretében. „Áll vala Jézusnak keresztfája alatt az ü szent anyja sziz Mária az tavaszidőben.“ Nagyszombati c. I. 113. „Tavaszidő vala, mikoron egy férfit“ stb. Pesti 185. Fabula. Sylvester magán is használja : „Quisquis tandem ille fuit, qui mensibus apud nos nomina imposuit, poterat id ab anni partibus commodius facere; — sic dicere poteramus Tél elő, Tél más, Tél harmad hó, Tavasz elő, Tavasz másod, Tavasz harmad hó.“ Gramm. 25.

2. *Nyár* = aestas, *ban*-nal ragozzák : „Az várasnak barmi nyárba ebbe szoktak vala delölni“ Tih. c. 187.

3. *Tél* = hyems, *ben* raggal. „Lésznek nyárba és telbe.“ Zach. 14. Bé. c. „Imádkozzatok pedig, hogy ne legyen futástok télben.“ Pázm. Pr. 1152. Mindkettő *szaká*-val társítva, folyamatot, tartamot jelöl. „Miképen kell az új istoriákat bevenni, nyaratszaka kik esnek.“ Lányi c. 225. „Egész teletszaka mind táborba nyomotottanak vala.“ Heltai Chro. 142-b.

4. *Ősz* = autumnus *vel* raggal. „Löttem miként ki szőlőszedetnek fürtöcskei gyűjti ősszel.“ Micha. 7. 1. Bécsi c. „Jolleheth hogy en üsszel is el akarom vala vennie.“ 1557. 400 m. l. 218. Jelzőkép: „*Őszi kereszt evangelium*“ Döbr. c. 411.

Taval = múlt, távul. „Mindenben az tavalyi végzés szerint cselekesznek.“ 1571. *Erd.* és a *Porta.* 24.

Hónapok.

Hó, hajdan *luna* érteményü; erre mutat *havas* = lunaticus. „Polemius királ kéré hogy jöne hozjá, mert égy havas léánya volna, és vigasztaná meg.“ Érdi. c. 507-b. „Uram könyörülj az en fiamon mert havas.“ Mát. 17. 14. Sylv. (*Quia lunaticus est*). Később = *mensis*. Hogy *nix*-től különüljön, változatlan *o*-val. „Hóban ne számláltassék.“ (in mensibus) Döbr. c. Job. 3. 6. „Kit vöt vala hazasságra annak előtte csak tizennégy hóval.“ Nádor c. 557. „Fiat fogadott és most hatod hóba jár.“ Telegdi Pred. III. 176. „E jeles esztendőnek XII-d. hovában.“ Hester 13. 6. Bé. c. „Az jöendő szerdán vagyon az en hómnak napja.“ 1552. R. M. Ny. E. II. 273. „Emlekezhetik ti kegyelmetek az mi szolgálatunkról mindenképpen, hogy az mi hónk immáran bekezelget.“ 1544. R. M. Ny. E. II. 54.

Hó-nap = lunae circuitus, hó fordulta, lefolyta. „És ez hatod hó nap ő neki, ki hivattatik meddőnek.“ Luk. I. 36. Mü. c. Mit Sylvester etymologicus viszketegből állit: „Non erat forte ineptum et vocabuli *hó* rationem mutare, si modo id usus (apud quem est et ius et norma loquendi) nobis permitteret; ac cum reliquis nationibus, quae omnes fere a lunae cursu mensum denominant, dicere *hold-nap*, et non *hó-nap*, aut ut imperiti loquuntur *holnap*.“ Gramm. 24. írási és kimondási tekintetben a nyelvtényekkel nem egyezhető. *Hónapot* találunk *mensis*-re állandóan: „Három hónapokban.“ (per tres menses) Judit 16. 24. Bé. c. „Három esztendőben és hat hónapokban.“ Jud. 8. 4. Bé. c. Kazinczi is téved jegyzetében: „Söt a hó-nap hibásan mondva, csak azért, hogy a mensistől megkülönböztethessék a *cras*.“ u. o. Mert régi nyelvelmékekben *holnap*, *honnap*, = *hollati*, *holvali* (crastinus) nap, s *holval* magán is = mane, s *holtakelve*, vagy „más reggelre kelve“ = *cras* mint alábbi idézetek bizonyítják.

Hónevezetet ötfélét említek. 1. Régi latin *Januarius*, *Februarius* stb. a müncheni codex naptárában, s több codexekben.

2. Egyházi nevezetek, a 15-d. század végén és 16-d. elején, a Peer, Debreczeni, Teleki, Tihanyi, Érdi, codexben, melyek új keletkezetről Sylvester: „Mensium, quibus nunc utimur, vocabula subjungere nolui, propterea quod haec rebus non respondent; quae manifestum est nuper esse conficta ab homine nescio quo. Suspikor tamen aut monachorum, aut sacrificulorum esse inventum.“ Gramm. 23. Példakép ezeket említi: Bűjt elő hó, Bűjt más hó (Februarius, Martius), Pünköst hava, Iván hava, Karácson hava. 24—25 l.

Ezen újabb kelt valódiságáról meggyőz e nevezetek különféle, ingatagsága, mely szerint Augustus és October előbbi (mai időben utóbbi) szentről mondaték, s a szent név bővitve leletik; meggyőznek új, közhasználatba nem jöhetett egyetlen nevezetek. Példák:

1. *Januarius*. Bódogasszonhó. „Lén eredeti (a kánai menyegzőről szól) Bódog asszon hónap nyolczad napján.“ Érdi c. 124-a.

2. *Februarius*. Bőjt elő hó. „Ez mai szent innepnek epistolája meg vagyon irván szent Péter apostol felmagasztaltatásának innepe napján Bejt előben.“ Érd. c. 430-a. Ez cathedra S. Petri Antiochiae, Üszögös szent Péter Február 22-én. *Gyertyaszentelő hónap* is nevezeték. „Krisztushoz méne szent Dorottya gyertya szentelő hónap hatod napján.“ Érd. c. 222-a. Ma is azon napon esik.

3. *Martius*. Bőjt más hó. „(Lön Jézus ünnepélyes bevonulása Jerusálembe) Bejt más hónap huszad napján, azaz verág vasárnapon.“ Érd. c. 103-a.

4. *Aprilis*. Szent György, vagy Szent György mártir hava. „Lén Szent Gyergy havának tizenötöd napján.“ Érd. c. 108-b. „Szent Gyergy mártir havának első napján.“ Érd. c. 172-b.

5. *Majus*. Pünköst hó. „Lén kedég ez mai szent evangeliomnak eredeti Pünköst hónap hatod napján.“ Érd. c. 601-a.

6. *Junius*. Sz. Iván hava. „Felvevék onnan (Sz. Antal testét) Szen Iván havának harmad napján.“ Érd. c. 458-a.

7. *Julius*. Sz. Jakab hava. „Megholt vala kedég ez szent Elek szent Jakab havának tizenhatod napján.“ Peer c. 34. Ma 17-én innepeljük; 25-én pedig Sz. Jakab napját. Sylvester *Hevhó*-nak nevezi Gramm. 27.

8. *Augustus*. Kis asszony hó. „Az ő (Sz. Anna) szentségös lelke az ő testéből kimene küs asszon havának előtte heted nappal, bizonyába a hetnek kedd napján, mely mastan vagyon Sz. Jakab

apostolnak ő vonokájának másod napján“ (Julius 26-án). Teleki c. 57. „Erzséböt asszon kis asszon hóba fogada, kis asszon hava kegyék böt elő hóhoz hatod hó.“ Tih. c. Februárhoz Augustus hatod hó bármely irányban, Augustus tehát ma is a következő hó szűz Mária születése innepéről neveztetik (September 8-án). Hajdan a megelőző hóéről Sz. Jakab hava (Julius 25-én). „Azon Szent Jakab havának ötöd napján éllyen csodálatos példazattal, ki természetnek fellelte vagyon ő nagy hatalmasságát nagy hideg hónap esésével akará megmutatni.“ (Havi bódog asszony Aug. 5-én) Érdi c. Ugyan itt *Hevhó* nevezetet is leljük. „Az ő szent neve hasonlattatik az hev hóhoz (mensis), mondatik Augustnak, mert e hóval ugyan meggyuladnak nagy hevségnek miatta.“ Érdi. c. 516-a.

9. *September* ma Sz. Mihál hava az, Érdi codexben *Kisasszony hava* „A szélvészről és hajócskáról valo evangeliomnak kezdetében *Kisasszony* haának huszonkilenced napján.“ Érdi. c. 127-a. E codexhen Sz. Mihál hava a következő.

10. *October* ma Mindszenthava. Hajdan Sz. Mihál hava. „Ő áldott lelkét Istennek adá (Sz. Bruno) Szent Mihál havának hatod napján.“ (October 6-án Sz. Bruno innepe). Ér. c. 582-a.

11. *November*. Mindszent és Sz. András hava azon egy codexben. „Mindszent havának tizennegyed, azaz Szent Bereczk Confessornak másod napján“ (13-a Novembris S. Britii Ep. c.) Érdi c. 632. „Kéré még, hogy asszonyunk máriának az templomba felmenésének innepét szörzené, hadná, és parancsolná illeni, es tisztösséggel szolgálni mind egész anyaszentegyházban, mind esztendőnkéd Sz. András hónap huszod napján“ (21-a Novembris Praesentatio B. M. V.) Ér. c. 648-b.

2. *December*. Karácson hava. „Elnyugovék kegyig urban Szent Pál Karácson havának tized napján.“ Debreczeni c. 116. „Ez evangéliomnak (János követküldése Jézushoz) lén eredeti Karácson hónap tizenharmad napján.“ Ér. c. 106-b.

13. *Sylvester* ezeket javaslá: *Január Főhó*, *Febr. Fagyhó*, *Mart. Fűhegy*, *Apr. Kinyiló hó*, *Máj. Elő gyümölcsü hó*, *Jun. Kaszáló hó*, *Jul. Hevhó*, vagy *Arató hó*, *Aug. Szőlőérlelő hó*, *Sept. Szőlőszedő hó*, *Octob. Borvető hó*, *Novemb. Borlátó hó*, *Decem. Vigan lakó hó*.

Ugyan ő ajálá ezeket is: „Télelő, Télmás, Télharmad hó, Tavaszelő, Tavasz másod, Tavasz harmad hó“ stb. Melyeket nyelvtűjtők néhány évtized előtt igy utánozák: Télelő, Télhó, Télutó stb.

Végre a sorozatos nevezet is Sylvesteré: Első hó, másod, harmad, negyed hó stb. „Et haec addidi, ugymond, non quo novus vellem haberi auctor, sed ut ostenderem quid nostri in appellationibus mensium poterant sequi.“ Gramm. 25. 28. 29. 1.

44. Az állatkör jegyei szerénti elnevezések Rajniséi: *Január* Vizöntő hava, *Febr.* Halak hava, *Mart.* Kos hava stb. Naptárainkban jó ideig divatosak, közhasználatba nem mehettek.

Hetek.

Eleink a hét napi idő közt 1) *het* szóval jelölék, mely midőn különösen tartamot, folyamot fejez ki, *szaká*-val ragozik. „Semmit nem érvén sok hetetszaka az isteni látásnak nézésétől.“ Virg. c. 143. „Ezt a jó szándékot kell hetedszaka sokszor ujítani.“ Pázm. Pred. 461. I-vel életkorra. „A fia meghala, egy héti alig vala.“ Beth. Mik. onél. I. 385.

2) *Eszten* jelzővel átalán *nap*- vagy külön napnevezetek előtt. „Ott egész eszten napig temetetlen hagyák.“ Érdi c. 412-b. A *septimana* jelentést más párhuzamos szövegek igazolják: „Holott hetednapig isteni dicsérettel megmaradván“ Tihanyi c. „Ott isteni dicsérettel tarták heted napig“ Nád. c. „Erősen parancsolja, hogy ez jövő vasárnapra gyűlést hirdessek, azaz eszten vasárnapra.“ Völcssei Bálint Sopron vármegyei szolgabíró 1576. „Mikoron egy péntek napon ágyában fekönnék, állapék meg előtte egy magas termető nagy szép vén ember; — — harmad eszten péntökön esmeg neki jelenék.“ Érd. c. 446-b.

Jegyzet. *Ez*+*ten* származat bővebb igazolásul, tekintsük röviden *ton*, *ten* rag nyelvtudósink által még nem közlött nyelvtörténeti állapotát. *Ton*, *ten* gyorsítást, nyomatot tartalmaz, s idő-, igemutató és minőségi nevekhez ragad.

Időnevek. *E*-*ten* per noctem. „Ott szolgálja vala ur Jézust Krisztust mind étén étszaka.“ Érdi. c. 390-a. Mikoron Mátyás király étén étszaka ekképen veszedet volna.“ Heltai chr. 175-a. „Erre virradnak; étén estig söt holtig ebben mulatnak.“ Faludi. Nemes Urfi. 40.

Tege = múlt idő; *tege*-*ten* nuper. *Ma* hodie, *maitan* statim, continuo. (Lásd alább).

Igenevek. „A fia mondon mondja vala neki, hogy ne veszödnék azon.“ Pesti XXX Fab. 60. „Kegyelmed levelét mihelön jutott, ottan

küldtön küldtük az póstán.“ 1557. 400. m. l. 232. „Az emberi természet multon múlik fogyatkozton fogyatkozik.“ Telegdi Pred. III. „Igy hulla sok Török, és szaladton szalad.“ Zrinyi IX. 101. „Tudván hogy senki sem ölte meg, minthogy maga az, és élten él.“ Faludi Téli É. 219.

Mutató, minősítőnevek. Ez-ten, mint főnebb. Ily-e-ten, oly-a-tan talis. „Ilyetenek azoknak istenek.“ Baruch 6. 15. Bc. c. „Hagyjátok az apródokat en hozjám jöni, mert olyatanoké mennyeknek országa.“ Mát. 19. 14. Mü. c.

Kitünőbb hetek az évben 1) Ádvent, 2) Menyekzős, ma farsanghetek. Érdi c. 3) Negyvenlő, quadragesimalis, vagy böjthetek. „Minden negyvenlő bejtben három astinenciát tött vízzel.“ Érd. c. 637-a. E hetek külön nevei: Csonka hét. Döbr. c. 493. Másod hét. Döbr. c. 305. Harmad hét. Döbr. c. 307. Gusalyütő hét. Döbr. c. 309. Siket hét. Döbr. c. 312. E nevezet közös a szlávokkal *nedelja gluha* vagy *gluhna*. Virághét. Döbr. c. 314. Nagyhét. Döbr. c. 315.

Napok.

Nap, nop 1) sol „Világosságba és napba fordéjtaték.“ (In lucem solemque conversus est) Hest. 10. 6. Bc. c. 2) diés. „Ki nopun emdöl“ — „birságnop jutva.“ Sírbeszéd és ima. *Nop* hangzat gyakori. „Noponként áldonk tégedet.“ Keszth. c. 72. „Ez elmúlt nopokba.“ 1546. 400. m. l. 32. Ez levél költ Galaczon Szent András nopján 1549. R. M. Ny. E. III. 8. Ragozzák 1) *on*-nal „Ki nopun.“ 2) *ban*-nal, és birtokragosan. „Nemde tizenket idő vagy-e napjában.“ (Nonne duodecim sunt horae diei?) Ján. 11. 9. Mün. c. 3) *vál*-lal „Ha ki nappal jár nem serszik meg.“ (Siquis ambulaverit in die non offenditur) Ján. 11. Mün. c. 4) *i*-vel, midőn jelző, különösen életkorra, mai *os* helyett. „Midőn Jézus harmincz esztendő, és tizenhárom napi volna.“ P. Szabó. Pred. I. 51. Hónap is: „Lévén ő akkor tizenöt esztendő három holnapi, én pedig huszonöt esztendő hét holnapi.“ Beth. Mik. I. 363. Régen kezdék *dies* magyar nevét *sol*-étől különíteni, és pedig *nappal*, *napest* szókkal.

Nappal. „Éffelikor hogy volna, oly nagy fényesség szállá meg az egész hegyet, hogy azt hinnék, hogy nappal volna.“ Érd. c. 674-a.

Napest. „Így ekképen, nagy csodálatosságnak jegyére, olymint fél napestig függé.“ Teleki. c. 100. Külön váltan s kettős rago-

zással is, *mind* = totus után. „Mit állotok itt hian ménd e napot estég.“ (Quid hic statis tota die otiosi?) Mát. 20. 6. Mű. c. „Ménd napot estég annépek imádsága betellessédvén.“ (Per totam diem oratione populorum completa.) Judit 6. 16. Bé. c.

A hét napjai. 1. *vasárnap, vosárnap, vosárnak dominica.* Ösztét ebből *vásár* forum, és *nap.* Törökben is *bazar günü* = vásár napja; hajdan ekkor tartatának a sokadalmak. „Sokadalmokat is szörze, és az vasárnapról elvévén, a szombatra rendelé.“ Heltai. Chr. 37-b. A németek a sokadalmat maig, a mise alkalmával tartástól, *Messe*-nek nevezik. „Ez level költ Szenderő városában vosárnak 1558. R. M. Ny. Em. III. 28.

Külön vasárnapi nevezetek: Advent négy vasárnapja.

„Karácson közt való vasárnap.“ Döbr. c. 277.

„Vizkereszt octavája közt való vasárnap — Vizkereszt octavájába való vasárnap — Vizkeresztnek innepe között való vasárnap.“ Érdi c. 122-b.

„Első, másod, harmad, negyed menyekzős vasárnap.“ Érdi c. 73-a, 76-a, 79-a, 84-a, 127-a. Dominica 1, 2, 3, 4-a post Epiphaniam. „Kilenczben hagyó vasárnap.“ Érd. c. 87-b. „Kilencz hagyó vasárnap.“ Lányi c. 70. „Kilenczbe hagyó elő Vasárnap“ Döbr. c. 302. Dominica Septuagesimae. A sz. István társulat naptár írója, nem tartá helyesnek a „kilenczet“, s *hetvened vasárnap* kitévelt használja. Igazoljuk alkalmilag az ősrégi magyar elnevezést.

A keresztények, husvét méltó üdlésére magokat minden üdöben böjttel készíték. A böjt mennyisége és módja az egyházak bevett szokása, s égalji fekvése szerint különböző vala. Egyiptomban, és Palaestinában husvét előtt 9 hét, mely Dominica Septuagesimae-n kezdődik ¹⁾. Ezt fejezi ki a magyar „kilenczben hagyó.“ A keleti egyház többi hívei 8 hétig tartózkodának hustól (Sexagesima) 7 hétig turó és tojástól (Quinquagesima) ²⁾. Abban azonban többnyire megegyeznek, hogy ezen böjtnek legalább negyven napinak kell lennie. De hat hétből (42 nap) a vasárnapokat, melyeken böjtlönünk

¹⁾ Abstinencia diverse in diversis regionibus servatur. In Aegypto et Palaestina novem septimanis ante Pascha jejunant“ Aeneas Parisiensis Episc. Contra Graecos. Anno 868.

²⁾ I. Miklós pápa a francia püspökökhöz írt levelében 867. évben: „Carpunt etiam, quod octo hebdomadibus ante Pascha a carnium, et septem hebdomadibus a casei et ovorum esu more ipsorum non abstineamus.“

nem illik, kivevén marad 36 nap, melyhez a 7-ik hét szerdájától kezdve 4 nap adatván, teljesül a szám, mint ez a római egyházban szokás ¹⁾. A milanói egyház, Ambrosius idejétől fogva, Quadragesima vasárnap utáni Hétfőn kezdi a böjtöt. Mások vasárnapon kívül még egy vagy két nap nem böjtölvén, hogy a 40 szám beteljék, 8 vagy 9 héttel előbb kezdék ²⁾.

„*Kilenczbehagyó más vasárnap.*“ Döbr. c. Dominica Sexagesimae. „Fassang, vagy Farsang vasárnap“ Érd. c. 96-a 134-a. Tegledi Pred.

I. Dominica Quinquagesimae. Érdi és Lányi codexekben a Sexagesima „hetben hagyó vasárnap.“ Érd. c. 92-a, 131-b. a Quinquagesima „hathagyó.“ „Hathagyó után, és hushagyó után.“ Lányi c. 107.

Következnek a „hushagyati“ napok vasárnaptól szerdáig. „Mikoron szinte hushagyatban Esztergom felé a Dunán jötenek volna.“ Helt. Chr. 117-a.

A böjti vasárnapok : Elő, másod, harmad vasárnap; „Laetare negyed gusalütő vasárnap“ Döbr. c. 309. „Siket ötöd vasárnap“ Döbr. c. 312. Dominica de Passione; a szlávoknál *nedelja gluha v. gluhna* hasonérteményű. „Fekete vasárnap“ a 18-ik század első feléből való. Lásd P. Szabó István Pred. I. 122. l. „Virágvasárnap“ Döbr. c. 314. Dom. palmarum.

Hétfő, hétfő. „Husvét hétfőn epistola apostolok cselekedésében X.“ Döbr. c. 319. Diem lunae vocamus *hétfü*, quod initium sit hebdomadae.“ Sylv. Gramm. 25.

Kedd. „Husvét kedden epistola apostolok mivelkedetiben XIII. Döbr. c.

Szerda, szereda. Eléfordul mint férfinév. „Isti sunt vinitores: Elysey filius Zereda.“ 1211. Monum. 6. 110. lap. és 1237. Cod. Diplom. IV. 1. 79. lapon.

¹⁾ „Omnes consentiunt, jejunium paschale quadraginta dierum esse oportere; sed quidam jejunant sex integris septimanis si Dominicos dies excipias, et quatuor diebus hebdomadae septimae, sicut Ecclesia romana et totus Occidens.“ Ratramus contra Graecos. Libr. 4. cap. 4. Anno 868.

²⁾ „Alii nec in Sabbatis, nec in Dominicis jejunant; alii etiam diebus jovis non abstinent, et octo vel novem septimanas conjungunt, ut quadraginta dierum numerum impleant.“ Ratram, az idézett helyen.

Különös szerda a mai „hamvazó.“ Hajdan 1) *Böjtfő szerda*.
Döbr. c. 302.

A Pray codexben *Caput jejunii*. „Feria quarta in capite ieiunii discalceent se fratres ad processionem.“ Még a 16-ik században is közhasználatu. „Még az kilenczhagyótól fogva böjtfő szeredáik, ha valami három leczkés idnep esik hétköz napra.“ Lányi c. 108. „Költ Kanizsán böjt fee szerdán 1557. 400 m. l. 238. 2) *Hushagyó szerda*. „Im húshagyó szerdán reá küldett egy falumra Tabra, mind eldulatta őket.“ 1560. 400 m. l. 363.

Csőtörtök, csetertek, csetörtök. „Epistola nagy cseterteken.“ Döbr. c. 315. A *Festum ascensionis D.* egyszerüen „áldozó“. „Áldozó napján epistola Apostolok dolga. Cap. első.“ Döbr. c. 337. „Quoddam praedium quod vulgo dicitur Cheturtuchiel (csetörtökkel) 1206. Cod. Dipl. III. 2. 465.

Péntek. „Habakuk proféta pénteki veternyére.“ Döbr. c. 251. „Holdus filius Kemend cum fratre Ruca et filio Pentuc.“ 1211. Monum. 6. 112.

Szombat. „Néki kell az vecseryét mondani bátor az negyed vasárnap szombatján essék is.“ Lányi c. 30. Férfinév. „Joubagiones sunt de genere Mot — et isti sunt nepotes : Pousa filius Sombot.“ 1211. Monum. 6. 112. Nő név *Szombatka*. „Haec sunt nomina ancillarum Zumbotca cum filia Tapa et Crispina.“ 1221. Monum. 6. 173. A Pray codexben a nagyheti szombat két nevezetére találunk : „(campanae) dimittentur usque ad missam *magni sabbati*.“ — „Ordo in *sancto Sabbato*.“ Végre megemlítendő, hogy Nagyszombat városa hajdan Szombathely vala : „Cum in comitatu Posoniensi locus, qui Zombathel dicitur, hospitibus congregandis aptissimus videatur — — eodem iure censeantur, quo cives Albenses.“ 1238. Cod. Dipl. IV. 1. 132.

Nap részei.

Hol = diluculum, mane. Magán nem leljük; ragozva *holval, hollal, holva*, jelent 1) *mane*, diluculum. „Hasonlatos mennyeknek országa családós emberhez, ki hollal élészter (primo mane) kimene miveseket fogadni hü szelőében.“ Jordánszki cod. 552. „Estig siralm lakozik, és holvalra vigaság.“ 29. Zsolt. Döbr. c. 61. l. „Estigen siralm megmarad és holvára vigaság.“ Keszth. c. 109. „Ő vepése monnal meg készéjtetett holval.“ (quasi diluculum praeparatus est

egressus eius) Osee VI. 3. Bécsi c. Ragozva: „Holváltól fogva déliglen az szent egyháztól el nem távozik vala.“ Nád. c. 413. Többszörben is: „En mind napestig ostorlatám, es en gyötrelmem holvalokon.“ (fui flagellatus tota die, et castigatio mea in matutinis) 72. Zsolt. 14. vers) Döbr. c. 125. 2) Igehatározó = jókor, korán. „Jézus nagy pénteken igen holval vérben kevertetél.“ Peer c. 121. „Kelének fel reggel hollal, hogy tovább mennének.“ Érdi c. 402. 3) = *cras*. Harmad személyű alanyval, midőn nem *mára* vonatkozik. „Holval lévén (= másnap) nyilván törvényre üle.“ Krisztina Leg. 16. Ez *holra*, vagy *holvalra kelve* szóval is jelöltetik, de hangsúlyt alakban *holta* — *holtalkelve*. Példák alább.

Halnal aurora „holval“ hasonmásának lenni látszik *v, n* hangcserével; további idomulásai: *hajnal*, *hanjal*. Az első már csak igeképzetül le lehet: „Áll vala Jézusnak keresztfája alatt az ü szent anyja Mária, mikoron a nap fel kezd vala *halnálnia* a hegynek magasságára.“ N.-szombati c. I. 113. „Ne lássa sem feltámadó hajnalnak eredetét.“ (ortum surgentis aurorae) Job. 3. 9. Döbr. c. „Mikoron mind étszaka eképen kenyergett volna, hanjal felé el fárada Debr. c. 516.

Reg jelző, = matutinus, *regvel*, *regjel*, *reggel* = mane, diluculum. „Ha mikor két innep égyszersmind esik, *regmise* az vasárnapé, az nagy mise az nagyobb innepé.“ Lányi c. 288. „Mikor tedik jeles innepek esnek vasárnap napon, kiknek két miséőknek kell lenni azon egy napon; az dominica misét el kell halasztani, és mind a két misét az innepnek kell mondani, azaz mind *reg* misét, mind nagy misét. Egyeb duplex innepekben, kik vasárnap esnek, dominicának kell mondani az *reg* misét.“ Lányi c. 289.

Reggel. „És alkota Isten férget reggelnek felmenetében holnapra.“ (ascensu diluculi in crastinum). Jónás 4. 7. Bé. c. „Vala kedég reggel“ (mane) Ján. 18. 28. Döbr. c. 153. „És te világodat kihozja mént regvelt.“ 36. Zsolt. 6. Döbr. c. 72. 2) Igehatározó. „Reggel megtelönk te irgalmaddal.“ 89. Zs. Döbr. c. 153. „En istenem en Istenem te hozjad regvel vigyázok.“ (ad te de luce vigilo) 62. Zs. Keszth. c. 175.

Rég = olim gyökkel hajdan hangzásilag is egy. „Ez nyugott nép kezdé réggel az viadalt.“ Heltai Chr. 96-b. „A régvéli időt héabavalósággal vesztegeti.“ Faludi. Nemes Urfi. 18. Sylvester ezt *i*-vel adja mindkét érteményben: „És rigvel (mane) ma

gonosz idő lisen.“ Mát. 16. 3. „Próféták által szolt néked rigen az isten.“

Dél, déli ide, délszive, délszín = meridies. „Lön igen nagygyá dél ellen“ (contra meridiem) Dán. 8. 4. Bé. c. „És te világodat kihozja mént regvelt, és te itéletedet mént délt“ (deelt). 36 Zs. Döbr. c. 72. *Déli ide.* „És ki hozja miképen világosságot te igazságodat, és te itéletedet miként déli idét.“ Keszth. c. 109. *Délszive.* „Jöjj éde ez herre, harmadnapnak délszívében.“ Érdi c. 509-b. „Annak előtte való napon délszívében ment vala el ő alojtása szerént, és másod napon esmég délszívében jutott vala házához.“ „Érd. c. 514-a. *Délszín.* „Mint a napnak világossága hajnaltúl fogva délszínig nevededik, úgy az igazak tekéltessége.“ Pázm. Pred. 322. Itt alkalmilag megjegyzem, hogy *dél* persában = *szív*, s hogy a *délt* a persa *nap szívének* hítja; *dél-i rúz.* Ehez hasonlik *délszív*, melyből lön *délszín*.

Délest, délestve név, és igehatározó 1) vespera, vespere. „Holvalnak és délestnek végezetein gyönyörködél“ (exitus matutini et vesperae delectabis) 64. Zs. 9. v. Döbr. c. „Délest és holval, és délbe hirdetem.“ (vespere et mane et meridie narrabo) 54. Zsol. 18 v. Döbr. c. 99. 1. „Délestve leessék, megkeményüljen, és megaszjon“ (vespere decidat) 89. Zsolt. Keszth. c. 263. 2) = délután. „Lön is nagy zúdulás mely késő délestvig tartott.“ Erd. és a Porta 13. „Mikor Mifiboset a Saul király fia dellyest ágyában nyugodott.“ Pázm. Pred. 990. „Kit délyest három óra tájban homlokban lövének. Kem. Ján. ónél. 12. 1.

Est, estvel, estvele, estve = vespera. „Gyűjtő azért a mezőben ménd estég.“ (usque ad vesperam) Rut 2. 17. Bé. c. Ebből lesz jelző *esti* vespertinus, és ige *estől* advesperascit. „Illete engemet esti áldozatnak idején“ (tempore sacrificii vespertini) Dán. 9. 21. Bé. c. „Uram maradj velönk, mert immár estöl, és nap aláhajlott“ (quoniam advesperascit) Luk. 24. Döbr. c. 322. *Estvel.* „Adj minekünk oly estvelet, kiben mi el ne kárhozzunk.“ Battyáni c. 198. *Estvele.* „És monda nekem estveleiglen, és holvaliglan.“ Dán. 8. 14. „Annap esvelére közelget.“ Nádor c. 371.

Innen *estveli* = serotinus. „Jö münekönk monnal meg elegyejtett es, és estveli, földnek“ (et serotinus, terrae) Osee 6. 3. Bé. c.

Estve. „Mikoron estve lett volna.“ Jord. c. 497. Igehatározó. „Miglen ő étkét venné estve.“ Judit 12. 9. Bé. c.

É, é, éj, éjjel = nox. „Mind az é-v-öt avagy éjjelt álom nélkül

mullam el.“ Nád. c. 413. „Ének nagy késő ideiglen.“ Nád. c. 167. „Í nek tudománt mutat.“ (nox nocti indicat scientiam) 18. Zsolt. Döbr. c. 25. *Éj.* „Immar uj jaszol fénlík, éj ihle egy uj világot.“ Döbr. c. 223. „És ki mégyen vala éjekben Betuliának völgyébe.“ Judit 12. 7. Bé. c. *Éjjel.* „Es éjjelnek negyed része felé jöe hozzájok járván az tengeren.“ Érs. c. 2. Ragoztatik 1) t-vel *által* előtt. „Az házban tétova vondozták mind ét által.“ Érs. c. Passio 159. 2) szakával. „Imádkozott sírván ohajtván mind étszaka.“ Érdi c. 642. „Parancsoló, ménd ez étszaka (per totam noctem) munkálkodván semmit nem fogtonk.“ Luk. 5. 5. Mü. c. 3) *ten, tön*-nel „Ott szolgálja vala úr Jézust Krisztust mind étön étszaka.“ Érdi c. 390-a. 4) *vel*-lel „Éjjel éjjel (in noctibus) kezeteket szentségre felemeljétek.“ 18. Zsol. Döbren. c. 198. 5) *ben*-nel „És kimégyen vala éjekben.“ (et exibat noctibus) Judit 12. 7. Bé. c.

Éfel, éfele = media nox. „Ime immár éfel koron ohajtozék az ember“ (nocte jam media) Rut. 38. Bé. c. „Urnak igája éfelen felkele“ Góri c. 20. „Jelönék öneki éffelinek idején aranból szött kamukába.“ Tihanyi c. 341. „Éjfelinek idején az gyermek megelevenöle.“ Sz. Damankos élete 74.

Óra, hora, idő = hora. A Bécsi és Müncheni codexekben állandóan *idő*. A Döbrentei codex vegyesen *óra* és *idő*. Későbbi codexek *óra*. Sylvester után közönségesen *óra*. „Hatod *időtől* fogván kedég setét lön mind földnek színén, kilenced *ideig*, és kilenced *hórán* üvölte Jézus.“ Máté 27. 46. Döbr. c. „Mikoron az utolsó *hórán* volna.“ Virg. c. Sz. Fer. Élete. „Ha tudná az családós ember mely *hórában* az orv eljö, bizonyával vigyázna.“ Jord. c. „Ha tutta volna az házbiró ember mely *órán* jüne el az orv.“ Máté 24. 43. Sylvester.

Peczzentés, perczentés, szempillantás, minuta, iz = momentum. „Peczzentésnyi és könnyü a világi nyomoruság“ Pázm. Pred. 754. „Egy szempillantásban, egy óraperczentésben pokolra vettetnek“ Pázm. Pr. 30. „Az idő kurtább lajtorja mintsem az örökké valóság tornyába hághassunk rajta, melynek is egyik foga a szempillantás, vagy óraperczentés, *minuta*.“ Bethlen Miklós önel. I. 79. (1708). „Imadá asszonyunk szüz Mária ő szent fiát százszor *izben*.“ Érsekújvári c. 147-c. „Azon *izben* be talált lépni a kocsis is.“ Faludi Téli Éjt. 197. l.

Idevaló még a nap jelene, multja, és jövője, *ma, tegnap* és *holnap*. *Ma, mo* 1) = hodie. „És ime mü *ma* mü fogságinkban vagonk.“

Báruk 6. 8. „Immár *mo* negyed napja, hogy en téged itt vártalak.“ Teleki c. 295. „Miképen mondád a tolvajnak *mo* velem lészs paradicsomban, — nekem is mondjad *mo* velem léssz mennyországban.“ Vitkovics c. 52—53. 2) = nunc, modo. „Holváltól fogva ménd maiglan (usque nunc) áll a mezőn.“ Rut. 2. 7. Bécsi c. „Szönjel *ma*“ (sine modo) Mát. 3. 15. Mü. c. Ebből lön jelen használatu *most* vagy *mast*. *Ma*-ból *tan* raggal lesz *majtan*, *majdan* 1) = statim, continuo. „Térjenek vizzha maitan szégyenekbe.“ (avertantur statim) 69. Zsolt. 4. v. Döbr. c. 118. „Maitan dicösöjti ütet.“ (continuo clarificabit eum) Ján. 13. 32. Döbr. c. 428. 2) = ecce. „Uram kellj fel, szabadjts meg, mert majdan el veszönk.“ (salva nos, ecce perimus) Érdi c. 79-b.

Tege, *tegeten*, *tegetlen*, *tegnap* = heri, *minapon* his diebus. „Sós Ferencz itt vala nálam e *tege*.“ 1545. 400. m. l. 28. „*Tegeten* (nuper) kedég meg fordolanak ő urokhoz istenekhez.“ Judit 5. 23. Bé. c. „Im csak *tegeten* minemü késértet volt.“ Draskovics, Lirai Vincze V. 64. „Mester téged im tegitlen es meg akarnak vala köezni.“ (nunc quarebant te lapidare) Érs. c. Pass. 172. *Tegnap* = mult nap, heri. „Beméne némely üdön, miként tegnap és harmad nap.“ (sicut heri et nudius tertius) Dán. 13. 15. Bé. c. „Tegnapon és tegnap előtt, vala az es igön keserües nap.“ Teleki c. 151. *Minapon*. „De imezek a kik e minapon, anyaszentegyháztul elszakadának.“ Telegdi Pred. III. 24.

Hollali nap, *holnap*, *holnap nap*, *honnap*, *honnapi nap* = cras, mához viszonyítva. „Estve kegyig lévén ne merézködjél te magadnak az hollali napot igérnöd.“ Debreczeni c. 241. „Ne akarjatok szorgalmatosok lennetek holnapra.“ (in crastinum) Máté 6. 34 Mü. c. „A holnap nap.“ (crastinus dies). u. o. „Ha ma kész nem vagy az te haláloedhoz, miképen tahat honnap léssz kész, mert az honnap nap bizontalan.“ Debrecz. c. 239.

Holtakelve, *hótakelve*, *holtekelve*, *holtakelve*, *holdakelve*, *hotakelvel* = sequens dies, másnap. „Mint az első napon, — ugyan azon szerrel holtakelve.“ Nád. c. 477. „Az veternyét megmondván jutának hótakelvére.“ Kazinczi c. 69. „Mikoron az ő testét a zselyébe tették volna, és holtekelve — a halottakról való misét énekölnéjek.“ Debr. c. 85. „Valamely Miklós nevű ember holtakelve regvel legelőször az egyházba menne.“ Telegdi Pred. III. 50. „Holdakelvén kedég akara kimenni Galileába.“ Ján. 1. 43. Mü. c. „Hótakelel kedég regvel az kerálné asszon eljőve.“ Debr. c. 302.

Idnep általán.

A napok hétköznapra, és idnepre különülnek. Vasárnapon kívül a többi hétköznap. „Vasárnapokon laudes előtt versiculus Domine refugium factus es, hetkeznapon tedik versiculus Misericordia.“ Lányi c. 106.

Id-nep annyi mint idő, — bizonyos lefolyt kor után *viszatérő* nap. Ezt tanusítja a sémiben maig fönlevő aada gyök érteménye, melyet *idöl, üdöl, ill, üll* = innepöl szó magyaráz, s mely *festum agit, feriatur*, nem *sedet* érteményü. „Mind e napiglan idlik a zsidók a pinkestnek napját.“ Székely Ist. chron. 18. „Annak okáért üdnepet üdöljünk nem az régi kovászbán.“ I. Kor. 5. 8. Sylvester. „E mai napon boldog Szent István innepét illjük.“ Pázm. Pred. 122. Eléfordul ugyan *illeni* = sedere: „Nem hagyá veszteg illeni.“ Érd. c. 269-b. De a kettős *l* csak hangerősítés, mint ebben: *predikállani*. „El kildé ötet Aquilegyában pedikállani.“ Érd. c. u. o.

Idnep, üdnep. „Nagy jeles idnepeken, mint husvét napján.“ Peer c. 110. Közel vala paska, zsidóknak üdnepek napja.“ Döbr. c. 311. „Ex duobus corruptis, ut *iambor üdnep*: integra fuerat *io ember üdös nap* Sylvester. Gram. 42.

Fő Idnepek.

Karácson, Husvét, Pünkösd.

1. *Karácson*, *nativitas Domini*, a délszlávoknál *bozsics*, lengyeleknél *bozse rodzenie*, oroszoknál *rozsdesztvo Christovo*. Karácson nevezet nem általános az emlékekben, a Müncheneri codex naptárában: „Urnak születete.“ Némely szláv tudós *kratszun*, vagy *korotszolncze* = rövid nap ösztébtől értelmezi. A Debreczeni Grammatica „incarnationis festum“-hoz illesztí, de alkalmatlanul, mert az incarnatiót conceptiót gyümölcsoltókor illjük, karácsonkor a nativitást. Legközelebb áll hozzá Oláh *Krecsun*. Mint férfi-név régi divatu: Filius Karachun-Petur, cum filiis suis Theodor, Karasun-Karasun cum filio suo Michaela.“ 1211. Monum. 6. 123. „Karácson napján éel Isaias próféta kilenced Cap. Döbr. c. 267. Eleink kijövele korán, e napon kezdék a keresztények az új évet*).

*) Lásd a Pray codexet, melyben a misesor nem Advent első vasárnapján, hanem Karácson bűjtjén kezdődik; s Schwartnert Introd. in r. Diplom.

Kis karácson circumcisio Domini. A mai új év kezdete: „Kis karácson napján epistola Szent Pál Galatasba Cpm. harmad.“ Döbr. c. 279.

2. *Husvét, husevet, husét, kusvét* pascha. Hajdan, még a 18-ik században is, felhangu raggal. „Husvét napján epistola Korintiában 16. Döbr. c. 318. „És azután *husevet* lészen“ (pascha fiet) Máte. 26. 2. Pesti. „Husét napja előtt.“ Székely Ist. chron. 99. „Husít az hus ítelről, nem husvít az husvítelről, avagy az husnak elvítisírül.“ Sylvester. Nehez igik magyarsága. „Husint napja után való második szombaton.“ 1570. R. M. Ny. Em. II. 219. „A más napon kegyig ki vagyon husvétre való készületnek napjának utánna.“ János 19. 14. Pesti. 1536. „Mely utolsó husvétje vala Krisztusnak.“ P. Szabó Ist. Pred. I. 9. (1746.). Mint személynév. „Isti sunt udvornici: Filii Strab Karasun Cusueh.“ 1211. Monum. 6. 123. „Dirmar cum filiis suis Hosued, Zotur.“ Monum. 6. 113. „Andrea Bech et Husveit servitoribus.“ 1300. Cod. Dipl. VII. 2. 256.

3. *Pünköst, pinkest*, görög eredetű pentecoste. „Mikoron az Pünköstnek napja betelnék.“ Apost. Csel. 2. 1. Sylv. Néha *piros* jelzővel is. „Epistola piros pinköst nap Apostolok mivelkedetiben Caplm. másod.“ Döbr. c. 342.

Ur idnepei.

Említett Kis karácson után *Vizkereszt*. Epiphania Domini. Müncheni codex naptára és Döbr. c. 284. *Három királyok* késő, nem épen helyes nevezet. Január 6-án.

Szent Keresztnek meglelete Mü. c. Inventio S. Crucis Május 3-án. „Szent kereszt meglelése napja.“ Döbr. c. 397. Magyarabb nevezet.

Keresztjáró (napok). Döbr. c. 333.

Áldozó napja. F. Ascensionis Domini. Döbr. c. 337.

Szent tövis koronáról. S. spineae coronae. Döbr. c. 398. „Ur koronájának napja.“ Mü. c. Május 2-án. Most egy nagybőjti pénteken. Ez idén Február 19-én.

Ur napja. Festum corporis Christi. Érdi c. 162-a.

Szent kereszt felmagasztaltatja. Exaltatio S. Crucis. „Őszi kereszt evangeliom.“ Döbr. c. 411. „Szent kereszt felmagasztaltatása napja.“ Pesti. 218. September 14-én.

Urnak megváltozása napja. Transfiguratio D. N. J. Xti. „Ur színe változtatja.“ Döbr. c. 495. és Pesti. Augustus 6-án.

Mária idnepei.

Szűz Mária tisztolatja. Mü. c. Purificatio B. M. V. „Gyertya szentelő bódog asszon napja.“ Döbr. c. 393. „Gyortya szentöleti bódog aszszon.“ Pesti. Február 2-án.

Máriának hirdetete napja. Mü. c. Annunciatio B. M. V. „Gyö-mölcs oltó bódog asszon nap.“ Döbr. c. 414. Gyimeles oltó bódog aszszon.“ Pesti. „Asszonyunk sziz Máriának foganatja.“ Érdi. c. 248-b. Mártius 25-én.

Mária Elsébetnek meglátása. Mü. c. Visitatio B. M. V. „Visita-tio napja“ Döbr. c. 403. „Asszonyunk Máriának látogatása Erdi. c. 379. Most *Sarlós Boldogasszony.* Julius 2-án.

Havi bódog anya. Mü. c. S. Maria ad nives. „Havi bódog asszon-nak innepe.“ Érd. c. 452-b. „Havi bódog asszon napja.“ Pesti. Aug. 5-én.

Máriának fel menybe vétele. Mü. c. Assumptio B. M. V. „Nagy Bódog Asszon nap.“ Döbr. c. 406. Augustus 15-én.

Mária születeti. Mü. c. Nativitas B. M. V. „Kis asszony episto-lája.“ Döbr. c. 408. September 8-án.

Asszonyunk Máriának templomba jelentése. Érdi c. 646-a. Praesentatio B. M. V. „Méne be Romában másod Pius ur pápához (1458-1464), es kéré meg hogy asszonyunk Máriának az templomba felmenésének innepét szörzené.“ Érdi c. 648-b. November. 21-én.

Asszonyunk sziz Máriának szeplételen foganatja Érdi c. 158-b. Immaculata Conceptio B. M. V. „Kit maga immáran erek bulla alatt közel ötven esztendőttől fogva (irá 1527-ben) elvégezte romai szent szék, és megconfirmálván nagy búcsuval mind octávái-glan, mint tulajdon ur napját. — — Az egész Conciliom nagy bulcsut szerzett ez mai innepre, mint ur napjának innepére, mind veter-nyére, misére, vecsernyére, es egyeb horákra. Továbbá negyed Six-tus pápa (1471-1484) meg ujonnan confirmálta.“ Érdi c. 160-162.

Szentek idnepei.

Csak a nyelvtanilag és hangzatilag érdekesbeket hozom fel, főleg a Müncheneri codex naptárából.

Január.

10-én *Remete Szent Pál.* Most 15-én.

11. *Krisztusnak kietlenből kihozása.* Önállóságot vesztett ra-goknál az *i* mellőzhető. Nem *kietlenbőlli.*

17. *Szent Antal halála napja.*

21. *Annos szül és mártír.* Ma Ágnes. E név alakváltozatai következők. *Annis* „Domina Annis filia Rubini de genere Cuplin.“ 1267 Cod. D. IV. 3. 428. *Agnus* „Szig szent Agnus asszonnak példája szerént. Érd. c. 356.b. *Onnus* „Nobilis matrona Onnus nomine, relicta comitis Turul.“ 1270. Cod. Dipl. V. 1. 84. *Ágnes* és *Annos* együtt : „Szent Ágnes asszonyról. Ha ez szent Annos asszony napja kilenczhagyó vasárnap esik.“ Lányi cod. 94.

25. *Sz. Pál megfordolatja napja. Nek-telenség.*

Február.

9. *Apalín szül.* S. Apollonia.

10. *Kolos szül.* S. Scholastica.

22. *Sz. Peter szekbe ülete.* Cathedra S. Petri Antiochiae, hajdan csak Cathedra. „Szent Peter Apostol székben valo felmagasztatása.“ Érdi c. 226.a. *Üszögös szent Péter*, régi nevezet: „Amen. Szent Üszögös szent Péter napján 1521.“ Vitkovics Cod. 52. lap. Ez *székes* vagy régiesen *szekes*-ből alakult. Tehát. *Üszögös* = *Székes szent Péter*. *Székes* szóra = *throni*, angyalnév, van példa. „Dicsekedjél Seraphinokkal szent szeretetödben, Kerubinoknak nagy bölcseségében, Székeseknek nagy bölcs ítéletiben.“ Tewrewk c. 255. Mint jelző fön van *Székes Egyház* = *Eccelesia cathedralis* nevezetben. Hasonlag lehet „*Székes Szent Péter*.“ *Székes*, *szekes*, *szökös* hangváltozat hasonlata: rég, reg, reggel, röggel, regzett, rögzött.

Martius.

7. *Perpetue és bódog.* SS. Perpetuae et Felicitatis. Első példa latin tulajdonnév értelményszerű magyarázatára.

12. *Sz. Gergely pápa.* „Sz. Gergelyi pápa.“ Érdi c. 233.b. S. Gregorius P.

17. *Gedroc szül.* S. Gertrudis.

April.

1. *Maria egipciakabeli.* Tévesen. E hó 8-án így javítja: *Egyptomi Mária.* S. Mária Egyptiaca. Most 2-án.

4. *Ambros püspök.* „Szent Amborus doktor“ Érdi c. 258.b. S. Ambrosius.

7. *Dienes püspök.* S. Dionysius. Most 8-án.

23. *Szent György mr. S. Georgius.* „Szent Gyergy.“ Érdi c. 262.a.

24. *Szent Márk evta.* Most 25-én.

Május.

3. *Szent keresztnek meglelete*, s helyesb szerkezettel: „Szent kereszt meglelése napja.“ = Döbr. c. 397. Most: Sz. Kereszt feltalálása. Nem épen helyesen. Több régi példa birálati hasonlata után, *lel keresve, talál véletlen.* Innen *talán forte, találkozik occurrit.*

6. és 9. Sz. Jánus olajban főzete, Sz. Jánusnak olajban főzése napja. A Sz. István társulati Naptár: *Olajb. főz. János.*

8. Sz. Mihály jelenete.

12. *Pangrácz püspök.* Most: Pongrácz mártir.

22. *Szent Hilon asszony.* Helena virgo Antisiodori.

24. *Domokos gyontó.* Translatio S. Dominici confessoris. Először e naptárban *gyontó* = confessor. A töszó *gyónik*, vagy *gyovónik.* „Mert pokol nem gyovónik neked, eleven, eleven, ü gyovonik neked.“ Isai 38 (quia non infernus confitebitur tibi). „Szent Istennek mind meg gyovónjátok bűnötöket.“ Tinódi, Hadnagyoknak tanuság. Ebből alakul cselekvő *gyón-t*, mint *gyapon-t*, *bán-t*, *tíl-t*, *fél-t* stb. *Gyontó* = gyontató. Hajdan közhasználatban. „Az kevestönne szent penitencia, kit az gyontó pap hagy az binös embörnek.“ Góri c. 24. „Az lelki orvos azaz az gyontó hozzá menvén hogy penitenciára térne onszolja vala.“ Érsekujv. c. 190.d. „A gyontó atya tartozik büntetést adni.“ Pázm. Pred. 431 l. *Damokos* változó kiejtéssel: Aug. 5-én *Damokos Confr.* Mü. c. „Sz. *Damankos* élete“ 1518-i codex. „Sziz szent Damonkos patriárka. Érdi c. 448.a.

27. *Szent Katherina asszon választatja.* A martyrologium nem említi.

31. *Petronella szüz. Ez sz. Peter lyánya volt.*

Junius.

3. *Szent Tamás megjelenete és apostul.* A mart. n. említi.

4. *Szent Márton püspök megjelenete.* Most említetlen.

8. *Szent Gellyén.* S Kilianus Episcopus.

10. *Het atyafu mártirok.*

12. Sz. *Benedeknek megjelenete.* Most említetlen.

15. *Az apostoloknak eloszlások, Divisio SS. Apostolorum.*

- 22. *Mária Magdalna asszony.* Döbr. c. 418.
- 24. *Jánus baptista születete.*
- 29. *Szent peter és pál apostolok.* „Szent Peter Pál apostolok.“
Döbr c. 400.
- 30. *Szent Pál megemlekezete.*

Julius.

- 29. *Marthie hospiti uré.* Nem magyar szerkezet. Sanctae Marthae hospita Domini.
- 30. *Sz. László halála, László halála napja.*

Augustus.

- 1. *Szent Peter vasa szakadatja.* „Szent Peter vasa szakadása.“
Érdi c. 443.b. S. Petri ad vincula. Most: Vasas Szent Péter.
- 3. *Szent Estván ptmr teste meglelete.* Most: István föltalálása.
- 20. *Szent Estván király halála.*
- 21. *Berenald gyóntó.* S. Bernardus Abbas Conf.
- 24. *Bartallus apl.* „Szent Berthalam apostol.“ Érdi. c. 504.b.
- 26. *Ereney mr.* SS. Irenaei et Abundii. *Ernei* gróf *Vid* atyja fia, Sz. László és Salamon korában.
- 29. *Szent Jánus bapta nyaka vágása.* „János baptista nyaka vágása.“ Döbr. c. 407. Érdi c. 521.a. Most: Ker. János fővétele.

September.

- 1. *Egyed apát.* S. Aegidius.
- 2. *S. Emre confessor halála.* Depositio S. Henrici Confessoris Pray c. A mai *Imre* név, hajdan *Emreh*, vagy *Imreh* hangzatos vég *h*-val. „Szent István királ es nagyon megszereté, es szent Emrehet neki adá tanojtani.“ Érdi c. 544.a. „Bodó Imrehet Debreczenből feleségestől, gyermekestől, marhástól, szolnaki bék felrakatta, elvitette 1572. Erdély és a Porta. 50.
Imre királ neve okmányainkban többféle hangzatu:
Emericus. „Emericus Dei gratia Hungariae, Dalmatiae, Ramae Rex.“ 1198. Cod. Dipl. II. 343.
Hemericus. „A nostro fratre Hemerico rege felicis memoriae.“ 1216. C. D. III. 1. 176.
Hemricus. „Pro eo quod — Dominus Rex Hemricus pia re-

cordationis, suae Ecclesiae pro servitio suo contulisset.“ 1224. C. D. III. 1. 464.

Hemiricus. „Hemiricus Dei gratia Hungariae Dalmatie Croha-tie, Rameque Rex. 1199. C. D. II. 346.

Henricus. „A fratre nostro felicis recordationis Henrico rege.“ 1217. C. D. III. 211.

Aimericus „Abbatem tempore regis Aimerici — eiecisse.“ 1217. C. D. III. 1. 229.

Almericus. „Cogitavit S. Stephanus renunciare saeculo, et filio Almerico aequae literato et sancto committere gubernacula Regni.“ Dandulus apud Muratori T. XII. p. 234. „Regnante domino nostro Bela, serenissimo rege Hungariae Dalmatiae Chroatiae atque Ramae, et Almerico filio super Dalmatiam et Chroatiam.“ 1194. Cod Dipl. II. 296. Ebből jön olasz *Amerigo*, melyről a Columbus találta világrész neveztetik. Ezt eleinte *Uj földnek* hitták. „Americus Vespucius, és Columbanus Christoph ez üdöbe találák az új földet.“ Szék. Ist. Chr. 223.

13. *Het alu atyafiak.* Septem dormientes. Most Julius 27-én.

October.

9. *Szent Dienes társágival mrok.* SS. Dionysii et sociorum.

13. *Szent Kálmán mr.* S. Colmanni martyris.

16. *Szent Gál apát.* S. Gallus Abbas.

November.

1. *Ménd szent napja.* Most kevesbé helyesen: Minden szentek.

12. *Öt atyafiak.* Most nem említettnek.

13. *Bereczk püspök.* S. Britius.

19. *Szent Ersébet.* S. Elisabeth vidua. Többféle alaku. „*Elsébetnek* kedég betelék szülésének ideje.“ Luk. I. 57. Mü. c. „Vala né-mely penitenciatartó kinek neve vala *Ölse.*“ Marg. Leg.

27. *Négy koronáztak.* SS. quatuor coronati M. Most 8-án.

30. *Szent Anderjás apatal.* S. Andreas. E név is változékony. Királyaink magokat Andreasnak mondják, még akkor is midőn az illető okmányban Endrét neveznek. „Andreas Dei gratia . . . No-mina vero ipsorum rusticorum sunt haec: Arus videlicet et Endre.“ 1228. C. D. III. 2. 11. E két alakot elkülönítve leljük magán szemé-

lyeknél is : „Inter Petrum et Farkasium filios Andreae, — et Endre filium Farkasy.“ 1256. C. D. IV. 2. 368.

Krónikáink azonban első Andrást Endrének is hívják : „Convocatis filiis Calvi Ladislai patruis sui, sive Andrea, Bela et Levente.“ Budai Krón. 72. Interea Endre Bela et Levente qui fugerant in Bohemiam.“ u. o. 88. A másodikat fia nevezi így : „Per carissimum patrem nostrum Endre regem.“ 1261. C. D. IV. 3. 41. „Item Bela proavus noster, et Endre pater noster carissimus.“ u. o. 43.

E név változatai :

Andoreus. „Szent jelős Andoreus urat.“ I. Endre-kori ima.

Anderjás. „Simont kit nevezte Peternek, és Anderjást ő atyjafiát.“ Luk. 6. Mü. c.

Andorjás. „Vala kedég Andorjás Simon Peternek atyjafia.“ Ján. 1. Mü. c.

Andreas. „Magister Stephanus, et Endre, filii Endrae curvi, pro se, et pro Andrea fratre ipsorum.“ 1300. C. D. VI. 2. 279.

Andres. „Terras Ouga (Olgya) nuncupatas Endres et suis generationibus — dimisit perpetuo possidendas.“ 1257. C. D. IV. 2. 439. „Inter Endres filium Farkasy, et generationem suam. 1256. C. D. IV. 2. 368.

André. „Dicsőséges szent Erzsébet asszonnak innepéről, ki vala magyarai André királynak leánya.“ Érdi c. 427.a.

Endre. „Haec sunt nomina campanistarum: Buke, Guden, Uzari, Endre.“ 1138. C. D. II. 102.

Enderö, Endere. „Terram Urse cum sex libertinis: Alex, Isa, Borotk, Endero.“ 1237. C. D. IV. 1. 79. „Villarum nomina sunt haec Pathycha, Villa sancti Martini, Zylvas, Enderelaka.“ 1265. Monum. 8. 125.

András. „Szent András napján.“ Döbr. c. 393.

December.

2. *Longinus vak vitéz.* A martyrologiumban két Longinus vitézről van emlékezet Martius 15-én, és Julius 21-én. Melyik a vak?

6. *Szent Miklós püspök.* S. Nicolaus. A kezdő *m* nálunk régi. Több változattól a következőket hozom fel.

Mikolaus. „Nomina servorum — — Feledy filius Mykolaus.“ 1214. C. D. III. 1. 478.

Mikolous. „Nomina servorum — — Bochy Mycholous Faka“, u. o.

Miklous. „Modoros cum quatuor filiis: Paul, Mihal, Bulcsu, et Miklous.“ 1221. C. D. III. 1. 328.

Mikola. „Szorgost ott a Rácok egy hüv emberüket Abdolit Mikolát választák kimöket.“ Tinódi. II.

Miklós. „Territorium possessionis Szent Miklos.“ 1176. Monum. 6. 73.

28. *Apró Szentek.* SS. Innocentes martyres. „Apro szentek napján.“ Döbr. c. 276.

III.

Z á r s z ó.

Miután ez értekezés, jelen körülmények közt, e nemben utolsó akar lenni: úgy hiszem, nem alkalmatlan röviden emlékezni a magyar birtokviszonyi *nek*-ről, s a szerkesztettem *Magyar nyelvtörténeti szótárról*.

1. Különös kedvvel vizsgálódám a magyar grammatikai birtokviszony fölött. Munkámat egyetlen tagtárs, Hunfalvy Pál úr méltatá figyelemre. Végválaszom ez egykor érdekes ügyben következő. Hogy a viszonyított birtokos a magyar nyelv természeténél fogva ősidőkben *nek*-telen vala, s annak kelle lennie, 1860. évi kísérletemben a 36—52 lapig bizonyítám. Hunfalvy Pál úr, a Nyelvtudományi Közlemények II. kötete 2-ik füzetében, főleg a dologhoz nem tartozó helytelen kifakadásimat rovogatja. Köszönöm. Ez tanítás.

Várom a helytelen *nek*-ezés ellen felhozott érvek bírálatát is; de ovatosan mellőző. „A hosszú beszédnek (úgymond) rövid bizonyosága ez: *Ember dolga szebb, mint embernek dolga*; a hol tehát ez utóbbit el lehet kerülni, az elsőt kell választani. Azonban mindenkor nem lehet elkerülni, azt Mátyás is legalább a *ki, mely* stb. szónál megengedi“ (291. lapon). Ez nem tanítás. A tudomány minden nemében az emberi ész érveket keres, szabályokat állít föl: egyedül csak a nyelvtanban határozzon a tekintély, vagy a még ennél is kevesebb, — az önkény, — a semmi? S így álljon az ügy még akkor is, midőn kétséget nem szenved, hogy a *jelen* nyelv szokás idomítható, sőt annak kell lennie; — s hogy a *régi* nem általában, hanem a régiben csak a *jó* követendő?

Hivatkozott munkám 16-ik lapján ez áll: Hogy a *nak nek* ragot szebb hangzás kedvéért ki is lehet hagyni, — következetlen-

ség. Annyi mint ezt mondani: „A szabály, nem szabály.“ Miért volna „magyarok királya“ szebb hangzatu, mint „magyaroknak királya“? Ha pedig az előbbi csakugyan szebb, hagyd ki a *nek*-et a dativusnál is, s e helyett „a magyarnak királya van,“ — mondd szebb hangzás kedvéért „a magyar királya van.“ A *nak*, *nek* kihagyhatatlanságát (birtokviszonyban) egyáltalán tagadjuk. Ezen állításra még nincs igazító czáfolat, s azóta folytatott tanulmányok azt bőséges adatokkal erősítik. Van példa három egymás melletti nektelenre: „Szent Epistolája es evangelioma megtaláltatik ezen édes szent aszszonyunk szíletése innepe napján.“ Érdi c. 452.b. Vannak példák munkám 45. lapján bemutatott nektelen *ki*-re; hozhatok fel az mutatóra is. „Ha kedég az írásinak nem hisztek.“ (Si autem illius literis non creditis) Ján. 5. 47. Mü. c. S mai napig döntetlenül áll, mi a munka 52-d. lapján mondaték: „1. Ép birtokosra példa van beszédben és írásban mindenestre, tulajdon- és közneveknél, személyi- és visszamutató névmásoknál, s mellékneveknél: tehát a magyar nyelv-szellem természetében fekszik, közvetlen birtokviszonynál egyedül a birtokot jelölni. Ez midőn birtokosra mutat, az érthetőségnek eleget tesz. 2. *Nek*-es birtokosra egyetemes példák hiányoznak; sőt személyi névmások, idő — és helynevek közvetlen birtokviszonyban, magyar fül sérelme nélkül nem *nek*-eztethetnek: e dativusi ragot tehát, minden ily esetben magyartalan visszaélés használja sajátítóul. Elhagyathatik nyelvpéldák, — el kell hagyatnia nyelvlogica következtén.“

A mi a *ferdítést* illeti, tudós bírálóm egyéni véleményyt állit az 52—60. lapon fejtegetettek, — egyszerű daczot*) a meg nem ingathatott érvek ellenébe. „Ki tagadhatja említett *befolyását a keresztyénségnek* (szántsándékkal teszem így ki a birtokviszonyt).“ Hunf. P. 283 l. Erre ismételem: A régi tős-gyökeres magyar ily soloecismust nem ismert; tessék a sírbeszédet és imát, a szolgálilag latinos Bécsi és Müncheni codexeket több ízben végig olvasni, — s azután okát adni, miért nem botlik a „Capitulom másod“-írója e tekintetben is. „Helyzetre nézve a birtokosnév előbbre valósága egyszerű viszonyban kétségtelen. Az ellenkező eljárás nyelvkorcsítási merénylet. Nincs magyar nyelvtani törvény, melyet megtámadás ellen könnyebben lehetne védeni.“ (Idézett munkám 61. lapján).

*) *Dacz* régi gyök: „Egynéhányan a *daczos* urak közzül megtanóltanak engemet ő királyoknak becsülení.“ Heltai Chr. 124-a.

2. Mi a szerkesztettem *M. Nyelvtörténeti Szótárt* illeti, mutatófüzetet küldék aláírási felszólítással egyházunk főpapjainak, akadémiánk minden tagjának, s honunk tudományos intézeteinek, összesen 400 példányt. Tíz 10 ives füzetet tervezék 1 forintjával, összesen száz ivet 10 forinton; fizetést csak kézbesítés után. Az eredmény meglepő.

Ha szavazatot mértékelünk nem számítunk, örülhetek. Van aláírás a megkeresettek minden osztályából. Csekély igyekezetem méltányolva, még pedig a jelesbek által *). Aláírom száma huszonkettő.

Az igazság megállapítására elég két vagy három tanu; száz ivnyi munka költség-fedezésére hús vevő nemileg. A hirdetett Szótár kiadatlan marad. Érezhető hiány azonban irodalmunkban e miatt nem leszen; sőt nyelvtudományunk csak nyer, midőn gyenge kísérletet, gyakorlott szaktudós teljes műve reményében nélkülöz. Tanulók sokasága hírnév után indul; s helyesen: mert a korszellem ítélete szerént, kinek hírneve nincs, nincs érdeme. Ha képzelt tudományom ismeretére jobbat tudó nyelvtanítóknak nincsen szükségök; a tanítók tekintélyével megelégvő nagyobb tömegnek pedig nincs akarata: hiu törekvés volna részemről, a tovább is más dolgába avatkozás. Jobb lesz a végzett vizsgálat eredményét önhaszonra fordítanom, s tanítási törekvésekkel egyelőre felhagynom; szívbéli köszönetet mondván mégis előbb a Tekintetes Akadémia nagy érdemű Igazgatóságának, hogy a Codex-másolatokat velem nagylelkűen közölve, nyelvtörténeti szótár első szerkezetét lehetővé tette, s ez által, bár a készült munka hasznavehetlen, meg van mutatva: hogy, ha ilyen egyén ilyet, — képesebb jobbat már most előállíthat; s e nembeli jámbor ohajtások teljesítését nem szükség évtizedekre halasztani.

*) Elésorolom kortársimnak serkentésül, munkautódomnak irányzatul, részemről hála-émlékül a *M. Nyelvtörténeti Szótár* első pártolóit. A magas klérus részéről: Szatmári püspök Ő Méltósága, Kelemen József pécsi káptalan nagyprépostja, Klivényi Jakab pécsi kanonok. Akadémiai tagok: Ballagi Mór, Toldy Ferencz, Hunfalvy Pál, Vass József, Budencz József.

A kegyes rendiek pesti házából: F. t. Purgstaller József tartományi főnök, Horváth Cyrill, Petlanovics Alajos, Koczányi Ferencz, Polák János, Szepesi Imre, Nagy Márton.

A nagykörösi ref. tanoda igazgatója Szilágyi Sándor; Deák József, Losonczy László tanárok.

Tudományos Intézetek: A pesti nagy gymnasium könyvtára, a nagykörösi ref. főiskola könyvtára.

Tanulók: Milch Péter, Herbst Gáspár a pécsi gymnasiumban.

MÁTYÁS FLÓRIÁN.

A 'SZÉKELY NÉPKÖLTÉSI GYŰJTEMÉNY'

NYELVÉSZETI TEKINTETBEN, HÚN TÖRTÉNETI BEVEZETÉSSSEL.

Olvasta a Magy. Tud. Akadémia ülésében 1864. május 23.

FOGARASI JÁNOS r. tag.

„Mily szolgálatot teend Priscus a történettudománynak és nekünk, ha tolmácsai által vagy csak egy kis szakaszt valamely hún énekből tárcazájába bemondat, vagy legalább azok értelmét jegyzi fel s tartja fenn az utókornak! — sohajt fel, 'A magyar nemzeti irodalom története' koszorús írója, Toldy Ferencz. — „Mily mérhetlen becsü volna egy áttillai vérséget zengő daltörek — kiált fel Kriza János a székely népköltemény derék gyűjtője — ha nem is vitéz pogány korunkból, legalább a 'Latjatok feleim' korából!“

Valóban — folytatom én — egy ilyen nyelvmaradvány egyszerre fényt árasztana egy részről a nyelvrokonságra, más részről a történelem ide vonatkozó lapjaira, s egy országgal érne föl.

A harcok szakadatlan viharában, kivált pedig, — a mi tagadhatatlan — későbbben a kereszténységnek legnagyobb jótékonytsága, de túlbuzgó söt erőszakos terjesztésében, mely törvénytárunk tanúsága szerint is (I. András végzeménye) a scytha vallást követőnek feje és minden vagyona elvesztése büntetése alatt semmi régi-hitű emléket meg nem tűr vala, csodával határos, hogy nem emlékek, hanem némi emlékezetek, szóhagyományok is fenmaradhattak.

Tudjuk, krónikáink és némely saját hagyományok a székelyeket a szétszóródott áttillai húnok maradványainak tartják, valamint a göcsejieket húnavarok ivadékainak. „Ha áll történetadatilag — mondja Vass József koszorúzott értekezésében — hogy a székely nép hún maradék: úgy nyelvhasonlítási úton nem volna nehéz bebizonyítani, miszerént Göcsej tős magyar lakosi is hún sarjak, kik-

kel később a frank erőnek meghódolt rokon avarok elegyedtek; mert a székely s göcseji népnyelvek, tekintsük bár sajátos szavaikat, vagy hang- és beszédejtéseiket, egymással közel rokonok.“

Magában a tárgyunkul fölvetett székely népköltési gyűjteményben van egy dal (52. sz.), mely a mondott hagyományra emlékeztet:

„Azét mer én székőj vagyok,
Mindön embört nem uralok.
Átilla vót az én ápám,
Szép örökség maratt rcám.“

Áll-e e hagyomány vagy nem, nálamnál e tekintetben százszor avatottabbak szóltak már és szólhatnak még e kérdéshez, de még sem állhatom meg, hogy ki ne valljam, valahányszor Herodotban s másutt a Σάκαι szót olvasom — melyet hogy a görögben egyes számban találtam volna, nem emlékezem — mindenkor úgy gondolkozom, lehet-e a világon két hasonlóbb szó, mint ez, és kivált a honi saját népnnyelven ejtett ‚székej‘ vagy ‚székőj‘? annyival inkább, mert Herodot a persákat követte a kiejtésben, a persák pedig Vullers bizonyossága szerént ön hazájokban még ma is ritkán használják kivált a rövid *e*-t, s helyette *a*-t ejtenek, tehát Herodot a persáknál, ha a szó eredetileg ‚székely‘ volt is, *szakaj*-nak hallotta azt ejtetni, s a görögben épen úgy írta le, mint írálabb a szekerce szót is többesben *σαγάρεις*-nek. Azt legalább senki sem tagadhatja, hogy a *σάκαι* szó sokkal közelebb áll a ‚székej‘, szóhoz, mint bármely magyar név Constantinuban az igazi magyar kiejtéshez, pl. Σαλιμονζης = Álmos.

Hagyj írjak ide valamit Herodotból Valla latin fordítása szerént: Sacae (a görögben: Σάκαι), qui scythae sunt (azaz a scytha népből való) in capitibus gestabant pilea (κροβασις) in acutum erectas (így) atque compactiles (valóságos kucs mák), induti femoralibus (ἀναξορίδας, az ἀναξορίς-t így értelmezi Xe nophon után Rost eine Art langer und weiter Beinkleider, tehát ma is valóságos *magyar gatyá*) necnon arcus gentiles (nemzeti íjakat) atque pugiones, ad hoc secures *sagares* (ἀξίνας σαγάρεις azaz szeke rczéket).

Még valamit, mire alább szükségünk lesz.

Ptolemaeus után több író, név szerint Funke munkájában is olvassuk: A *szakaj*-nép, *szakajok*, vagy ha jobban tetszik, *szakák* (Sacae) a keleti scytha népeknek közép Ázsia hegyein és sivatagjain, a Káspi tengeren túl, közönséges neve. A görögöknél és római-

aknál (még különösebben) e néven csak egyetlen egy scytha néptörzset jelöltek, kiknek tartománya határait tették nyugotról Sogdiana, s a Jaxartes folyása; éjszokról Scythia egy vonal által, mely a Jaxartestől (Taskene közelében) keletnek húzódik; keletről kezdetileg szintén a scythák, tovább az Ascalancas hegység, mely délkelet felé nyúlik, és az Indiából éjszak felé emelkedő Imaushoz csatlakozik, dél felé az indiai hegyek, melyek nyugot- és keletről a Gangos forrásától kezdve szintén Imausnak neveztetnek. Ezen terjedelmes vidék tehát magában foglalta *Kis-Bukharát* (mely most a sinai birodalomhoz tartozik, s melyet éjszak- és keletről Mongolország, nyugotról Nagy-Bukhara, mint Turán vagy Turkestán, vagy Dsagataj tartománynak, mely a Kaspi tenger és Sína közt fekszik, egyik része, délről Tibet környez), továbbá magában foglalta a *Soongara* (vagy Dzungara v. Dsungara) és *Kirgizek* némely határos részeit, azután a nagy *Kobi* homoksivatagnak éjszaki, és *Tibetnek* éjszak-nyugoti részét.

Az ékiratokban is előfordul *szakasztana* mint szákák földje, lakhelye, országa (tanyája). *Cukasztana* „a saka Scythia, ... nomen regionis in Perside, quae et Szadsisztan, Szisztan, **Szakar**-isztan et **Nimrúz** audit.“ Vullers. *Sztan*, *isztan*, mely az ékiratban: *sztana*, lakhelyet, tanyát, országot jelent.

Ha nekünk is szabad, mint másoknak, honi nyelvünkhöz folyamodni, 'székely' vagy annyi mint székelő, valamint 'seregély' annyi mint seregelő, t. i. lágyúlható betűink, kivált a magas önhangzó előtt, ezt is magukba olvasztva könnyen meg is lágyúlnak, pl. diaman = *gyémánt*, (di = gy) Georgius = *György* (ge és gi = gy), inna *innya* (ni = ny) stb. *Székely* tehát vagy *székelő* annyi volna, mint bizonyos székben bizonyos telepen állandóan lakó. A perzsa nyelvben is *szákó* v. *szukó* = szék, az arab nyelvben *szakan*, a héberben *sákén* am. lakik, székel; és lakó, székelő. De származtathatjuk a 'székely' szót *székör*-ből is, az *r* könnyen változván *l* vagy *ly*-lyé, például *komoly* = komor, *salló*, *talló*, *olló* = sarló, tarló, orló stb. És valóban egy 1585-diki tanúvallatásban többször előfordul a 'székely' szó, 'ör' vagy úgynevezett 'kerülő' értelemben. (Magyar Nyelvelmékek II. kötet. CCLVI. számú irat). Az épen nyomorúságos fejtegetés, a melyet Engelnél olvasunk, hogy az *szökő*-ből származott volna, valamint ezen történetírónak azon előadása is a magyarokról, hogy őket mint nem-harczias embereket a chazarok ma-

guk hatalma alá hajtották, s úgy szoktatgatták a harcshoz. Alább bővebben.

Akárminth volt legyen a régi őskorban a dolog, s akárminth fejte-
gessük a székely szó eredeti jelentését, jelennen tudjuk, hogy a szé-
kely nép, mennyire csak a történetrajz, és a népek emlékezete
visszamehet, mindenha híven megőrzé nemzeti szokásait és nyel-
vét, s bármely nyelven dicsőíték a scytha énekesek Atilla király
győzedelmeit és hadi erényeit, vagy bármely nyelvet zengedeztetett
a király elébe ünnepies menetben járult nőserég : a székely nép
nyelve nem annyira rokonunk, mint édes mienk, s Kriza János tár-
sunk nem csak a székely népköltésnek gyűjtője, hanem számos
népsajátságoknak is rajzolója, 'Vadrózsák' czíme alatti gyűjteménye
első kötetében, melyeket akár gyémántköveknek is bátran nevez-
het vala, a szónak teljes értelmében megbecsülhetetlen kincsbányát
tárt fel előttünk. Segélje a Gondviselés és jeles hazafiak pártolása
többnek is közrebocsátására.

Engem e gyűjteménynek különösen nyelvészeti becse tölte el
rendkívüli örömmel, és noha már a tisztelt gyűjtő is szakértőleg
értekezik a székely nyelvjárások- és nyelvsajátságokról, mindazál-
tal meg fogja engedni, hogy megkisértsük, mimódon fogjuk fel mi
távolabb lakók is a nagyobbik Magyarhonban e kincsek becsét,
gazdag tartalmát, s nyelvészetünkben széles horderejét.

Adelung szótára előbeszédében olvassuk — miről bármit be-
széljenek is mások — saját adataink is tanúságot tesznek : „a köz-
ember nyelvjárása kivált faluhelyeken évezredekken keresztül is
észrevehető változás nélkül marad, mivel ő épen oly ellensége az
új hangoknak, új szóknak és ezek új összeköttetéseinek, mint az új
divatoknak, új törvényeknek, és új adózásoknak.“

E szerint a székely nép nyelvére következtetve, mely azon
közel ezer év óta, hogy őseink a magyar hazában letelepedtek
volt, mindig egy tömegben, ugyanazon kis hazának lakosa s őre
vala, s a körötte levő népek és nemzetségek némely tagjainak hé-
be-korban behúzódása vagy beszármazása sem tehete nagy válto-
zást az egész nép szokásaiban, szójárásában, bizton föltehetjük, sőt
állíthatjuk, hogy az századok során keresztül sem vesztett valamit
régii szelleméből. Hiszen nem régen is közlém e helyütt, hogy a
sajó-szentpéteriek végezése, melynek kora (1403) megelőzi még a

Bécsi és Tatrosi codexek tudva levő korát is, egészben véve oly nyelven van írva, mint ma is beszélnek Sajó-Szentpéteren.

Kriza János gyűjtők az által is igen nagy szolgálatot tön nyelvészetünknek, hogy az élő kiejtést, a mennyiben azt betűkben kifejezni lehetséges, híven megtartani igyekezett.

Ha tehát igaz a székely nép hagyománya, melyről eddigi tudomásunk szerint történetesen fenmaradt egy-két hún szó is, *huni-vár* (castrum Hunnorum) és *vadon*, tanúskodni látszik; s ha hajlandók vagyunk hinni, hogy a székely nép nyelve, tudunkra is ezer év óta alig változott valamit; s ha majd az alább eléadandókat is figyelemre méltatjuk: akkor Kriza J. gyűjteményében Atilla hatalmas nyelvét, melyen országokat hódító seregét győzelemről győzelemre vezérlette, és a még régibb húnok nyelvét, kik, hogy az alább mondanókból valamit előlegezzek, már Krisztus urunk előtti időkben is a keletnek egyik leghatalmasabb népe vala, betűkkel kifejezve látjuk magunk előtt.

Mielőtt a székely népnyelvnek az én módom és felfogásom szerinti ismertetésére átmennék, még egynémelyeket kell előbo-csátanom.

Láttuk föntebb Ptolomaeus után, hogy a régi szákák lakhelye (az ékíratok szerint: *szakasztana*) általában Sogdiana és Sina között különösen magában foglalta a mostani ösmeretesb néven Kis-Bukharát, a Dsungara és Kirgizek némely határos részeit, a nagy Kobi sivatagnak éjszaki és Tibetnek éjszak-nyugoti részét.

Ezen tartományok nagy része most a sínai birodalomhoz tartozik. Különösen Dsungara neve a sínaiaknál: *Thian-san-pe-lu*, és Kis-Bukharáé: *Thian-san-nan-lu*. Mit jelenthetnek ezek? Látjuk, hogy a két név csak a 3-dik szóban *pe* és *nan* különbözik egymástól. *Pe* am. éjszak és *nan* am. dél. Az egyező szók közt: *Thian-san* v. *tién-san* am. égi hegy, az Imaus egyik részének neve, és végül *lu* am. föld, tehát: Imaus éjszaki földé és déli földé. E neveket jó lesz megtartanunk.

Kezdem a történetet magyar íróval.

„Legtöbbek (t. i. régi írók) véleménye szerint — írja Horváth Mihály — a magyar, török vagy szittyia népfaj s Ázsia belsejéből a Kaspi tenger keleti vidékéről India és Persia szomszédságából veszi származását.“ Tehát épen azon vidékről, melynek egy

részét, mint főntebb láttuk, a *szakaj* nép is (Herodot után betű szerint írva) lakta volt hajdanában.

De én tovább akarok menni s kitűnő, európai nagyhírű írók után röviden eléadni, hogy a régi húnok is állandóan több mint ezer évig épen ezen korban, részint ezen részint a szomszéd helyeken laktak.

Lássuk!

„A nélkül, hogy a sínai annalisták (vagy szorgalmas compilátoruk *de Guignes*) után a keleti magas Ázsia népeinek, milyenek *To-pa, Geu-gen, Szien-pi, Goei, Yen* stb. meddő történeteit elbeszélők, melyek különben is ugyanazon törzsek valának, kik csak az egyes időszakokban uralkodó népség vagy uralkodóház neve szerint változtatták nevezeteiket, szemünket csak a félelmetes *Hiong-nu* népségre vetjük, kiknek kora, hatalma és sokáig tartó uralkodása Keleten nem kevésbé fontos, mint későbbi tetteik az ő valószínű ivadékaiknak a húnoknak Nyugoton.“

Közbe szólva, legyen szabad a *Hiong-nu* szónak, mely sínai írásmóddal van följegyezve, kiejtésére nézve megjegyezmem, hogy minden egyszerű sínai szó csak egyetlen kezdő mássalhangzóból s utána egy vagy több önhangzóból áll, s végül a mássalhangzók közül csak *n* vagy *ng*, ez utóbbi mint orrhang (\tilde{n}) s igen ritkán még csak *l* (mely az *n*-nel igen gyakran fölcseréltetik), fordúlhat elé (Endlicher sínai nyelvtana). És ha idegen szót, mely mássalhangzón végződik, a sínai ember teljesen ki akar mondani, ezen mássalhangzót, vagy ha több van, mindeniket is a megelőző önhangzótól vagy legfőlebb *n* v. \tilde{n} orrhangtól elkülönítve s még egy önhangzóval megtoldva ejti ki, pl. *cruæ* latin szó a sínai ember szájában (*r* és *x* valamint *z* betűik nem levén, az *r*-et *l*-nek az *x*-et pedig *sz*-nek mondja) így hangzik: *ku-lu-szu*, oly formán mint Kreutzer némely magyar szájában: *ka-ra-ja-czá-r*. Továbbá, ha két vagy több önhangzót találunk is egy szóban, egyike, főleg pedig az *i*, de többek is gyakran csak a főbb önhangzók támogatására, erősülésére (Steigerung) szolgálnak, pl. *kiuo* (Endlicher szerint 131. lap.) am. *kúo*. Ezeknél fogva a sínaiak, ha valamely hosszabb idegen szót kiejtenek vagy leírnak, azt egyes szótagokra szakgatják, például Cardinalis-t így hangoztatják: *kja-ul ti-na-li-szu* (a sínai nyelvben *d* sem levén helyette *t* áll), még az ott lakó héberék is a *Bresit* szót így ejtik: *Pte-le-si-cze* (*b* sincs náluk, t. i. a mandarin vagy művelt s

írói nyelvben. Adelung Mythridatese I. kötete 40, 41. lapjain). Végül az *o* az orrhangot maga után nem tűri (Endlicher. 115. lap). Ha tehát a sínaiak a *hún* vagy *hünn* szót kimondani vagy leírni akarták, azt okvetlenül így hangoztatták: *hiüñ-nu*, azaz a hosszú *ü* vagy hangsúlyos *ü* kiejtésére még egy segéd hangzót kelle fölvenniök: *hiüñ*, vagy mint ma is mondaná a palócz: *huon*, s a második *n*-net a megelőzőtől elválasztva még egy megfelelő önhangzóval pótolnia: *nu*; végre az *o* az orrhangot nem tűrvén, ha szinte az európai átírás utóbbi része *iong* v. *ioñ*, ez sínai módon = *uñ*; vagyis a föntebbi *hiong-nu* (vagy *hioñ-nu*) a mi nyelvünkön is csak *hunn*-ak olvasandó, épen úgy, mint az angol *Shakespeare*-t csak nem fogjuk *Shake-spear*-nek olvasni. Figyelmet érdemel még a mit Schott Vilmos sínai szókönyvében találunk, hogy *hiong-nu* máskép: *hiün* (egészen egyszerűen), és *hiun-csu* is, (az utóbbi szó sokaságot jelent); *csu* egyéb-iránt lakost is tesz, mely szókat Schott V. így értelmez: barbari septemtrionales Sinensibus quondam infestissimi; mit alább bővebben megírva találunk.

Most kísérvük figyelemmel a történetírást.

„Tizenkét századdal a mi időszámlálásunk előtt alapült meg a *Hiong-nu* (olvasd: *hünn*) nemzet uralma. A (mostani) *mongol magaslaton* a *Kobi* pusztaság egy részében, honnan *Sinába* juthatni, állnak vala sátoraik, s már korán fenyegették a sínai határszélét. Azonban legelsőben Krisztus előtt a 3-ik században tűnt fel leginkább a *hiong-nu* (hünn) név, azelőtt uralkodóik szerént változván nevezeteik, s innen lesz történelmök egybefüggő. Ő ellenök építetett a nagy sínai köfal. De hiába! A *tanjou-k* (Isten fiai, így nevezetettek a hún fejedelmek) ismételve áthágták a roszul ótalmazott véd-erőséget. Magas Ázsiának legnagyobb részében a keleti Oceán szomszédságától *Irtisig*, a sínai határszélétől a szibériaiig kiterjeszték a húnok dagadozó hatalmukat. E megmérhetetlen területen minden népségek meghódítottak vagy kiírtattak, a *tanjouk* (Isten fiai) táborában kétszázezer számot haladó lovasok valának. Végre az apagyilkos *Me-te* (fejedelem) alatt vad hősiségök által egészen legyőzték a sínaiaknak noha jól begyakorlott s fegyverben jártas seregeit is, és ezek birodalmát még kiválogatott nőkben is adózó-jokká tették.

„Azonban a legmagasb hatalom és dicsőségnek s alkalmasint az elbizottságnak is időpontjára rövid időn zavar és veszély követ-

kezett. A sínaiak, ellenségeiknek meghasonlása és saját ravasz politikájok által újra fölemelkedtek. Ugyanazon *Han* uralkodó ház, mely oly megaláztatásokat szenvedett vala a *Hiong-nu*-któl, boszúlta meg a régi gyalázatot. Véres és változó hadjelenetek után, főkép a hún fejedelmi utódok czivódása miatt, elvégre a hiong-nuk (húnok), miután egyik fejedelem (Délien) magát a sínaiaknak önként alávetette vala, a sínaiak, és ezektől fellovalt *szién-pi* népség által leverettek, és tizenhárom százados birodalmuk végét érte Krisztus után 93-dik évben, fő lakhelyöket a *szién-pik* foglalván el.

„Egy kis rész ott maradt, és szabadságát s nevét feláldozva a *szién-pikkel* összekeveredett; egy másik dél felé a már előbb elszakadt és a sínaiak uralma alatt álló testvéreihez (a déli hunnokhoz) húzódott s történelme megszűnt. De a legvitézebbek és dacosabbak az éjszaki birodalomban bátor elszánással a távol nyugot felé indultak, ellenségeik fegyvere és hatalma előtt hozzáférhetetlen menhelyet vagy hont keresvén, s ott ütvén tanyát, hol legelőt találtak és vadászhatának. Két száz évig kísérik vala szemmel a sínaiak a vándor hiong-nukat, de annál homályosabban, minél messzebbre távoztak, míg az *Imauson* túl teljesen eltűntek szemek elöl.

„A sínai tudósítások egybehasonlítva a nyugoti történetírók és geographok némely újmutatásaival, igen megkönnyítik mindketőnek megértését és valószínű kapcsolatba hozzák a *Hiong-nu*-k imént elenyésző történetét a húnoknak egy századdal később kezdődő történetével.

„Két nagy seregbe oszolva vonultak ki a húnok a pusztaságból, mely ma a *Soongarok* (másképen *Dsungárok* v. *Dzungárok*) után viseli nevét; egyik rész délnyugotra az *Oxus* felé, a másik éjszaknyugotra a *Volga* felé. Az elsők, melyek *Tie-le* (sínai módon írva am. *Tele* vagyis talán a végső mássalhangzó kiegészítésével, melyet a sínai nyelv meg nem tűr: *telep*), máskép *Abtele* (a történetíró magyarázata szerint: *Wasser-Tele*, tehát alig lehet kétség *habtelep*) nevet viselének, és névcsonkítással *Enthaliták*- vagy *Hajathalitáknak* nevezettek (ennyire elferdíték az idegen írók a tiszta hún v. magyar nevet, melyet még a sínaiak meglehetősen épségben írtak le). Ezek Sogdiában és környékén hatalmas birodalmat alkottak, a régi lakosoktól eltanúlva és sajátíva műveltségben is előmenetelt tettek, sőt éghajlati befolyás és szelid erkölcsök által testök színe is némi változáson menvén által *fejér-húnok*-nak nevez-

tettek s humanitásuk és hűségökről dicsértetnek. A persák történelme sokat elmond békében és háborúban ezen Hajathalítákkal volt érintkezéseikről.“

Ismét közbeszólva megemlítem itt 1) hogy a régi Sogdiana magában foglalta Ptolomaeus után Funke szerint a mostani éjszaki Bukharát, továbbá Pelur egy részét és Kis-Tibetet, s kelet felé a szá-
kák lakhelyét: Kis-Bukharát, *Kobi* pusztaság, *Dzungara* némely részeit stb.; 2) hogy egy újabb munkában t. i. az „Abhandlungen für die Kunde des Morgenlandes“ című gyűjtemény I. kötet 4-ik számában (Ueber das Çatrunjaga Mähätmyam. Von Albrecht Weber. Leipzig 1858) a 41. lapon egy ide vonatkozó nevezetes hely fordul elé: „Wegen der Macht des Duhshama-Zeitalters wird die Macht der *Mudgala* mit Gewalt, wie ein Meerstrom die Erde überflutend ergreifen“ stb. S alább ezen jegyzetet találjuk: „Vajjon kik lehetnek ezen *Mudgala* népség? Nyilván idegen nép, mely darab ideig Suráshtira fölött uralkodott, s melynek uralma alatt ez ország 167 után egészen jó állapotban vala. Ez alatt, úgymond értekező, csak a *Hindu-scythák* (Yueitchi) vagyis *Fejér-Hunnok* értethetnek. De honnan ezen feltűnő *mudgala* név, mely különben a hindu forrásokban ezen viszonyban sehol elé nem fordul. A hangzat szerint a *mongol* névhez közelednék, de a mely részint általában ezen kora időben ki nem mutatható, részint pedig maga a nép miatt is ide nem illik.“ A 41. és 42. lapok alján mondja értekező: „Talán a *mudgala* v. *mudgara* szó, mely pörölyt jelent, épen a fejér hunnoktól, mint hódítóktól vétetett, kik Kosmas tanúsága szerint kora időben a hatodik századig még nyugoti Indiában lakoztak.“ — Ha már tudjuk, mint alább is látni fogjuk, hogy a magyar és hún vagy hunn azonos egy nép, akkor könnyű megérteni, miért hívtak a fejér húnok is *mudgala* vagy *mudgara* néven; hiszen a ,magyar‘ szót (a *gy* miatt) idegen nyelvek ma is *madjar* vagy *madzar* vagy *madjar*-nak írják, melyet régente honi krónikáink is *mogor* vagy *moger*-nek írtak, honnan az *u* is, mint az *o*-hoz legközelebb álló, igazolva van, annyival inkább, mert a szanszkritban rövid *o* nincsen is.

Térjünk ismét a történelem folyamára.

„A másik sereg, lakhatlan zord sivatagokon vonulván át, a vele született vadságban még öregbedett. Hosszú kóborlás után Jaik és a Volga között telepedett le a mai Baskirok földén s dél felé mintegy Asztrakánig. A **„Nagy-Magyarország“** (Grosz-Hungarien)

mely nevet még a XIII. században is viseltek e vidékek (s melynek népeiről Julianus barátnak 1237-dik évben tett utazásából, magyarra fordítva Szabó Károly által, mi tudjuk, hogy magyarok valának, s még akkor is magyarul beszélének) ottani tartózkodásuk emlékeül szolgál. Most már örökös fejedelmek nélkül, csupán egyes törzsfőnökök alatt, vagy közös vállalatoknál, önmaguk választotta vezérek alatt szabadságban és régi szokásuk szerint éltenek, olykor keleten is uralkodtak *Igurig* és *Lop* tóig, erősbülve idegen népségek egyesülése által, vagy a velök rokon menekvők által a déli hunn fejedelemségekből, melyeket a sínaiak most szintén szétapultak vala, és mind ezekkel együtt lassanként a régi félelmetességre és hatalomra vergődtek.

„De az engesztelhetetlen Szien-pik nem szüntek meg a Hiongnuk megtámadásaitól, azok kiszorították őket az *Igur*-ok földéről és *Ili*-től a *Jaik*-ig, annnyival inkább, mert őket magukat is a 3-ik század közepén feltűnt újabb népségek keletről nyugotra nyomták; valamint a Hiongnukat is több más népség.

„A *Hunnok* — mely név alatt tűnnek fel most a római történetíróknál — elszánták magukat 374-ben, hogy a Volgán átkeljenek. A Volga nyugoti partjain tanyázó Alánokra ellenállhatatlan erővel rohannak s azokat szétverik vagy magukkal egyesítik. A további lépés a Donon vagy Tanaison keresztül Európába hozza őket.

„Ekkor a Tanaistól a Dunáig és az Euxinustól a Balt tengerig a Góthok nagy nemzete uralkodik vala, keleti és nyugoti Góthokra oszolva. Egyszerre elterjed a híre eddig ismeretlen, utálatos népségek ellenséges közeledésének. Ázsia havasairól hömpölygött alá dűlva, ellenállhatatlanul a számnélküli sereg. Alig vala rajtok emberi alak. (Természetesen mint megtámadó ellenséget irtózatossá találták és írták is le, de a természet kebelében, s vadászat, baromlegeltetés és harczban töltött életmódjok is sokat tett mogorva külsejökre nézve az európai városi lakosok előtt; hiszen még mai földmíves kúnjainkat is egyik classicus költőnk *megfeketült haragos kúnok*-nak nevezi). Azonban erőteljesek, gyorsak, lovaikon mintegy repülők, ölni vágyók s a (nyíl-)lövésben soha sem hibázók.

„Egy ember-nyomon keresztül dűlongtak ezen gonosz teremtmények (Unholde) jelentékeny tettek nélkül az Al-Duna és Euxinus (Fekete tenger) éjszakai tartományaiban. Fejeik, kik a római íróknál megneveztetnek, egész *Rua*-ig (Rofig) úgy látszik csak részbeli ve-

zénylők valának. Rua vagy Rugilas fejlesztette ki az ötödik század elején a nemzet egyetemes főnökének hatalmát. De az ő tettei nyugoton csak Pannónia elfoglalására szorítkoznak.

„Halála után az uralkodás Átillára (Etelére) és Bledára (Budára) szállott stb. stb.

Ha valamely magyar történetíró mondja vala, hogy a sínai *hiong-nu*-k és Átilla húnjai ugyanazok, hogy azon hunnok vagy húnok a történelemben már tizenkét századdal Krisztus urunk születése előtt megjelennek, hogy három századdal ugyan ezen idő számlálás előtt egész Átilláig csaknem szakadatlan történelemmel bírnak, hogy midőn Krisztus urunk után az első században főleg belső villongás miatt a síniai és szövetségeseik által legyőzettek, s részben birodalmukba olvasztattak volt, a többi két seregre szakadva, egyik sereg délnyugot felé fejr húnok neve alatt Persia és India szomszédságában vagyis a mai éjszaki Bukharában, Kis Tibetben és Kis-Bukharában tehát a mai Turánnak vagy Turkestának vagy Dsagatajnak egy részében stb. ismét hatalmas országot alkottak, sőt Indiákon is uralkodtak; hogy a másik sereg éjszak-nyugotnak fordúlva Nagy Magyarországot alkotta, s innen Európába rontva majdan Átilla alatt szintén roppant hatalomra emelkedett, ha mondom mind ezt bár minő források után magyar történetíró szerkeszti egybe, s én utána mondom, jaj volna szegény fejünknek.

Azonban szerencsémre és mindnyájunk szerencséjére nagy nevű és hatalmas történetírók- s buvárokra támaszkodhatunk.

Kik tehát ezek?

A föntebbi kivonatot egyik legünnepeltebb német történetíró *Rotteck Károly* munkáiból, jelesül nálam a 8-ik kiadás IV. kötete 8. és következő §§-aiból vettem.

Rotteck K. pedig saját vallomása szerént is a maga rövid egybeállítását *Deguignes* francia academicus királyi könyvtárnok, a keleti nyelvek királyi tolmácsa stb. munkáiból merítette, azon különbséggel, hogy a miről Rotteck, ki az eredeti kútfőket nem ismerte, csak valószínűséggel, de erős meggyőződéssel nyilatkozik, azt *Deguignes* a kétségtelen emlékek nyomán a legnagyobb bizonyossággal adja elé; még pedig a hunnok történetét, ámbár mint mondja, saját nevők az V-ik században a történelemben elveszvéen, ez a hatalmasbbá lett *türk* névnek engedé helyét, az Árpádokig, s a moguloknál a mogulok pusztításai stb. tárgyalja.

De tárgyalja más rokon népekét is : avarokét, törökökét, khozárokét, úzokét, besenyőket stb. Az avarokra nézve megkülönbözteti az igazi és hamis avarokat ; a khozároknál mondja , hogy ezek neve a hunnoknál *koza* v. *kosza* (kósza ? különös , igen különös !), s a khozár törzsökökhöz számítja a kabarokat (kóborokat , kósza' és kóbor' a magyarban egy jelentésű), tarjánokat, magyarokat stb.; a ,magyar' névről azt mondja , hogy későbben — a mogulok korában — a sínaiaknál ,macsar' alakban jön elé stb. stb.

Hogy e munkába én is iparkodtam belepillantani , a tárgy végzetlen fontossága mindenki előtt megfoghatóvá teszi.

Megvan az akadémia könyvtárában is. A német kiadás czime : Herrn Deguignes, Mitgliebes der Akademie stb. *Allgemeine Geschichte der Hunnen und Türken der Mogols und anderer occidentalischen Tartaren vor und nach Christi Geburt bis auf jetzige Zeiten.* Aus den Chinesischen und Orientalischen Handschriften der Königlichen Bibliothek in Paris verfasst. Aus dem Französischen übersetzt von Johann Carl Dähnert, köngl. Prof. und Bibliothekar in Greifswald.“ Egy bevezetéssel együtt öt kötet.

Alig érdekelhet e munka valamely nemzetet jobban , mint a magyart , miként szerző maga is reménylé előszavában.

Több mint 100 év folyt le azóta , hogy e munka francziában megjelent vala , s azon kívül , hogy Pray ügyekezett azt felhasználni , meglehetősen érdektelenül hever reánk nézve mind a mai napig a könyvtárakban. — Miért ? — Mert mégis csak szeretnénk saját szeminkkel látni , és saját tudományunkkal meggyőződni. Azonban a források legnagyobb s legfontosabb részét nemcsak nem bírjuk , hanem , fájdalom ! ha bírnók , sem vagyunk még most képesek használni azokat.

Hanem valamicskét mégis csak tehetnénk.

Vagy igazak , Deguignes összeállításai , vagy nem.

Ha igazak a miről különben ily nagy nevű és az eredeti forrásokból merített tudós után annál kevésbé kételkedhetünk , mert azon összeállításokat más szintén nagy nevű írók elfogadták , nem lehet oly kincs birtokunkban , melyet szívesen föl nem áldozhatnánk s föl nem áldoznánk azért , hogy azokról tökéletesen meggyőződjünk , úgyde erre saját szeminkkel szükség látnunk.

Ha nem igazak , akkor ezt be kell bizonyítnunk , mit másképp lehetetlen tennünk , mint ha Deguignes forrásait végig kutatjuk.

Mind egyik mind másik esetben roppant, talán egy egész emberkori munka vár reánk. Hol vannak azon férfiak — mert még egy kettő nem is teheti — a kik azon kútfők leginkább a sínai kútfők megértése végett talán éltök egyik nagy részét az előleges tanulmányozásra fordíthatnák? és hol, és micsoda anyagi alapból fordíthatnák? hogy azután a másikat talán Párisban vagy épen Sínában a kútfők megvizsgálására, egybevetésére, kimerítésére áldoznák.

Már Deguignes előtt is Párisban két tudós, egy sínai születésű és egy francia halt bele a sínai tanulmányozásokba.

A legeslegelső lépés volna Szabó Károly derék tag- és honfiktársunk példáján is indulva, minden esetre Deguignes munkáit talán a jövő ifjú nemzedék maga tájékozása végett is, de egyszerűsmind a német fordítmány figyelembe vételével, mely némelyeket a szerző utóbbi értekezéseivel pótol, hü magyarsággal lefordíttatni. Bizson megérdemlené azt a néhány száz forintot.

Azután pedig alapot kellene teremteni, hogy oly nyelvképes férfiak mint Vámbéry — de nem egyedül maga — Párisban előkészületeket tegyenek, azután talán Sínába menjenek. S ha már az eddigiek után is gyaníthatjuk, hogy a hunnok, mint a magyaroknak is őseik a sínaiak szomszédságában illetőleg ezekkel folytonos viszonyban ezer évet meghaladó időt éltek, sőt a déli hunnok a sínaiakkal egészen egyesültek, tehát egymás nyelvére is hatással lehetének, akkor elgondolhatjuk, hogy a sínai nyelv saját nyelvészetünkre is nagy befolyással lehetne. Csak egy-két példát hozok fel: a sínai másod személy névmás egyike *eul*, tehát mint mássalhangzó *l*, s íme a magyar igék egyes 2-ik személyében, s a *l-ek* összetett ragban ugyan ezen *l* van, pl. *szeret-l-ek*, mely sínai nyelven *hao-eul*, épen annyi mint a magyar *szeret-l-ek*. A 3-dik személy névmás: *khi* v. *hi*. Továbbá *kó* a sínai nyelvben számoknál egyezik a magyar *ik* raggal, pl. *i-kó-niù* = egyik nő.

Sínai tanulmányaimat külön előadásra tartom fön.

Most a tárgyhoz kissé közelebb térve, két fő kérdés áll előttünk:

1) Átilla húnjai a régi sínai krónikások által bő emlékekben fenntartott *hiong-nu* népség ivadéka-e vagy sem?

2) Árpád magyarjai Átilla húnjaival tökéletesen összekapcsolhatók-e vagy sem?

Deguignes munkáiban mindkét kérdésre az eredeti kútfőkből egész bizonyossággal felel.

Rotteck ezen kutatásokat nagyon valószínűeknek mondja, s nagy hírű és becsű történelmi munkájában használja.

Adelung Mithridatesében nagyobb bírálati szigorúságot látszik követelni Deguignestől, de nem bírván velünk együtt a sínai nyelvet, nem mondja meg hol? és miben?

Neumann Károly Frigyes (Die Völker des südlichen Russlands. Eine von dem Königl. Institut von Frankreich gekrönte Preisschrift. Leipzig. 1847.) noha nem látszik hozzánk nagy rokonszenvvel viselkedni, világosan mondja a 26. lapon: „Diese *Hunjo* (mint ő írja, mely névről alább is lesz szó) *des Ostens*, ohne Zweifel die *Hunnen des Westens*“ s a 31. lapon a magyarokat (einen Theil der Ungern) úgy tekinti mint a hunnomongolok valóságos ivadékát, noha az *avarok* miatt korholja Práyt (118. l.)

Cantu Caesar, kinek munkáját a Szent István társulat magyarra fordíttatja, ezt írja: „A magyarokat a németek összezavarták a hunnokkal, kiket a görögök *ounoi*, a chinai évkönyvek *hiungnu* néven neveznek; azonban Átilla hunjai igen vegyes fajt képeztek: voltak ebben ujgurok, avarok; kiknek neve a hunnal egyesülve, megmaradt a tartománynak is: *Hunavaria*, Hungaria. A magyar vagy szlovák nyelv (mily roppant tévedés!) inkább török-persa, mintsem finn vagy szláv. A faj igen szép és magát magyarnak nevezi, mint ma is bizonyos tatárok, kik a Kaukazustól éjszakra tanyáznak.“ Ezen történetíró tehát a hún-magyar rokonságot el nem ismeri, de úgy látszik a nyelvekkel sincs tisztában.

Thierry Amadé beszéli Átillájában, melyet Szabó Károly jeles fordítása után hazánkfiain már jól ismernek: „Keleti Európában (Átilla) szelleme még sokáig lelkesíti a hún birodalom romjait; fiai (a birodaloméi) közül többen mint vitéz férfiak tűnnek fel, s dicsősége a hún nemzetek utolsó rohamainak könnyű útát nyit a Dunához. Egymást érték ezek három század alatt; míg végre a hungarok vagy ungrok, a mai magyarok az ősi Hunniában egy nagy és hatalmas állodalmat alapítanak, mely dicső helyet foglalt az európai társadalomban.“

Íme nagy írók nevei állnak részünkön.

Nem szándékozom nem is volnék képes e vizsgálatokba ereszkedni; azonban hazámfiain nem veendik rossz néven, ha még egyet-mást idézek Deguignesből.

Az előszó bevezetésében olvassuk: „Szándékom e munkában

történelmét nyújtani egy csaknem elfeledett nemzetnek, mely különböző időkben hatalmas országokat alapított Ázsiában, Európában és Áfrikában. A *hunnok*, kik időjárástával *türk* nevet viselének és Sínához éjszakeről fekvő földrésről, az Irtis és Amur folyamok közt, származnak, lassan-lassan Nagy-Tatárország urai lettek. Krisztus előtt 200 évvel különböző királyi családok emelték fel trónjokat ezen tartományokban: vannak itt birodalmak, nagyobbak mint a római, hatalmas egyeduralmak, hírneves törvényhozók és országhódítók tűntek itt fel. S mind erről csak tökéletlen ismerettel bírunk.“ Beszéli továbbá, hogy a hunnok birodalma dél felől Sínával határos levén, és csaknem örökös háborúban élvén egymással, a sínaiaknak bő alkalmat nyújtottak amazok tetteinek is saját történelmökben megírására, mit igen nagy részletességgel s pontossággal eszközöltek is, még az időszámításra nézve is. A ki a sínai 21 történetíró párisi gyűjteményét (igen számos kötetekben) olvassa és egybeveti, a hunnokról körülményes történetet írhat. Valens császár idejében a hunnok Átilla vezérlete alatt Európába törvén a római történet ekkori részének felvilágosítása végett szükséges némely más barbár népek eredetére is visszamenni. A görög történetírók erre nem elégségesek, de ha a sínaikkal együtt vétetnek elé, a legtöbb homályos származások felvilágosodnak. Constantinust is csak azokból érthetjük. Átilla hadjárataira nézve — így szól — a magyar írókat alig használhattam, kik inkább regényeket írtak adatok nélkül, a római és görög írókkal csak igen gyéren egyeznek, és vastag anachronismusokba esnek.“ Azonban erre azt felelhetjük, hogy hazai íróink inkább népmondák- és hagyományokból merítettek, melyek másutt sem mindenben csalhatatlanok, de íme Deguignes egyik kitűnő honfitársa Thierry már szépen megkülönbözteti a pusztá mondákat a történelemtől. Használta továbbá az arab írókat, kiknek munkái után oszlattathatnak el sok nehézségek és igazíthatnak meg az elferdített nevek a bizanci íróknál stb. stb.

Lássunk némelyeket magából Deguignesből.

I) A hún birodalom terjedelme.

I. kötet 59. lap. (a hivatkozások német fordításra utalnak).

A *hiong-nu*-k birodalmának kiterjedését, még azok rendes határai között maradtak, így írja le: Keletről határos volt különösen a mostani *Man-cseu* tatár népséggel. Dél felé a híres sínai falhoz

ért, mely *Peking* (v. *Pecseli* v. *Csyli*), *Sanszi* Schansi) és *Senszi* hosszában nyúlik el; ért továbbá Tatárországban *Hami* (másképp *Kamul*, Kis-Bukharának egy része, melyet később a húnok is bírtak, — Első köt. 11. l.), és *Igur* (vagy *Uigur*) tartományokhoz *Irtis* folyáig, mely a hún birodalmat nyugoton alkalmasint az *U-züin* földtől választá el. Éjszakon Kalkasz (mongol) és Eleuth (kalmuk) királyságokat lehet határu alá venni. Ezen egész földet *Ta-tan*-nak hívták, s egymásután a hún, *U-hüin*, *Sziempi*, *Geu-gen*, *türk* és *mogol* népségek foglalták el.

Az *Irtis* két partja hosszában jobbra és balra a *Saissan* tótól a folyam tövéig két hegy nyúlik, a két *Altai nagyobb* és *kisebb* néven. Ezen hegyek keleten tovább nyomódnak s nagy hegysorokat képeznek. *Altai* vagy *Altan* „arany”-at jelent s a sínaiak *Kin-san*-nak hívják, mely szintén annyi mint arany hegy stb.

A szákák földéről ezt találjuk: A szákák földje Ptolomaeus leírása után teljesen összeüti azzal a mit a sínaiak *Ta-ilon* néven hívnak. Nyugoton az határos (Ptolomaeus szerint) Sogdianával, éjszakon és keleten Scythiával, délen Imaus hegyével Kasgár tartományában. A lakosok nomádok, s nincsenek Pt. szerint városaik. A Jaxartes (ma: Szir v. Szihon) folyam melletti népek nevezettek *Karaták*- és *Komároknak* (*Caratae* et *Comari*), azokon felül vannak a *Komedák* (*Comedae*; jegyezzük meg, hogy a *Tien-san* hegyet magát is *Comedus*-nak mondják némely nyugoti írók) és az Uzkend hegységen a *Masszageták*; közben fekszenek a *Grynaeusok* és *Tornák* (*Grynaei* et *Toornae*) és alul az Imaus mellett a *Bylták*.

Ezeket Ptolomaeus után írja Deguignes. Azonban föntebb a régi *Tai-on*-ról, melyhez a hunnok éjszakkéletre feküdtek, írja, hogy ott nagyobb-kisebb városok voltak (számszerént 70), melyek köfállal valának körülvéve, s nemes lovaikról, melyek kaphatása végett gyakran kezdettek a sínaiak ellenök háborút, igen elhíresedének. Meg kell itt jegyeznünk, hogy Ptolomaeus Krisztus után 70-ik év körül született, s ettől kezdve a 2-ik század első felében élt, tehát épen akkor-tájban, midőn a hunn birodalom felbomlott. Funke föntebb a szákák földének nagyobb kiterjedést is ad, s a hunnok birodalma egy részét is ide sorozza.

II) Rövid ismertetése a nyugoti tatároknak az őskorban.

„A nyugoti tatárok egész Ázsiában elterjedtek; s Európa és Afrika egy részét is elfoglalták. A római történetírók *hunn* név alatt ismerték őket, s eredetükről sok mesét elhíreszteltek, a nélkül hogy hazájokat közelebből kijelölték volna. Tatárországban *hiong-nu* nevek vala. Itt tekintélyes birodalmat alkottak, melyet később a sínaiak szétromboltak. Mire ezen nép szét oszlott. Egy része nyugotra ment, s azután a római birodalomba rontott. A hirneves Átilla berontásai mindenki előtt ismeretesek. A többiek a sínai határoknál maradtak, és csak későbbben a *Geu-gen* tatárok által szórattak szét. Némelyek Sínában telepedtek meg, s itt különböző uralmakat alapítottak. Csaknem egészen elenyésztek, vagy legalább Tatárországban mi nyomatékkal sem bírtak vala, midőn e nemzet egyik feje: *Tu-müen*, különböző nemzetségek élire áll, és új birodalmat alkot. Ez időben *türk* (v. török) nevet viselének és egész Tatárország urai lettek. Ezen türkök két ágra t. i. keleti és nyugoti türkökre szakadtak, s mindeniknek külön khánjok vala. A keleti türkök egész Persia határáig, s a római birodalomig kiterjeszkedtek, sőt abba be is nyomultak. Ezekből származnak a khozárok, magyarok, úzok, besenyők (Patzinaten). (Deguignes, német fordításban, Bevezetés 261. 262. 279. lapokon).

III) Különösen a *hiong-nu*-k vagy hunnok birodalma.

(Ugyanott 263. lap.)

„A *hiong-nu*-k, nyugoti Tartaria legnépesebb nemzeteinek egyike, Sína éjszaki részén fekvő nagy és terjedelmes térségein száguldoztak, számos nyájukat tartottak és sátorokban laktak. Sínával gyakran háborút viseltek; mindazáltal a sínai történetírók Krisztus előtt csak 209 év táján kezdettek ezen népségről körülményes tudósítást adni, s bennünket azon állapotba helyezni, hogy a *hiong-nu* uralkodóknak, kik a *tanju* vagy *csen-ju* czímet viselék, évréndi sorát összeállíthatjuk. Úgy is látszik, hogy ez azon időpont, melytől kezdve lehet a hunnokat hatalmas népnek nevezni. Akkor tettek berohanásokat a keleti tartományokba, és hódították meg az éjszakon lakó tatárokat. Erre következőre fordították fegyvereiket a

nyugoti országok felé, és tettek foglalásokat a Káspi tenger vidékeig és be Szibériába.“

IV) Részletesb története a hunnoknak kezdődik
Első könyvben.

„A hunnok eredete, a régiség legtávolabbi századaiban vész el. Csak a sínai okmányok mutatnak némely nyomokat ezen barbár népről. — A hunnok, úgy látszik épen nem fiatalabbak, mint a híres sínai nép. A sínai birodalomnak már első századaiban van rólok említés.“ — A hagyományokat röviden megérintve, noha úgymond a görögöknek, rómaiaknak, sínaiaknak is van mesés koruk, a homályosabb idöket mellözve, szerző csak a bizonyos és hiteles emlékek tanúságára szorítkozik. Éjszakon a *Senszi, Sanszi és Pecséli* tartományokon felül lakott vala régenten egy hír-neves nemzet, melytől azok származtak, kik előttünk késöbben a *hunnok*, majd *türkök*, *mogolok*, *magyarok* és *tatórok* neve alatt ismeretesek. Úgy látszik, hogy ez a sínai birodalommal egyszerre vette kezdetét, mert *Yao* császár korátólkezdvé, ki mintegy 2000 esztendővel élt Krisztus előtt, mondják a sínai írók, hogy ezen nép *San-jong* (Chan-yong) azaz hegyi idegenek vagy barbároknak neveztettek. (De ez sínai név).³A *Hia* uralkodóház alatt ezen barbárokat *Csong-jo* (Tchong-yo)-nak nevezték. A *Sám* (Cham) uralkodóház császárai ezen országot *Küei-fang* vagyis *szellemek* (t. i. *rosz szellemek tartománya*) név alatt ismerték; a *Cseu* uralkodóházból valók *Hien-jün*; a *Han* uralkodóházbeliek *Hiong-nu* (Hiong-nou) név alatt; mely név a sínaiak által elferdített szó, melynek igazi de előttünk ismeretlen kiejtése után származott a hunnok neve (*Hunni*), azon népé, mely Európába történt berontásai által oly hír-neves lön.“

Legyen szabad egy megjegyzést tennem. Ha már egy idegen kitünö nyelvész és történetbuvár vezetése után, ki, mint maga is mondja, kétségtelen emlékek útmutatása mellett a magyarokat mind az Átillai hunnokkal mind a sínaiakkal és szomszéd hiong-nukkal szakadatlan idörendben összekapcsolja, annyira juthatánk, hogy a nevek értelmezésébe is beleszólás megengedtetetik, legalább magyar nyelvésztől senki sem fogja rossz néven venni, ha a hirtelenében felöltö nevezetekben is magyar hangokat találhatni vél; noha az eredeti sínai kútföket nem ismervén, nem értvén, nem tudhatom,

e nevezetekben mi sinai és mi hunn, mivel azonban szerző egynémely neveket a sinai nyelv után (némelyeket pedig mint alább látni fogjuk a tatár-török után) maga is értelmez, legalább a hunnak nevezettekről föltehetjük, hogy hunn, tehát szerző kétségtelen adatokon épült buvárlata szerént magyar eredetűek is, bár a sinai felfogás és kiejtés szerént némileg elferdítették. Már a fentebbi bár nem értelmezett nevek közt *Csong-jo* (Tchong-yo) — a világ valamennyi nyelvészeire hivatkozom — oly közel áll egyik magyar faj *csangó* v. *csángó* nevéhez, hogy ezért a kárhoztatástól nem félnék. De nem tudom, ha sinai vagy hunn szó-e az. Neumann Károly Frigyes „Die Völker des südlichen Russlands“ czímű koszorúzott fentebbi munkájában (25. lapon) ezen nevet, de a melyet a hunn névvel közelebb viszonyba akarván hozni, *hun-jo*-nak ír, a nép saját nevének mondja. Egyébiránt nem bánom, lehet *hun-jo* módosulata is. A mi a ,hiong-nu‘ kiejtését illeti, erről már fentebb szólék, hogy a sinai jeles nyelvtanítók után az máskép, mint *hunn* vagy *hunn* nem ejthető. Azt is érintém fentebb, hogy Schott Vilmos első tekintélyű nyelvész sinai szótárában ugyanezen szó egyszerű *hiün* és összetetten *hiün-csu* alakban is fordul elé, az utóbbi szó sokaságot azaz népet, vagy pedig lakost jelentvén. De azt se hibáztathatja senki, ha a fentebbi jogosultság alapján mint magyar ember a ,hunn‘ vagy ,hún‘ szó értelmét is a magyarban keresem. Szerző egy jegyzékben maga megkíséرتi azon szó értelmezését ekképen: „A *hiong-nu* szó a sinai nyelvben jelenthet szerencsétlen rabszolgát“; de ő azt tatár szónak tartja, „melyet a sinaiak két egyenlő hangú jegyek által fejeztek ki. Oly ferdült szó, mint más idegen szók, melyeket a sinaiak saját nyelvökön kifejezni akartak. De eredetileg sinai is lehet. Nem ritkaság a tatár nyelvben ilyféle neveket látni. Például a ,mogol‘ szót lehet *mung‘l* szónak tekinteni, a *szinai* ,*mung‘* szótól, mely ,*mogorvá-t‘* jelent, így *Ung-khan* szót *Uang-khan*-nak, azaz királynak, melyet a sinaiak egyszerű *Uang*-gal fejeznek ki.“ —

Én Schott szótárában igyekeztem e jegynek, mely $\frac{94}{14}$ számok alatt jön elé, tehát összetett, jelentéseit kikutatni, és legalább ezen szótárban a legtisztábban három jegyből találom összetettnek: az egyik balról *kutya* jegye (94), s ez alatt is van felhozva, a másik összeüt azon jegyek egyikével, mely a $\frac{86}{17}$ jegy mellett áll s itt ismét az ,erő-t‘ jelentő jeggyel (19) összetéve szintén *hiün*-nak ejt etik ki, és Schott szerént annyit jelent: *praeclara gesta*, mintegy hőstett, tehát az egész-

nek hangjegyi jelentése ilyen forma volna *kutya hős*, a mi sínaiak szájába, a ,barbari sinensibus quondam infestissimi' népségre alkalmazva természetesen látszik. Mi is az országunkba rontott tatárokat *kutya-fejű* tatároknak neveztük. A *hun-jo* szóról Neumann azt mondja, hogy az valószínűleg *ember-t* jelent, mert a föld népei és törzsei ritkán adnak magoknak saját nevet, hanem magokat rendszerént csak *nép-, férfiak-, emberek-nek* nevezik. Szabad legyen itt is a föntebbi alapon a magyar nyelvhez folyamodni. *Hon* vagy tájéjtésileg: *honn* (pl. *honnom*), a magyarban, mint tudjuk, saját lakhelyet, s egész nemzetre vitetve, hazát jelent, mely az *ott-hunn* tájdivatos szóban még *u-val* is előfordúl, vagyis a világ semmiféle nyelve nem tud két tökéletesebben egyező szót felmutatni, mint a magyar *honn* v. *hunn* szó és latin vagy német vagy nem tudom miféle *hún* v. *hunn*-törzs, mely a régi persa ékiratokban eséljön, és igen csekély további képzéssel: *honi* vagy *honní* vagy *hunni*, hazai-t, azaz eredetileg ugyanazon honbelit jelenti. Ellentéte: idegen. Tehát magának azon népnek szájába, mely ezen nevet használja, ezen név illik legtökéletesebben. De tovább menve jelentheti azt is, kinek honja, hazája van; ellentétben azzal, kikóbor (kabar), ide-oda csapongó (csángó). És ha Neumann szerint a *csong-jó* szóban *csong* a *hún* módosulata rejlik, akkor *hon-jú* vagy *honn-ú* szószereént épen azt teszi, a ki honnal bír.

Deguignes *Teu-mann* császár (*tanju*)-tól kezdve szakadatlan folyamában tárgyalja a hún császárok (*tanjuk*) történetét, tetteit, azok megnevezésével együtt.

Nehéz ezen nevekről tudni, ha eredeti hunnok-e vagy sínai fordítások, mert nem bírjuk, legalább tudomra, a sínai forrásokat, s ha bírnók is, nem értjük. Ha eredeti húnok, ismét kellene értenünk a sínai nyelv minden sajátságait, melyekkel átírásban éltek, s ha sínai fordítások, akkor ismét nem tudjuk, micsoda szóknak feleltek meg az eredetiben.

Mind e mellett megkíséretttem egy-két szónak magyar értelmezését.

Mindjárt legelsőbben is azt olvassuk az I. könyv 4. lapján: „Ptolemäus az Imaus hegylánczolat által Scythiát két részre osztja. A sínaiak *Hami*-tól *Kasgar*-ig terjedő hegyekből külön hegységet, és a *Kasgartól* éjszaki *Indiáig* terjedőkből ismét külön hegységet csinálnak. Az elsőt nevezik *Tien-San* (*Schan*)-nak azaz égi hegynek, s ezt a hunnok az ő régi nyelvökön *Ki-lien* vagy *Ki-lo-man*-nak hív-

ják, mely épen az a mi a sínai *Tien-San*. A másik hegy neve: *Sziue-San* vagyis hóhegy, melylyel a sínaiak az első hegységet is nevezik; azonban a tatárok a Kasgartól Indiáig terjedőt *Müsz-tag*-nak hívják, melynek az a jelentése van, mint *Sziue-Sannak* azaz hóhegy.“

E két hegység alkotja a Ptolemäusi Imaust. Már ha e szókat figyelmesen vizsgáljuk: *tag*, máskép *dagh*-ról tudjuk, hogy az tatár-török nyelvben hegyet jelent, s megegyezik hangban és fogalomban is a magyar *dag* szóval, s Beregszászi *Tokaj* nevét azon szóból származtatja; azonban mi mostan épen 'hegy' értelemben nem használjuk: továbbá *müsz* tatár szót én nem ismerem, én csak annyit tudok, hogy *hó* törökül *kar*.

Hogy nyelvészetileg *müsz* és *Imaus* egyek, alig lehet kételkedni. Már Plinius írja: *Imaus incolarum lingua nivolum significat*. Azonban ha szabad a magyar nyelvhez is folyamodnunk, s tudjuk hogy a sínaiak meglehetősen elferdítették s kivált megcsonkították az idegen szókat, nem lesz nehéz, miután a *müsz* jelentését megértettük, nyelvészetileg is az előszellelet (ha) elhagyván, a *havas* v. *hovos* szót benne feltalálni. Az elsőre t. i. *ki-lien* vagy *ki-lo-man* szóra nézve világosan mondja szerző, hogy az régi hunn szó, és égi hegyet jelent. A *ki* előtag, és magyar *égi* s török-tatár *gök* megint összeütnek, de mit csináljunk a *lien* vagy hosszabb alakban *lo-man* szóval, mely hegyet jelent. Kísértsük meg ezt is, az előszellelettel pótolni, mit találunk? — *halom-an*, melyben az *an* csak sínai toldalék, mivel, mint föntebb érintém, sínai szó csak önhangzóval, legfőlebb *n*-nel (igen ritkán *l*-lel) végződhetik; sőt a *h* szellet a megelőző *ki* mint torokszóban vagy szótagban, kivált a sínai ember mint idegen nyelvű író szó fülében könnyen bele is olvadhatott.

Tovább menve a *tanjou* név tűnik fel, mint hún fejedelem neve, s Deguignes szerént ég vagy isten fiát jelentené. Deguignes német fordítója (1768-ból) rendszerint *tanju*-nak írja, de elejőn *csen-ju* (tschen-yu, a francziában: tchen-you) és *sen-ju* (schen-ju, a francziában: chen-ju) alakban is. Rottecknél alkalmasint a franczia munka után, mindig *tan-jou*, de melyben a *j*, francziásan a mi *zs*-énk tchen-you- (*csen-ju*-)ban már az *y* által képviselt *j* van. Az *ou*-ról sem tudom, ha sínai utóhang-e, vagy csak franczia *ou* (= ú). Annyi áll, hogy Schott sínai szótárában *jáo*, 'kicsi'-t és 'fiú'-t jelent (parvus, puer), s Endlichernél ugyanezen jegy alatt *iao*, 'kicsi'-t (klein), melyek mind igen közel állanak a magyar 'fiú'-szóhoz. Tehát *tan*, v.

csen, v. *sen* értelme *isten* volna, melynek utóbbi része csakugyan tisztán *ten*, de az egész szó is könnyen összeolvadhatott *csen*-ben, *st* és *cs* hangok igen közel állván egymáshoz. Azonban Deguignes-nél sokkal hosszabb értelmezést találunk. Azt mondja ugyanis az I. kötet 135-dik lapján: „Ezen fejedelem, valamint elődei *tanju* vagy *ten-ju* (főntebb *csen-ju*) nevet viseltek, mely a *tzem-li-ko-to-tan-ju* rövidülete, mely a hunnok nyelvén annyi mint ég fia. S alul a jegyzetben ez áll: A hunnok nyelvén *czengli* am. ég és *ko-to-tan-ju* am. fiú, 'Ma-tuon-lin' előadása szerint, 'Ven-hien-tum-kaó' munkájában. A 'Han'ok történetírói erről más értelmezést adnak. Náluk *tzeng* am. ég, *koto* (kuko?) am. fiú és *tan-ju* am. nagy és erős kép; úgy, hogy ez annyit tenne: nagy hasonlat az ég fiával. *Tzengli*, a *tangri* szó módosulata — mondja szerző —, mely a konstánczinápolyi törökök nyelvén istent jelent.“

Ezekhez nekünk bajos valamit mondani, mi csak annyit tudunk, hogy a Pétervári hasonlító szótárban mint 'isten' illetőleg 'ég' neve, *tjangri*, *tangara* és *tengri* alakokban, a tatárok, jakutok és kirgízek nyelvében is eléjön Adelong Mithridatése szerint pedig a mongoloknál *tengri*, *tingiri* szintén am. ég; s a magyar *tenger* azon roppant kiterjedésű vizet jelenti, melyet latinul 'mare' néven hínak tehát régente mint nagy kiterjedésű *temérdek* valami (tem-g-er) eget is jelenthetett, azonban az imént hallók, hogy a sínai írók sincsenek egy véleményben; s arra, hogy legalább szerzőnknel a csaknem állandóan *tanjou* (= tanzsu) szó *tzem-li-ko-to-tan-ju* szóból módosult volna, erős hit kívántatik; de meg nem czáfolhatjuk, mert a kútföket nem ismerjük.

Ez okból lehetetlen a többi nevekhez is alaposan hozzá szólni. Azt mondja a szerző, hogy az uralkodó család neve volt: *Len-ti-si* vagy *Lan-ti-si*, vagy *Hiu-lien-ti-si*, s utána a legfőbb három családé, kikhez később negyedik is járult: *Hu-jen-si* (alább *Hu-hien-si*) *Lan-si*, *Szu-po-si*, és *Hieu-lin-si*. Feltűnő ezekben 1) a *si* végzet, mely mindenik szónál eléjön; 2) a *len*, vagy *lan*, vagy *lien* vagy *lin* szótag, mely az öt névben némi változattal ötször fordul elé. De ki merne ezek értelmezésébe bocsátkozni, midőn mi azt sem tudjuk sínai vagy hunn nyelven vannak-e írva. Ha sínai nyelven vannak írva, ebben a *si* végtag családot jelentene (83-diki osztályfej.), a fejedelem nevében eléforduló *ti* pedig azonosnak látszanék a *tié* szóval, mely Schott-nál összetett jeggyel van írva ($\frac{88}{1}$), és *atyát* jelent, melyet mint meg-

szólító nevet a gyermekek atyjoknak tiszteletből adnak, s a fejedelem nevéhez nagyon illik. Ha hunn neveknek vehetnők, a *lan, len, lien, lin* szótagokban a legtisztábban a fönnbbi *lien* v. *loman* volna, melyct „balom” szóval azonosítánk, a mely azonosítás ide annyival jobban illik, minthogy a fejedelmi és egyik fő család teljes nevében *hiu* v. *hiu* = *ha* is elé jön. S hogy, hegy’ név is jellemzetesen fejezne ki előkelő családot, senki sem fogja kétségbe vonni. De hogyan szólhassunk mind ezekhez, midőn az eredeti sínai írásjegyeket sem látjuk?

Hagyjuk tehát jobb időre a kétes nevek magyarázatát, még csak azon egyet érintvén meg a hunnok mesés korából, melyet *Abulgazi*, *Mir-kond* s *Beidawi* után Deguignes is eléad, hogy t. i. Japhet egyik ivadéka *Alinge* khánnak iker-fiai *Tatár* és *Mogul* v. *Mung’l* születvén, amattól a tatárok, ettől a mogulok származtak, s a tatár khán-utódok közt eléjön *Ettele*, máskép *Bilinge* khán, mely utóbbi szó ha kivált a *g-t ds*-nek olvassuk, egészen összeüt a török *bilidsi* szóval, mely tudót, vagy hangokban is közelebb, bölcsét jelent.

Szerző egy kis fejezetet szentel (Németkiadás. Első köt. 447. lap-tól kezdve), leginkább perzsa írók mint szomszéd nemzetbeliek után a fejr hunoknak is, kik szerénte, mint föntebb is érintve vala, *Euthaliták*-, v. *Hajathaliták*-, v. *Nephtaliták*-, v. *Ateliták*-, vagy *Abtheliták*-nak nevezettek, azaz eredetileg *Abthele* (= Wasser-Tele, tehát magyarosan: *Habtele*, és csekély kiegészítéssel *Habtelep*) lakosinak. Lakhelyöket *Mauarennahar*-nak nevezi. (A mai Turan vagy Turkestan). Bromme Traugott egyik újabb földíró munkájában (*Illustrirter Hand-Atlas*) szintén a perzsa írók után: *Mawaralnahr*. Ismét egy különös szó, összetettnek látszik. Én a héber nyelvből az utóbbi részt, *nahar* (נָהָר) szót ismervén, mely az arabban *nehr*, s általában folyót jelent, feltünőnek találom az első részt: *Mauaren* v. *Mawaral*. Deguignes-nek alkalamasint pontosabb írása szerént az *en* vagyis *án* végtag a perzsában többes szám raga, tehát *Mauar-en* vagy *Mawar-al* am. *Mauar-ok*. A többinek, ha tetszik, találgatását tisztelt társaimra bízom. Minden esetre különös, hogy a fejr hunok telepje egy részről, *Abtele*, más részről *Mauarok folyója* néven neveztetik. (Eszembe jut itt mint magyar nyelvésznek a *Volga* is, melyről azt mondja Neumann, hogy senki sem tudja, mit jelent, és micsoda névből származik. Ha olyan szentségtörés nem volna valamely földirati nevet a magyar nyelvből is értelmezni, csak hamar rámondhatnók: *folyó* per excellentiam, mint: *nahar*, annyival inkább,

mert annak régi *Rha* nevét, melyet már Ptolemäus is ösmer, s a mord-vínok ma is úgy nevezik, Neumann a *Rinnen* után szintén folyó-nak (Flieszen) értelmezi, s ehhez még a magyar *ár-t* is adhatnók, sőt azt is utána vethetnók, hogy a Volga másik neve: *Ethil* vagy *Itil*, Deguignes szerint: *Atel* vagy *Etel* a magyar *ital* szóval is szépen meg-egyezik. De isten mentsen, hogy egy magyar ember ilyesről csak álmodozni is merjen).

Bizonyosan lesznek többek hazámfiái közül is az eddig elmondottakra nézve is ellen-véleményűek — hiszen miért volnánk hunnok maradéki! — kik talán más útoni tanulmányaiknál vagy más oknál fogva ez értekezésemre fejet csóválni, vagy czáfolni akarólag föl is lépni fognak. Én szerény nyelvészeti megjegyzéseimet kivéve, a többit mind egy betűig Deguignes munkáiból meritettem. Ha előadásomban valamire nem elég pontosan vagy épen nem is hivatkoztam — nem is vala reá elég időm — mind az akadémia, mind az Egyetem könyvtárában, honnan Toldy F. társunk szívességéből én is olvashatám — azokat öt kötetben feltalálándja, s az utolsóban egy bő tárgymutató után az illető helyeket föl is keresheti. Ha pedig valaki épen magát Deguignes-t akarná megczáfolni, annak a sínai nyelv tökéletes megtanulásához és a forrásoknak, talán magában Sínában forgatásához csak szerencsét kívánok. A kik a hiong-nu-kat a mogolok v. mongolokkal azonosítják, némileg Deguignes szerint is igazok van. Hisz föntebb is írva van Deguignes után: „*Éjszakon a Senszi, Sanszi és Pecseli (sínai) tartományokon felül lakott vala egy hír-neves nemzet, kik előttünk későbbben a hunnok, majd türkök, mongolok, magyarok és tatárok* neve alatt ismeretesek.“ Csakhogy, mint látjuk, Deguignes legelőre teszi a hunnokat, ezek birodalmi s nevök mind Ázsiában mind Európában elenyészvén most feltűntek a türkök, majd ezek közül a mongolok stb. Olvasni sőt tanulni kell Deguignes munkáit. De nyelvészeti tekintetben is mind ezen népek az altaji törzshöz számíttatnak s nyelveik általában mint rokonok a legkitünőbb altaista — Schott — által is ezen osztályban tárgyaltatnak. Évezredek alatt a népek szétválva, nyelveik is változáson mentek keresztül, de rokonságuk, tehát egy törzsből származtuk kétségtelen, s azon nemzeti dicső nevet, mely két ezreden át Atilláig fennmaradt, sőt a legtöbbek véleménye szerint Hun-garia névben maiglan él történelmével együtt eldobni, előttem bűn és megfoghatatlan volna, ha nem tudnám, hogy ez csak a kútfők hozzáférhetlensége miatt történik.

Meg nem állhatom még, hogy a régi hunnok némely szokásait és életök módját Deguignes, illetőleg a sínaiak után föl ne jegyezsem.

„A régi hunnok barmaik húsából éltek; s ezek bőréből készítették ruházatjaikat és zászlóikat. Az osztályban nekik jutott földjeiket mivelték. Jó hitők, vagy hittartásuk annyira ismeretes vala, hogy a velök kötött szerződésekből, bármely barbárnak tűnik is fel e nép, adott szavok elegendő volt. A ki náluk gyilkosságot vagy jelentékeny lopást követett volt el, halállal lakolt. (Corpus juris-unkban is áll: fur suspendatur). Gyermekük nevelésére némi gondot fordítottak, s ebben a nemzet közös javára tekintve, azokat vadászat- és harcra képesítették. E végből a gyermekeket bakokra ültették, melyek nekik e korban lovak gyanánt szolgálták, és velök kicsi ijakkal madarakra és egerekre lövődztettek. Ha már serdültek, nyúl és rókadászatot üzének. És ha már erősebb és nehezebb fegyvereket is hordozhattak, hadügy vala mesterségök. És csak akkor tartattak (meglett) embereknek, ha másokat (t. i. az ellenségből) életöktől fosztottak meg, vagy azt tenni erősek s képesek valának. A harc vala egyedüli foglalkozásuk, s az egyetlen eszköz, maguknak a nemzetnél becsültetést szerezni.“

„Ha a hunnoknak nem vala háborújuk, a szomszédok, különösen a sínaiak földére száguldoztak. Sina, ezen termékeny és gazdag ország, nekik kimeríthetlen kincsül szolgálta, melyet zsákmányolni nem is mulasztottak el. A meddig jól ment, mindig mélyebben nyomulának azon tartományokba. De a legkisebb balesetnél is nem sokat törődtek a megfutamodással. Hanem ekkor annál inkább kelle tartani tőlök, s az ily színlelt futamodásban az utánnyomuló ellenségnek egész okosságára vala szüksége. Általában ezen hunnok ismét gyorsan megfordultak és lőttek, s azután ismét háttat fordítottak. Könnyű lovaik ezen nemű harcolásnál kitűnő szolgálatot tettek nekik, és rendes seregeknek, mint a sínaiak valának, a legnagyobb munkába került, nekik ellent állani. Ha más alkalmal ezen megszámlálhatatlan tatár seregeknek igen közel sarkában volt az ellenség, akkor a sivatagban szétfutamodának, mint a por, s oda csábitott ellenségeiknek ezen rettentő pusztaságokban el kellett veszniök.“

„A ki csatában elesett bajtársának testét magával vihette, az ennek örökösévé lön, s vagyonát magáévá tevő. Egyébiránt annyi foglyot iparkodtak szerezni, a mennyit csak lehet. Ezen foglyok

valának legnagyobb gazdagságaik, s barmaik- és tűzhelyeiknél alkalmaztattak. Fegyvereik íj, nyíl és kard valának. Szomszédaik irányában a leggonoszabb tolvajok és rablók voltak“ stb. stb.

Me-te uralkodása alatt (209-ik évtől kezdve Kr. születése előtt), elszámol szerző némely főbb hivatalokat is. „E nagy birodalmat — úgy mond — 24 tisztviselő kormányozta, mindeniknek 10,000 lovas levén alatta. Ennek parancsolatja alatt állottak ismét a főnökök egyenként 1000, 100 és 10 vitézzel.“

Erre megjegyzezi szerző, hogy „ezen felosztás *Genghiz-khan* (Dsenghiz khán) korában is fennállta, ki a parancsnokságot a *tuman* azaz tíz ezerből álló osztályok főnökeinek adta át, kiknek ismét az 1000 (hezare), 100 (szede v. szade) és 10 (deh) vitézből álló egyes csapatok főnökei valának alattosaik.“

A fentebbi szók a *tuman* (=tömény, honnan töménytelen) szót is ide számítva, úgy látszik a magyarral egyező perzsából vannak véve (a *tömen* mint 10,000-et jelentő megvan a mongolban is); s a mi fő dolog, megfelelnek a magyar *ezer ezredes, száz százados, tíz tizedes*, szókknak is, ha bár ezek, a legutolsót, mint nagyobb helységeken a bíró és tanács hivatalos szolgálainak nevét kivévn, csak újabb időben elevenitettek föl. Azon első hunn fejedelem neve is, mely t. i. a sínaiak után első jött tudomásunkra, *Teu-man*, egyezik a *tuman* (vagy mongol *tömen* magyar *tömény*) szóval, s hihető, hogy elsőben egy ilyen tízezeres sereg vezére volt. A „*Me-te*“ név, Teuman fiának, egyik leghatalmasabb fejedelemnek neve is igen különös, mert teljesen egyez a magyar *met* gyökkel, *metél* és *metész* szókban, mintha *mető* volna; mely név tökéletesen is reá illik, mert azt mondja róla szerző, hogy őt atyja, egyik neje ösztönzésére, hogy ez saját fiát juttathassa az uralkodásra, kezesül idegen országba adta, de ez a cselet megtudván, atyja országába menekült, a nép egy részének vonzalmát és hódolatát harci ügyessége által megnyerte, katonákat gyűjtött, közéjük a legnagyobb szigort hozta be, úgy hogy a ki a czélt a lövésben el nem találá vala, meg kellett halnia. Azután „apja ellen támadt, ezt üldözőbe vette, s vele együtt mindent, a ki vele vala, leöldöklött (ezért nevezi Rotteck atyagyilkosnak), még a fejedelemnének s ennek fiának, valamint azon országnagyoknak sem kegyelmezvén, kik magokat neki alája vetni nem akarták.“ Még egy szóról kell említést tennem. „A legmagasabb hivatalnok volt a fejedelem után a két *hien-vam*, kiknek egyike koronaörökösnek tekintetett,“

s azt mondja tovább szerző, hogy *hien-vam* a sínai nyelvben annyi mint bölcs király, melynek a hunn nyelvben *tusi* szó felel meg. Már, kérem szépen, lehetetlen megállnom, miután tudjuk e szó jelentését, hogy ezt is *tud*, *tudó* szókkal ne rokonítsam. S itt megint újra a *vam* szóval is találkozunk, melyet Endlicher *wang-* (azaz *vañ-*)nak ír, s mely ő nála is király jelent; azonban ha tudjuk, hogy *b* nincs a sínai írói nyelvben, tehát a *v-t b*-nek is olvashatjuk, önkéntelenül a magyar-perzsa *bán* jut eszünkbe.

Mindezek után megbocsátandják hazafi és tagtársaim, ha némi elmélkedésekbe bocsátkozám, s talán már eddig is nem egy társunknak villant meg elméjében, hogy kitűnő európai tudósok beszélnek már a keresztény időszámítást több mint ezer évvel megelőzőtt századokban élt, a sínaiaknak tőszomszédságában lakott, ezekkel csaknem egy koru, s majdnem szakadatlanul háborúskodó hunnoknak, mint a többi keleti-altaji vagyis ezen népekre illőbb néven turáni s mint némileg magunk is ösmerjük, rokon, sőt legrokonabb nyelvű népek ú. m. tatárok, türkök, mongolok között kétségtelenül megnevezve a magyaroknak is ősi lakhelyéről, történetéről, szakadatlan elbeszélésben összekötve őket Nagy-Magyarország alkotásával, az atillai húnokkal, sőt Árpáddal; és mi, kiket az ügy legközelebb érdekel, tudtomra az egy Prayn kívül, a ki Deguignes egybeállításait átvette, mintha csak álmodnánk, ugyanazon pillanatban már feledékenységnek bocsátjuk. Honnan történik mind ez? — Hja! a dolog — mint föntebb is érintém — igen egyszerű. Hogy a valóról magunk is meggyőződhesünk, s arról az egész világot is meggyőzhessük, nem érhetjük be az európai átirások- s fordításokkal; magokat a forrásokot kellene tökéletesen ismernünk, s azokat tökéletesen csak mi magyarok ismerhetjük, mert eddigi tudomásunk szerint is a források rokon nyelvűek, még a sínaiakat is ide érte, a perzsában is épen annyi, ha nem több, a turáni, mint árja elem; a tiszta tatár pedig, *mindent összevéve*, véleményemmel, melyet most már nyilván is ki merek mondani, — mert, több társainkra hivatkozhatnám, mindig ezen véleményben valék, de most már igen hatalmas tekintély áll mellettem, — minden eddig ismert altaji nyelvek között legközelebb áll a magyarhoz; — hiszen például, a mikben oly sokat helyez egyik társunk, a *nevetlen* ujj meg van a perzsában (bináme, Zenker szótárában), megvan a szanszkritban (anáman, Pott: Zählmethode munkájában), tibetiben stb., a *meny* pedig a régi perzsá-

ban *mainho*. Tehát nemcsak az éjszakaltaji nyelvekben. Úgyde, boldog Isten! mily távol állunk attól, hogy a tatár, szanszkrit, régi és új perzsa, arab, főleg pedig a sínai kútfőket mi magunk tanulmányozzuk, mi magunk tökéletesen értsük. Sőt hol vannak nálunk ezen kútfők? lehet-e ezen nyelveket legnagyobb intézeteinkben, s nem egyikét embernek, hanem legalább is minden egyes nyelvre többeknek sajátjukká tenni? Sőt van-e mindezekről hazánkban még csak fogalom is? Hiszen legközelebb egyik jeles hazánkfiát, a ki idevágó több nyelvnek, mint töröknek, tatárnak, s ezekkel összeköttetésben az arabnak, perzsának teljes birtokában van, a ki ön keble sugalmára elszánta magát, hogy roppant testi feláldozásokkal küzdve, sőt, ha meg kell vala lenni, a haláltól sem rettegve, éppen azon vidékeket látogassa meg, melyekről szó van, s a ki véleményem szerint, minden utazóink között egyedül járt, egyedül keresett ott, a hol járnunk, keresnünk kell, a kinek eddigi készülségéhez képest is, de hogy még többet is szerezhessen, legalább tíz évet kell vala töltenie a káspi tenger keleti vidékén, s ha lehet a sínai szomszédságban, sőt magában Sinában, főleg Bokharában, Dzungarában a hunnok és szákák ős hazájában stb., ezen jeles honfitársunkat, mondom, nem valóink képesek, vagy alig tartók érdemesnek egyikét évig tengődtetni nem tanulmányozás, hanem némi előkészület végett. Bizon-bizon, a múlt hóban töltöttem be éltém 63-ik évét, de elhunyasomig nem remélem, hogy megérjem, nem hogy hazánkfiái közül talákozni fognak, kik az egyes ágakra elkészülnek, hanem hogy akár Egyetemünkben az elkészülhetésre alkalmat találjanak, akár valamely intézetünk könyvtárában magukat a kútfőket tanulmányozhassák. Szomorú kilátások! t. i. a velem egy korúakra nézve. De bízunk honszerető lelkes ifjainkban, kik meggyőződvn, hogy semmi egyéb, csak tudomány és műveltség adhat e honnak szellemi felsőbbiséget, kikben megvan a hajlam, megvan az akarat a magasabb tudományosságra, a mélyebb kutatásokra, bízunk a jövő nemzedékben, kik, reményljük, isten segedelmével nálunknál boldogabb időkre virradandnak, és szerencsésebb körülmények között futandják fölű pályájokat, hogy azt, a mi után mi csak álmodásainkban sovár-gánk, valósággá alakítani bírják is, fogják is.

A székely nyelv sajátosságairól később.

FOGARASI JÁNOS.

A MAGYAR CSALÁDNEVEKRŐL.

Számos példát említ a történetírás, melyekből kitetszik, hogy, midőn egy némely, nemzetbelieitől elszakadva, idegen nemzet között megtelepedett, nem csak hazáját, hanem saját családnévét is változtatta. Így a Némethonban megtelepült magyar Szamaróczy Riedesel, Száraz Albert Dürer Albert nevet cserélt. Viszont, a hozánk bevándorlott idegenek is, köztünk megtelepedvén, nevöket is megmagyarosíták, például az Angolhonból ide származott Nádasdy főuri család.

Ily névváltoztatást úgy kellvén tekinteni, mint a becslés, s némely válságos időkben a hazafias ragaszkodás kifejezését a nemzet iránt, melynek valaki letelepültével tagjává lett, s törvényei alatt ótalmat nyert, — ki nem fogná ezt kellőleg méltányolni?

Szép volt a becslés és ragaszkodás számos ily nyilatkozatait, a nemzetiség érzetének felébredése olta, köztünk is látni, s folyvást hallani, miként megmagyarosodott családok idegen hangzásu nevei, felsőbb engedélyezés mellett, magyarokkal cseréltetnek fel. Ez eljárásban csak az sajnálandó, hogy az idegen családnevek magyarosításánál nem mindig találatik kellő ügyelet, sem a magyar nyelv törvényeire, sem azon forrásokra, melyekből az eredeti magyar családnevek vétetvék.

Erre nézve jelen értekezés tárgyául tűztem ki, nyomozni, felföldözni a forrásokat, melyekből a m. családnevek vétetvék, s eze- ket, némi tanulság kedvéért összevetni azon forrásokkal, melyekből, a családneveket más nemzetek merítették *).

*) E végett két családnévgyűjteményt tarték szem előtt: a) Die Personennamen, insbesondere die Familiennamen. Leipzig 1853. Pottól; s b) Ahlqvist Agost „Suomalaisten sukunimistä“ című értekezését, mely megjelent a finn tudós társaság „Suomi“ című folyóiratában. Helsingfors. 1862. 105—123. ll.

1. Magyar családnevek igen nagy része, az $y = i$ végzetűek, a származás helyéről vagyon véve, p. o. Erdélyi (Erdélyből való vagy származott), Árvay, Nyitray, Somogyi, Szalay, Veszprémy, Beszprémi, Tolnay (Árva-Tolna megyékből eredett), Alföldy, Tóközy, Pesty, Buday, Kolosváry, Brassay, Sáros, Sárvány, Kisfaludy, Szemerey, Szentkirályi stb., miért ily nevek a családok előneveitől is (praedicatumául) használatnak. A német von, zu, francia-olaszspanyol de, du, della, de los, las viszonyítókkal képzett családnevek is hasonló eredetre mutatnak, p. von und zu Rauhenstein; von der Pfordten; ol.: della Porta, della Casa, sp.: de las Casas. Ilyenek ezek is: ném.: Neustädter; Berger (Hegyi), Hauser (Házy), fr. Maison, Grandmaison, finn: Majanen, Kotilainen (Hazay), m. Ujváry, Köházy, Ujházy stb. stb.

2. Családnevektől használatnak nemzetek nevei; mi ismét a származásra vonatkozik. Példák: Kún, Magyar, Bessenyő, Németh, Horváth, Tóth, Olasz, Orosz, Talián, Lengyel, Oláh, Cseh, Görög, Török, Rácz, Polák, Zsidó, Czigány stb. Ilyenek a németeknél: Türk, Dähne, Dänemark, Engländer, Holländer, Schott, Böhm, Russ, Unger, Pohl, Sachs, Schwab, Siebenbürger stb., a francziáknál: Gallois, Legallois, Lebreton, Lallemand, Lenormand, Langlois stb., az oroszoknál: Bulgarin, Mordvinov, Tatarinov, a finneknél: Karjalainen (karéliei), Ruotsalainen (svéd), Puolakka (lengyel) stb.

3. Igen gyakran keresztnevek vétettek fel családnevektől: p. o. Ányos (Anianus), Balázs, Balassa, Dese, Dezső (Desiderius), Döme (Damianus), Gaal (Gál, szent Gál = S. Gallus), Illyés, Egyed, Kozma, Kelemen, Salamon, Simon, Fábián, Sebestyén, Vida (Vitus) stb., úgy, hogy legtöbb férfi keresztnev családnevül is használatik. Ilyenek a németeknél: Adam, Martin, latinosan: Martinides, Michl, stb., a francziáknál: Antoine, David, Bernard, Richard, Etienne, Jean (Jean Paul), Simon, Saint-Simon, Pierre, Saint-Pierre, sőt e nőkeresztnev is: Marie; a finneknél: Anttonen (Antal), Mikkonen (Mikó, Meskó), Simonen, Pietarinen (Péter); az oroszoknál: Rükönen, Rükö (Grigorij), Vaskonen, Vasko (Vasilij, Basilius) stb. stb.

4. E keresztnevekből, s más nevekből is, hozzájuk todatván a fy (fi), épen úgy, mint a svédben és angolban a son (sohn), a dánban a sen, ismét új családnevek képeztettek, minők: Péterffy, Pálffy, Istvánffy, Simonffy, Bertalanffy, Dezsőffy, Győrffy, Bánffy, Kendefy stb. stb. v. ö. a svédből: Petterson, Anderson, Henrikson,

Knutson stb., az angolból: Nelson, Jefferson stb. Az oroszoknál ilyen nevek: Paulovics, Petrovics (Petőfy), Caesarovics, Nikolaievics, s a többi szláv népeknél is: Athanazkovics, Dimitrievics, Mihailovics, Vukovics, Borgovics stb.

5. Úgy látszik, ezeknél eredetre nézve előbbieket, melyek a természet különféle tárgyaitól kölcsönöztek. Ilyenek azok, melyek

a) az állatországból kölcsönöztek, különösen

α) az emlősöktől: Bárány, ném. Schaaf, orosz: Baranov, lengyel: Baranovszkij; Farkas, ném.: Wolf, svéd: Ulf, orosz: Volkov, finn: Susi, Sutinen, Sutelainen; Medve, ném.: Bär, svéd: Björn, lat. Ursinus, Ursin, olasz: Orsini, finn: Karhu, Karhunen, Kontio, Ohtonen; Róka, ném.: Fuchs, angol: Fox, svéd: Rääf, finn: Repo, Kettunen; magy.: Szarvas, ném.: Hirsch és Elendt, orosz: Olenin, finn: Hirvi, Hirvinen, svéd: Hjort; Kos, Koos: orosz: Kozlov; magy.: Bak, finn: Pukki, ném.: Bock; Tulok, ném.: Ochs, és Stier, angol: Bull, fr. Lebeuf, finn: Härkänen, Härkönen, orosz: Bykov. Ide sorozandók még a magyar: Sül, Sárkány stb., ném. Ross, Hengst, Hengstenberg; Ferkel, Hund, Hundt, Eichhorn, Haas stb., finn: Jänis (nyúl), Tamma (kancza), Ruuna (csödör), Koiraanen (kutya), Sikanen (disznó), gör. Lagus (nyúl), Hippias (ἵππος = ló), fr. Lemouton (Berbecs, Ürü) stb.

β) a madaroktól: Czakó ném.: Storch, Storchenau; Csóka, ném.: Dohle, orosz: Halkin; Kánya, ném.: Geier; Holló, ném.: Rabe, dan.: Rafn, angol: Crow, francia: Corneille, lat.: Corvinus, orosz: Voronoszov; m.: Szarka, finn: Harakka, ném.: Elster, olasz: Picca, angol: Pye, fr. Lapie, Pyat, orosz: Szorokin; Czinke, Czinene, ném.: Finke, angol: Finch, finn: Peipo, Peiponen; Kokas, Kakas, ném. Hahn, fr. Lecocq, finn: Kukkonen, orosz: Petuchov; Csirke, ném. Huhn, Hähnlein. Ilyenek még: m. Für, Póka, Veréb, Rigó stb., ném. Kranich, Taube (m.: Tuba), Schwan, svéd: Svahn, Svanström, lat. Cygneus, fr. du Cygne, orosz: Lebedev stb. stb.

γ) A halakról: Csuka, Czompó, Kárász, Héring v. ö. ném.: Hecht, svéd: Gedda, finn: Haukki, Haukkinen.

δ) Apróbb állatokról: Bolha, ném.: Flohmann, orosz: Blochin, finn: Kirppu; Bogár, ném. Mücke és Mügge, orosz: Musin, finn: Sääski, Hyttinen (szunyog), Mäkäräinen (Mücke), culex pipiens, m.: Szunyogh, Darázs, Hangyál stb.

b) a növényországból kölcsönöztek:

α) némely növények nevei: Bük, Bodza, Hárs. Ilyenek más nemzeteknél ném. Fichte, fr. Dupin, finn: Honkkanen, Mäntynen; ném.: Wiedemann, finn: Pajunen (Fűz). — Csalán vagy Csolán, ném.: Nessel, Nettelblatt; Rogosz (Binse), Torma (Kren). — Virág, ném.: Blum, Blume, fr. Florencourt, Fleurant, Bellefleur, Florian, angol: Flower, lat.: Florus, Florinus, Florianus, finn: Kukkanen, orosz: Czvetkov; Rózsa, Rózsás, ném.: Rosenzweig, Rosentingl, Szegfű, Hérics (Adonisblume), Viola, ném.: Veigel, Veigelstock stb.

β) növények gyümölcsei: Bors, ném.: Pfeffer, Borsó, finn: Herneinen, lat.: Cicero; Lencse, Lencsés, ném.: Linse, orosz: Gorochov, Bab, Babos, finn: Papu, Papunen, lat. Fabius. Ilyenek ezek is: Som, Szeder, Bogy, Bogyó stb.

c) Az ásványországból kölcsönöztek: Arany: ném.: Gold, Goldmann, svéd: Gylden, finn: Kulka, Kultainen, Kultamies; Aczél, Stahl, Stagl, fr. Dacier, svéd: Ståhl, angol: Stede; Vas, ném. Eisen, finn: Rauta; m. Kő, Kövy, ném.: Stein, Steiner, Steindl, svéd: Sten, (latinosan: Stenius), lat.: Petra, gör. Petros, Petrus (Fels, Felsenmann), orosz: Kamenov; fr. Delaroche, De la Pierre, Rochet, olasz: Rocca, finn: Kallio; Tűzkő stb.

6. Maga az ember igen gyakran, és bő anyagot szolgáltatott a családnemek alkotásához, testi lelki, jó és rossz tulajdonságaival.

a) A test részeitől vették: Bausz (bajusz), Szakál, v. o. ném.: Bart, Bartmann, lat.: Barbus, Barbatus, Barbarossa, finn: Parta, Partanen. Ide sorakozik a Vér családnév is, melyen kívül azonban tudtomra a test részeiről vett családnév a magyarban nem létezik; annyival több van más nemzeteknél, p. o. ném.: Kopf, orosz: Labanov, lat.: Capito, ném.: Spitznass, lat.: Naso, olasz: Naselli; ném.: Herz, Faust, Bauch, Gall, Kropf, Knie, Schenkel, Fuss, Kuhfuss, Trifuss, finn: Korva, Korvanen (fűl), Koura, Kopra (marok), Varvas = hüvelyk, ném. Daum, Däumchen stb.

b) Sok családnév kölcsönözött a test tulajdonságairól. Ilyenek: Fehér, Szőke, ném.: Weiss, Weisshaar, Weisshaupt, hollandi: Witte, Wittkopp, fr.: Blanc, Leblanc, Blanche, olasz: Bianchi, lat.: Albinus; Barna, ném.: Braun, fr.: Lebrun; Fekete, ném.: Schwartz, Schwarzkopf, latin: Niger, Nigellus, Nigrinus, oláh: Negrutin, finn: Mustonen, orosz: Csernisev; Vörös, ném.: Roth, fr.: Rousseau.

— Deli, Szép, ném.: Schön, Schönemann, fr. Lebeau, Lebell, olasz: Bellini, lat. Pulcher, finn: Ihanainen; Hosszu, ném.: Lang, svéd: Lång, lat.: Longinus, angol: Longmann, Longfellow, finn: Pitko, Pitkänen; Nagy, ném.: Gross, fr.: Legrand, lat.: Magnus; Kis, ném.: Klein, fr.: Lepetit, lat.: Paulus, finn: Pikkarainen, Vähänen; Tar, Kopasz; ném.: Kahl, Kahler, lat.: Calvus, Calvinus, fr.: Chauvin, orosz: Galiczin; Kondor, ném.: Krause, angol: Locke, lat.: Crispus, olasz: Crispi és Riccio, orosz: Kudravin; Sánta, Sánhó, ném. Schiefer, Krumme, fr. Lecourbe, finn: Wäära, Kiero, orosz: Kosov, Krivin. Ilyenek ezek is: Csontos, Csonka, Fejes, Markos, Kövér, Vastag, Csorba, Lábatlan — Erős, Balog, Agg, ném.: Alter, finn: Vanhonen, Ukkonen, lat. Seneca; Ifju, ném.: Jung, lat.: Juvenalis stb. stb. — Továbbá a kedélyre vonatkozó tulajdonságok: Vig, ném.: Lustig, Fröhlich, lat.: Hilarius, Gaudentius, Laetus, fr.: Gaillard, finn: Ilonen, Remunen; Édes, ném.: Süß, Süßmilch, fr.: Deladoucette; Haragos, ném.: Zorn, Grimm (Mérge), finn: Kiukkonen (kiukka, harag); Kemény, ném.: Hart, Hartmann, Streng, lat.: Severus. Ide sorozandók még: Szeles, Beszédes, Csörgő (Csergheő), Torkos, Böjtös, Pazar, Csintalan, Savanyó stb. stb. — Végre azon családnevek említendők, melyek az emberi lélek tulajdonságairól kölcsönöztettek, minők: Jó (Joo), ném.: Guttmann, finn: Hyvönen; Jámbor, Igaz, ném.: Biedermann, Gerecht, finn: Hurskas, Hurskainen; Okos, ném.: Weise, Weismann, Klug, angol: Wiseman, lat.: Prudentius, fr.: Le Sage, Proudhon, Prudent; Káján, Bús, Szomorú stb.

7. A családnevek legnagyobb része a rang, viselt hivatal, mesterség és foglalkozástól kölcsönöztetett, nálunk szintén úgy, mint más nemzeteknél. Ilyenek

a) Császár, ném.: Kaiser, lat.: Caesar; Király, ném.: König, orosz: Korolev, lengyel: Králl; Herczeg, ném.: Fürst; Gróf, ném.: Graff, fr.: Lecomte; Biró, ném.: Richter, fr.: Le Maire; Püspök, ném.: Bischoff, finn: Pispänen, fr.: Lévèque; Pap, or.: Popov, ném.: Pfaff, finn: Pappinen; Prépost, ném.: Probst, fr.: Prevost; Mester, fr.: Demaistre; Deák (Literatus, Literati). Ilyenek ezek is: Bán, Vajda, Soltész, Barát, Remete, ném.: Abbt, fr.: Labbé, Lemoine, ném.: Papst, fr.: Pape, fr. Chapelain, ném.: Schulz, Schulz, ang.: Monk, svéd.: Munch (monachus = barát) stb.

b) Asztalos, ném.: Tischler; Barbély, fr.: Barbier; Lakatos,

ném.: Schlosser, fr.: Serrurier; Kovács, ném.: Schmidt, Goldschmidt, Nagelschmidt, finn: Seppä, Seppinen, fr.: Favre, Lefebvre; Molnár, ném.: Miller, Müller, hollandi: Möller, Moller, finn: Mylläri, Myllinen, fr.: Moulin, Meunier, Moulinet, Molière, olasz: Molinaro, orosz: Melnikov; Mészáros, ném.: Fleischhakker, Fleischmann, Timár, ném.: Lederer, Gerber, Löher; Szabó, ném.: Schneider; Varga, Csizmazia, Csizmadia, ném.: Schuster, Schuhmacher, finn: Suutari, Suutarinen, orosz: Szapozsnyikov; Sütő, ném.: Becker, Bakker, angol: Baxter, fr.: Boulanger; Szücs, ném.: Kürschner, fr.: Pelissier. Ide sorokoznak: Kömives, Fazekas, Gerencsér, Takács, Szakács, Cseszkő, Szijgyártó, Kerékgyártó (szláv: Kolár v. Kollár), Csiszár, Ötvös (Eötvös), Bognár, Kalmár, ném.: Kaufmann, holl.: Koppmans, angol: Chapman, fr.: Mercier, Lemercier, ném.: Handler, Kramer, Krämer stb.

c) Katona, Huszár, Vitéz, finn: Huovinen (saj. udvari személy, főleg: katona, lovag), Kempas, Kempinen (hős vitéz), ném.: Krieger, Kriegsmann; Porkoláb, Hajdu — Cséplő, ném.: Drescher, Szántó, Ackermann, finn: Peltonen; Faragó, ném.: Schnitzler; Kulcsár; Csaplár — Sipos, ném.: Pfeiffer, Pfyfer; Dudás, Hegedüs, ném.: Geiger, Fiedler — Ihász, Juhász, ném.: Schäfer, fr.: Berger; Lovász, ném.: Reiter; Madarász, ném.: Vogler; Ökrös, Gulyás, Csikós stb.

Ide sorokoznak számos tulajdonságnévszóból alkotott családnevek, melyek az azzal bánásra, vagy bővelkedésre (birásra) vonatkoznak, mit a tőszó jelent. Ilyenek: Divós, Fürdős, ném.: Baader, Boltos, Birkás, Solymos, Galambos, Tikos, Kádas, Babos, Lencsés, Cseresnyés, Pipás, Hajós, finn: Pursiainen (purtti, hajó, bárka), orosz: Barkov.

8) Kevesbé termékeny forrásból eredtek azon családnevek, melyek kölcsönözvők

a) A vallás tárgyaitól, minők: Angyal, ném.: Engel, olasz: Angeli, Angelo; Ördög, (Eördögh), ném.: Teufel, Manteufel, olasz: Diabelli; Uriel (létezik nálunk e családnev, mint az olaszban: Gabriel, Gabrieli), Karácson, fr.: Noël. Ilyenek ezek is: Pogány, Keresztény, Keresztes, fr.: Lacroix, ném.: Himmelreich, finn: Taivainen, Taivainen — Mennyei (finn: taivas = menny).

b) A napok neveitől: Péntek, Szombath, Zombath, Zombathy v. ö. Sontag, Freitag;

c) A folyók neveitől: Rába, Tisza.

d) A lég tűneményeitől: Hajnal, Harmat, ném.: Nebelthau, finn: Härmä (dér), Csillag, ném.: Stern, Himmelstern, Göncsöl, Könczöl; Hideg, ném.: Frost (honnét a lat.: Frosterus), Meleg, fr.: Chaude; Szél, ném.: Windt, Wendt, Sturm, finn: Tuuli, Tuuliainen; Nyári, Nyár, ném.: Sommer, finn: Kesänen, Keso, Kesonen stb.

e) Az edények neveitől: Csupor, Csöbör, Csutor, Fazok, v. ö.: ném.: Krug, Krüger, ném.: Kessel, finn: Kattila, ném.: Pott, spanyol: Calderon; fr.: Dumortier (mozsár).

f) Az ételek neveitől: Gombóc, Pogácsa, Tésztás, Zsömlé, Czipó stb., v. ö. ném.: Wurst, Milch, Malz, Schönbrodt, Sauerwein, Semler, cseh: Kolacsek, finn: Huttu, Huttunen, Puuronen (Huttu, Puuro = Kása), Makkara (kolbász), Mallat, Maltanen (maláta, szalad), Mesinen, Mesilainen (méz = ném.: Honig), Pümäläinen (aludt tej) stb. Ide tartozik ez is: Pete (Pethe = tojás).

g) A kelmék és ruházatok neveitől: Bársony, Pokrócz, Zeke, Pólya stb., v. ö. ném.: Pelz, Pelzmann, Knopf, Schuh, Stiefel, Stiebel, Sporn, Spohrmann, svéd: Spåre, finn: Turkki (kődmen, Bunda), Kannus (sarkantyú).

h) Különféle eszközök, és szerszámok neveitől: Kasza, Szeker, Szita, Rosta, Sulyok, Csákány, Bot (Both), Balta, Kosár, Parkó, Hám, Zsompör, Láncz, Szeg, Tokmány, Bitó (Bittó), Barcza, Karika, stb. V. ö. ném.: Hacke, Axt, Beil, Dolch, Bohr, Egge, Pflug, Pflugradt, Sieber, Rad, Schiff, Kahn, Angel, Netz, Stange, Hammer, Schlegel, finn: Kirves, fr.: Hachette (fejsze), finn: Ora, Oranen (fűrő), Vanninen (Wanti, Szánytalp, Schlittenkufe), Hara, Haranen (Varona), Seula (suia), Kauhanen (Kauha, Kalán), Kirnu (Köpü), Pyöränen (Karika, Karikás), Julkunen (rúd, pózna), Waasarinen (kalapács) = fr.: Maillet (kalapács) és fr. Laharpe (hárfa) stb.

E források kimutatása után megjegyzem 1) hogy lehetnek, sőt vannak is ezeken kívül még források, melyekből a magyar családnevek vétettek. A Krajczár, Forint, Forintos, Viasz, Mező, Pálya, Bér stb. családnevek nem sorozhatók a fenebbi rovatok alá. Tehát kell, hogy e téren is tovább nyomozódjunk. 2) Számos családnév található nálunk, melyeknek forrásai ma már fel nem ismerhetők. Ilyenek: Badicz, Bene, Boda, Bartal, Bajza, Baló, Bolla, Beke, Bóka, Bendik, Berecz, Csák, Csikor, Csoma, Csaró, Csete, Csögle, Csígó, Czobor, Duka, Derdák, Decsák (dics-ák = dicsekvő?), Ézsöl, Fencz,

Fincza (Ugró?), Goda, Góda, Göndöcs, Hernicz, Kandó, Kantó, Kajtár (gefrässig, näschtig), Hóbor, Hazucha (haczoka, haczuka geringeres Oberkleid?), Luka, Lipics, Magda (Magdolna?), Nyürő, Ost (Ostffy), Ósze, Östör, Porga, Ragacs, Rogács, Sipőcz, Sohár, Toma, Turbók, Tompos, Vécs, Vidos, Vilik, Zalka, Zarka (Szarka?) stb. stb.

Többire a családnevek e vizsgálatából kitetszik 1) hogy a magyar családnevek általán ugyanazon forrásokból vétettek, melyekből egyéb nemzetek családnevei; mégis a mennyiségre nézve tetemes különbséggel. Így az edények, ételek, különféle eszközök és szerszámok neveiből kevesebb fogadtatott el családnévül, mint ezt más nemzeteknél látjuk; 2) hogy a m. családnevek általán széphangzásuak, s jelentésökre nézve alig vagy igen kevés találatik oly furcsa és különös, mint egyéb nemzetekéi között, minők például a németben: Niemandsfreund (senki barátja), Eisenbardt (Vasszakáll), Eisenhut (Vaskalap), Blaufuss (Kékláb), Kuhfuss (Tehénláb), Bartenschläger (Szakáll-verő), Schnabel (madár-orr), Sondergeld (pénztelen, ellentétese a magy. Pénzes családnévnek), Bleibimhaus (maradj hon), Fürchtenicht (nefélj), Haunzwickl (kapa-ék), Hufnagel (patkószeg), Dünnebier (híg sör); a svédben: Griepenkerl (fogdmegember), Gyldenstolpe (aranyoszlop), Oxenstjerna (ökörcsillag); az angolban: Shakespeare (dárdarázó), az oroszoknál: Nepeipivo (sörnemivő); v. ö. mégis a „Bornemisza, és Vasdinnyi” család neveket.

FÁBIÁN ISTVÁN.

CSEREMISZ TANULMÁNYOK.

Midőn most a kevésbé ismertett erdei-cseremiszi dialectus nyelvalakjait Reguly hátrahagyott följegyzéseiből átnézhető rendbe szedve készülünk előadni: mindenek előtt a cseremiszi nép földirati helyzetére vetvén tekintetünket, azon kérdéssel kell foglalkoznunk, hogy mennyire tiszta és szomszéd nyelvek behatásától megóvott nyelv áll előttünk. E kérdés különösen a szóképzés tárgyalására nézve fontos, nehogy talán a cseremiszi szóképzésbe bejutott idegen elemekről hamis szóképzési szabályokat hozzunk le. Cseremiszek laknak legnagyobb számmal az orosz birodalom vjatkai és kazáni guberniumaiban (ott 75,500, itt 71,400-an), ezen kívül a kozstromai és nizsegorodi guberniumokban 4—4000-en, az orenburgban 2,600-an, a permiben 8000-en. Közvetlen szomszédjaik ezen a területen a csuvasok (kik csak a kazáni gub.-ban 300,000-en vannak) és a tatárok (a kazániban 308,600, Vjatkában is 58,000); azután a votjákok nagy számmal Vjatkában, s a mordvinok a kazáni és nizsegorodi guberniumokban. Így két különböző nyelvellemmel vannak és voltak sok idő óta folytonos érintkezésben: egy igen közeli rokonnal, a votják és mordvinnal, s egy bár rokon, de meglehetősen távoli rokonnal, a tatár-csuvasal; nem számítva a merő idegent, a mindenütt hivatalosan uralkodó oroszszágot. A mordvin és votják a cseremiszszel egy ugyanazon (az ugrai) nyelvcsoporthoz tartoznak, s köztük mind a szóhasonlítási mind a nyelvtani részletes és szoros megegyezések oly tömegesek, hogy itt kölcsönös átvételről nem lehet szó, vagy ha ugyancsak történt volna is ilyen egyben-másban, azt bajosan lehetne kimutatni; a tatár és csuvas ellenben, a nagy törökség tagjai, a finn nyelvekkel való minden hasonlóságtól és közös általji nyelvszellemük mellett, mégis

a gyök- és szóalakokban távolról sem mutatnak annyi szoros és tömeges egyezést amazokkal, a mennyi vagy magok között vagy két ugrai nyelv (teszem a cseremisiz és votják) között látható. Ha tehát a cseremisiz szókincsben nem kis számmal találkoznak olyan szók, melyek igen szorosan tatár-csuvas nyelvekbellekkel egyeznek, méltán meg kell vizsgálni, vajjon nem a csuvas és tatárból kölcsön vett szók-e ezek, melyeket a hasonlító nyelvész nem tekinthet a cseremisiz nyelvnek akármelyik rokonával való összevetésében használható anyagnak, s melyekből a valódi cseremisiz szóképzésre nézve sem következtethet semmit. E vizsgálatra vezérlő kriteriumokul szolgálhatnak a következő tekintetek: 1) Az illető cseremisiz szó átvettnek tekinthető, ha épen csak a cseremisizben van meg, de nincs a többi ugor csoportbeli nyelvekben, vagy még a legközelebb álló s szintén tatár behatásnak kitett votjákban sincs, ellenben a törökségben szél-tiben el van terjedve; 2) ha ilyen vizsgálat alá eső szónak vagy még magában a cseremisizben, vagy legalább a legközelebbi rokonságában egyenlő jelentésű, de merőben más alakú párja van; 3) ha az olyan szó kizárólagosan tatár-csuvas szóképzési szabályok szerint vagy e nyelvekbeli hangtani sajátosságokkal képezettnek mutatkozik. Ehhez hozzá járul, erős bizonyítékul, hogy a cseremisiz csakugyan a tatár-csuvas irányában kölcsönvevő volt, — hogy a cseremisiz szókincsbe (valamint a votjákba is) oly idegen-eredetű szók is jutottak, melyek magának a tatár-csuvasnak sem eredeti sajátjai, azonban csak ezeknek közvetítése által juthattak be a cseremisizbe, t. i. bizonyos számú arab és perzsa szók, melyeknek átvivői a tatárok, részint iszlámi vallásuk- és irodalmi műveltségüknél, részint annál fogva, hogy Orenburgon át a tatár törökség egész a perzsa határáig terjed. Legelőször tehát nézzük ezeket az arab és perzsa eredetű szókat, melyekre nézve még valami lehető rokonság bírál-gatása sem kell, csak egyszerű kimutatás.

I.

Arab és perzsa szók a cseremisiz és votják szókincsben.

ajdeme ember, Bbl. C. *edem*, votj. *adami* = ar. *adam*, a csuvasban: *ed'em*; — valódi cseremisiz szó: *jing*.
ümür időkor, életkor = ar. tat. *ümür* élet; csuv. *ümür* időkor, örökkévalóság; — cser. szó: *kurum*.

kagaz papiros, votj. *kagas*, mordv. *gagüt* = ar. p. tat. *kagaz* (kaḡid)
کاغد, کاغد.

kalok, *kalek* (Bibl. *çalak*), votj. *kalik* = ar. tat. *çalık* خلق, csuv.
çalık.

kuat erő = ar. *kuwat*, tat. *kuwat*, csuv. *ɣuvat* testbeli erő, teljesség
(v. ö. *ɣuvatle* síl: szélvész, tkp. erős szél); — mord. szó: *vi*,
votj. *jun*, *kužim*.

küse zseb, votj. *kisü* = p. tat. *kise* zacskó, zseb.

tos barát = p. tat. *dost*, csuv. *tos*, *dos*.

tušman rossz szellem R., nebulo, latro C., ellenség Cs. pr. (t. šonošo: el-
lenséges lelkületű), votj. *tušmon* = p. tat. *dušman*, csuv. *tušman*.

türüs, egész, teljes = p. tat. *dürüst* ép, helyes, igaz, csuv. *türüs*
egész, ép, igaz.

nezet szegény C., votj. *načar* = p. tat. *načäre*, csuv. *nažar*.

paj rész, osztályrész = p. tat. *paj*; — votj. szó: *juket*.

pakča kert, mord. *pakša* szántó föld, votj. *bakča* kert = p. tat.
bačče.

paga ebben: *pagalaš* becsülni = p. tat. *bahá* becsár, csuv. *paɣa* drá-
ga, becses (*paɣalas* becsülni).

sanduk láda = ar. tat. *sanduk*, *sandik*; votj. *sandük*.

šajtan ördög, votj. és mord. *u. a.*, = a. tat. *šejtan*, csuv. *šojtan*.

šinžer láncz, mord. *činžirt* = p. tat. *zinžir*, csuv. *šinžir*.

čon lélek = p. tat. *žán*, csuv. *čon*; — más cser. szó: *jäng*.

kešer répa = p. tat. *gešir*, csuv. *kižer*.

kovora kevély, divathős, stutzer = a. tat. *kebir* nagy, magát nagyra.
tartó, kevély (így Trojanszky tatár szótárában), csuv. *kabir*
fényeskedő, stutzer.

kögörčan galamb (egy orosz-cser. rövid Szógyűjteményben *kugarčin*),
votj. *kegersin* = p. tat. *gögeržin*; — más cser. szó: *küda* (Bibl.)

kösten furkós bot, = p. tat. *kisten* (szíjon függő ólomgolyó).

kiar uborka = a. tat. *ɣiar*, csuv. *ɣijar*.

kugoža (azaz: nagy-ža) király, császár = p. tat. *šá* شاه; a csuvas
használja a *patša* szót = *padišá* پادشاه.

taza egészséges R., kövér C., votj. és mord. *taza* tiszta, egészséges
= p. tat. *táze*, *taza* tiszta, új, fris.

names, *námas* szegény = ar. t. *námus*, *námüs*.

pereket (Visn.) jótermés, gyarapodás = ar. tat. *bereket* áldás, csuv.
pereget'.

ak ár = ar. tat. *hakk* حق, jogos illeték, ár (Troj. szótára), csuv. *χak*. Itt észre lehet venni, valamint néhány következő szóban, a cseremisznek azon hangtani sajátosságát, hogy a szó elején nem tűr semmi *h*, *χ* hangot, melyet, ha ugyan meg akarja tartani, *k*-vá változtat, v. ö. fent *kalok* = *χalk*. A Bibl.-ban néha még meg van tartva a *χ* idegen szóban, így a *χuna* vendégben = csuv. *χuna*, de Regulynál *una*.

al erő, jó egészség = ar. tat. *hál* حال (tkp. állapot, constitutio; de már Troj. szótára szerint is *hállü* erős, *hállsüz* erőtlen), csuv. *χal* erő.

ola R., *ala* C. város = ar. tat. *ka'a* قلعه vár, csuv. *χola* város.

ežap- ebben: *ežaplaš* tisztelni, becsülni; votj. *ešep* számítás, (*ešep karo* számot tartani, tanácskozni valamiről) = ar. tat. *hīsāb* szám, számítás (*hīsāblamak* számítani, számba venni, becsülni, tisztelni, Trój. szót.), csuv. *χizep* idő (de *χizeples* ige = számítani, számba venni, meggondolni, tisztelni; *χizepsir* váratlan = számításon kívül eső). — Castrénél az *ežap* még jobban rövidülve fordul elé, mint *žep* ratio reddenda, *žeplem* ratio-nem reddo; szintűgy Bibl.-ban *žeplaš* tisztelni.

uver hír R., *uber* Bibl., votj. *žibor*, *ivor* = ar. tat. *χaber*, *χabar*, (*χavar*) خبر, csuv. *χibar*.

ambar hombár, = ar. tat. *ambar* انبار, csuv. *ambar*. Különben az oroszban is van meg e szó.

Hozzá teszünk még néhányat, melyek csak a votjában fordulnak elé: *aip* vétek, hiba = ar. tat. 'ajb عيب, csuv. *ajip*; — *ali* most = ar. tat. *hālan*, *hāla*, csuv. *hal'e*, *hal'*; — *amal* csel = ar. tat. *amal* عمل (tkp. cselekvés, eljárás), csuv. *amal* orvosság (azaz: használt mód), méreg; — *deulet* alamizsna = ar. tat. *deulet* (tkp. hatalom, gazdagság); — *dunje* világ = ar. tat. *dunja*; — *ežel* sors, halál órája = ar. tat. *ežel* أجل; — *kat* törvény, rendelet = ar. tat. *χatt* خط (tkp. irás, irat), csuv. *χot*; — *kers* adó = ar. tat. *χarāž*, csuv. *χirs*; — *saj* árnyék = p. *sāje*; — *sured* kép = ar. tat. *sūret*, *wakūt* idő = ar. tat. *wakt*, *wakūt*, csuv. *vuγut*; — *zajat* óra = ar. tat. *sa'at*

II.

Tatár és csuvas eredetű szók a cseremiszbén.

A feltetszően tatár szókhoz hasonló szók előfordulását a cseremiszbén már az 1836-ki kazáni csuvas grammatika szerzője is eléggé figyelemre méltónak találta, hogy a csuvas szlovár után egy lajstromot ad a „szókról, melyek egymáshoz hasonlítanak a csuvas, tatár és cseremiszi nyelvekben.“ Itt nem csak az egyező szók kimutatása a dolgunk, hanem a szók eredeti hovátartozásának lehetőleg kritikai megbizonyítása is; külön rakásra kell hagynunk oly szókat, melyekre nézve egy kriterium sem kínálkozik a melyik félhez tartozás meghatározására, oly czélből, hogy egyelőre nyelvészeti összehasonlításban ezeket ne használjuk.

aek R. józan, *ar* C. = tat. *ajäk*, csuv. *o'ra*. — Az *ajäk* szó még az oszmanliban is megvan, és a csuv. *ora* ennek olyszerű megfelelője, mint *ora'* láb = *ajak* (l. ezekről NyK. III, 242.). Továbbá a *k*-végű névszók a törökségben általán nagyon kedveltek, de nem így a cseremiszbén. A dolog tehát úgy áll, hogy a R.-féle *aek* a tatárból ment át, a C.-féle *ar* a csuvasból. Még az is tekintetbe vehető, a mi magában ugyan nem dönt, de hozzájárul a többi okhoz, hogy szintén tatár-csuvas igeképzővel fordul még elé *aeklanaš* józan lenni, és *aeklandaraš* kijózanítani.

aul falu R., = tat. *aul*, *kojb.*-tat. *äl*, *kotti*-tat. *ägel*. — A cseremiszi, bár rokon szóalak *jal*, mely R.-nál falut, C.-nél (*jäl*) népet is teszen. Ez megegyezik a csuv. *jal*-lal, mely e szerint inkább cseremiszi eredetű.

okšak R., *akšak* C. sánta = t. *aksak*, csuv. *oksak*. Az alapige, melyből a szó *k*-s képzővel készült, tat. *aksamak* sántikálni.

aga eke R., szántóföld (Visnevski hasonlító lajstromában) = csuv. *aga* szántóföld; alapigéje csuv. *agas* vetni = tat. *ikmek*, *ekmek*.

autan R., *aptan* Bibl. kakas = csuv. *avdan*, *adan*; igéje csuv. *avedas*, *avdas* = tör. *ötme*k (madáréneklés, szólásról), melytől *avdan* nomen agentis az *an*-ná összevont *agan* képzővel; a cseremiszi nomen agentis képzője pedig *šo*, *še*.

ojar R., *ajar* C. dies clarus = tat. *ajoz* (*kojb.* *ajas*) derű, csuv. *ojar*

A csuvas szó elétünteteti a tör. *z* = csuv. *r* igen rendes hangváltozást.

- oiraš* R., *ajeraš* C. elválasztani = tat. *ajirmak*, csuv. *ojiras*; általánoson elterjedt török szó, míg p. o. a cseremiszhöz legközelebbi votjában *l'uk-*, *juk-*nak hangzik az *e* jelentésű igető.
- auaš* hajlítani = csuv. *avas*, mely a török *igmek*, *egmek*-nek felel meg; — a mordvin szó: *mänd'*-, *müntš'* = osztj. *mënd'*.
- alak* C. rét, *olug* R., = tat. *otlak* vagy *otluk*, melyben a *tl* áthasonulván, eléáll a csuv. *olix*; *otluk* pedig szószerint = füves (hely).
- arña* hét, hebdomas = csuv. *arña*, *erñe*, mely hangzatilag a tat. *atna* változtatja, v. ö. *t*-ből eredő csuvas *r*-ről NyK. III, 241. — Votjákül is *arña*.
- ašendaras* emlékeztetni, *äšindär* C. = csuv. *azindaras*, meg *azinas* emlékezni; a *dar* határozottan török, még pedig csuvas alakú képző, melynek igaz cseremisiz mása *-kt*, a mely is mindig a kétségtelen cseremisiz igetőkhez járul.
- angaser* (C. *angeser*) keskeny, szük = *anzir*, mely = tat. *iñsiz* (*eñsiz*), tkp. szélességtelen, csuv. *sir* = *siz* fosztó képzővel; nem a cser. *ang* nyílás az alapja.
- arča* szekrény, skatulya = tat. csuv. *arča* szekrény, kosár.
- egeremše* pók = tat. *örümček*, kojb.-tat. *ëremd'ek*, kacsinczi *ïremd'ik*; igéje is van ott, kojb. *ïrerben* fonni (v. ö. német *spinnen* és *spinne*); ezen *ïr* nyilván nem más, mint az összevont oszm. tör. *ejir* (*egir*)-mek, melynek *g*-je ugyancsak meg is maradt a cseremisiz *egeremše*-ben.
- eher* nyereg, votj. is *ener*, sőt osztj. *inar* = csuv. *iher*, tat. *ijer*, *iger*, kojb. *izer*; jakut *ïñür* (ingür). Az eredeti török alak *iñer*, *ïñar* volt, melyből egyrészt *iher*, másrészt *iger*, *ijer* lettek; a mellett, hogy az ugor nyelvek vették át e szót, az szól, hogy a votjában a tiszta tatár képzésű *enerčak* hámpárna is megvan. — Másképp mordvinúl *kambras*, szurgut-osztj. *noger*.
- eñanaš* R. *iñánaš* C. hinni, reményleni = tör. *inanmak*, csuv. *iñenes* V. ö. a csuvas alakú *le*, *ser* (= tat. *li*, *siz*) képzővel való cseremisiz *eñamle* meghihető, hü, és *eñamser* igaztalan, hűtlen (*eñanümle*, *eñanümser* helyett való) szókat.
- engežü* humerus ad collum proximus C., *ingiza* Bbl. = tat. *iñse* (ingse), csuv. *inže*. Az oszmanliban is megvan: *eñse*, hol postpositionalis alapszó gyanánt is szolgál: *eñsesine* mögé.

ere tiszta R., *ire* C. = tat. *arī*, kojb. *ārīχ*, jakut *írás*. — Más cseremisiz szó: *itrü* purus C.

erik akarat, szabadság = tat. csuv. *irik*. — Származékai: *cser. erikle* (ritkébb *erikan* valódi cseremisiz képzővel) és *erikser* = csuv. *irikle, iriksir*.

ertaaš elmúlni, *ertaraš* elkísérni = tat. *irtmek, irtermek*, csuv. *irderes*; az egész tatárságban elterjedt ige, s megjegyezhető, hogy az *ar, er* mint cselektető képző a törökségben nagy számú példával van, de kétségtelen cseremisiz igében nem találhatik; votj. *ortšo* mellette elmegyek, elmúlok.

oksa pénz, votj. *ukšo* = tör. *akče, akča*, csuv. *okša*. Alapjelentése a törökből világlik ki = fehérke (kis ezüstpénz).

omarta fatőke, *mülš* o. méhkas, votj. *umorto*, = tat. *omirta* méhkas. — A szó egészen oly alakú, mint a tör. *jumurta*; ha az eredeti jelentése „fatőke“, melyre a méhkast rá teszik, a tat. *omurmak*, csuv. *omirdas* (le-, széttörni) igéhez lehet kötni.

omuzš nád = csuv. *χomuš*, tat. *kamüš*; votj. *kamüš*.

ojgo szomorúság, *ojguraš* szomorkodni (*ojχo, ojχoraš* C.), votj. *kajgu*, = csuv. *χojya* és *χojyeras*, mely = tat. *kajyu, kajyirmak* (= oszm. tör. *kajirmak* NyK. III, 308). A cseremisiz elhagyta elül a *χ*-t, mint fentebb *ola* = *χola*-ban, a miért is közvetlenül a csuvasból átvettnek kell tekintenünk; mert a tat. *k* a cseremisizben is *k* marad vala, miután a *kalok* = *χalk, χalīχ* szóban még az eredeti *χ*-t is azzá változtatta.

olma alma, votj. *ulmo* = csuv. *olma*, tat. *alma* (oszm. *elma*).

orava szekér; kerék R., *arava* C., votj. *urobo* = tat. *araba*, csuv. *oraba*.

araka pálinka, bor = csuv. *arak, araka* és *erege*, kojb. *araga*, tat. *arakī*, jak. *arīgī*.

ola tarka = csuv. *ola*, tat. *ala*; — máskép osztj. *χanžeñ*.

olan lassu = csuv. *χoleñ* lassan, csendesen R., *χollän* és *χolläsän* V. — A csuvasból történt átvételre megint a *χ* elül elhagyása mutat; meg a Visnevszkiféle *χolläsän* azt gyaníttatja, hogy az egész szó eredetileg egy csuvas gerundium.

oldalaš R. megcsalni, *altal-* C., votj. *oldalo* = csuv. *oldalas*. A csuvas ige csak gyakorítója a közös török *alda* igének, mely a cseremisizben nincsen (de a csuvas *oldav*-ban is látszik); a cseremisiz származékok csak *oldal*, *altal*-tól valók, kivéve *al-*

- tanzak*-ot (Bibl. *a. liaš* megbotránkozni), de mely szintén a tör. *aldan* (csalódni) ígére támaszkodik, sőt egyenesen *aldanažak*-féle török participiumnak kevéssé elváltoztatott mása.
- orol* ör, strázsa = tat. *karaul*, csuv. *χoral*. Az *aul* tatár szónév, melyre több példa látható NyK. I, 128. Megjegyezhető megint a *χ* elhagyása.
- orolaš* ört állani = csuv. *χoralas* (*χoralla*- helyett), tat. *karau*llamak. *arlık* nehézség, nyomorúság = tat. *aurlık* (eredetibb alak: *ayir*-), tatár szó és képző (*luk*, melyről még különösebben alább); itt a tatár alak vétetett át, a csuvas *ivir*, *juver*.
- ovaška* nuptus C. = tat. *abuska*, csuv. *opška* férj (mint megszólító szó; alkalmasint „férjet“ is akar jelenteni a Castrén nuptus-a is. A csuvasból átvéve.
- önglaš* R., megérteni, *unglaš* Bbl., = tat. *añla* (*angla*)-mak; ezen általános török szónak megvan az alapszava is a törökben *añ-li* értelmes, figyelmes. Képzés szerint denominatív ige, *la* képzővel, mely, mint később látni fogjuk, a cseremisztől ez alakban idegen (*t* a megfelelő igeképző). — Tatáros származéka: *öngöldaraš* magyarázni (megértetni) R.
- öpkalaš* dörmögni valamin = tat. *öpkele*-mek haragudni valamire, csuv. *üpkete*-s szemrehányást tenni. — Az ige csak denominatívuma a tatár *öpke*, csuv. *üpkete* harag, szemrehányás-nak.
- örkanaš* hivalkodni, tunyálkodni = csuv. *ürgenes*, *kojb*-tat. *iren*-erben; nyilván látható a török reflexiv igeképző *n*.
- inde* már Bbl., *önde* R. = tat. *imdi* most, csuv. *inde* már. Eredeti török voltát már az oszmanli *šimdi* mutatja, mely *imdi* mellett áll, mint *šol* az *ol*, *išbu* a *bu* névmások mellett.
- ir* C., *er* R. reggel; = csuv. *ir* reggel, mely szintén megvan az általános török *irte* (tatárul: korán, oszmanli: másnap), tat. *irteñ* holnap (*kojb*. *irten* reggel), *irken* (oszm. *erken* korán), csuv. *iran* holnap-ban.
- iengü* amita C. = csuv. *inge* idősbik meny, tat. *jiñge* a bátyának felesége.
- ir* síkság (erenb) = csuv. *χir*, tat. *kir*. Megint *χ*-elhagyás.
- utaraš* megszabadítani, *utlaš* megmenekülni = tat. *kutar*-, *kutkar*-mak és *kutul*mak (oszm. *kurtar*-mak, *kurtul*mak), csuv. *χudulas*, *χudlas* megmenekülni (a *kutarmak*-nak megfelelő csuvas ígét, mely *χudaras* volna, vagy nem jegyezte föl Reguly, vagy már

kiszorította divatból a *χudlas*-tól származó *χudhuldaras* = megmenekedtetni). Megint *χ*-elhagyás, és törökös igeképzés nyilvános nyomai; mert csak az *utlaš*-t tekintve, elég azt tudni, hogy a valódi cseremisiz passivo-reflexiv képző *ald*, s kétségtelen cseremisiz igén soha sem fordul elé ilyenül csupa *l*.

uto fölös, *utla*, *utlarak* több = csuv. *itti* a többi, *itla* fölös, több, *itlarax*. A csuvas mai *it* alakból aligha lesz vala a cser. *ut*-, és fel kell tenni hogy ilyen *ut*- a csuvasban is létezett, a mi annyival inkább lehet, mert még látjuk az *u* és *ü* változását p. o. *üvil* és *uvil*, *juvir* és *jüvir* stbiben. Azonban az elváltoztatást a cseremisiz is tehette, ki p. o. az eredeti *haber*-, csuv. *χibar*-ból *uber*-t csinált. A csuvas *itti* igaz törökségét mutatja az, hogy tkp. = tat. és oszm. *artik*, jak. *orduk*, és ebből állott elé két csuvas hanghajlam működésénél fogva: az *rt* assimilációja által (v. ö. *tuatta* = *tört*, és *tudum* = *turdum*-félüket), és a török vég-*k*-nak igen közönséges elhagyása által; az *artik* pedig szabályszerűen származik az *artmak* igétől (nőni; megmaradni, fölös lenni, p. o. tatárul *artkan jimek* az evéstől megmaradt étel, a mely *fölös* volt). Tehát, mert *uto* *r* és *k* nélkül való, látható, hogy csak az *artik*-ból eléállott *itti* (vagy akár *itti*) csuvas alakból vétetett át. Az *itla* megint *itila*-ból lett csuvasos képzővel (= tör. *artikli*), s ennek is kölcsönvett párja a cser. *utla*. — Reguly följegyzett még egy *utaš* (fölös lenni) igét is, mely vagy csak az *uto* cseremiszes denominativuma, melyen semmi igeképző nem látszik (a milyenek csakugyan vannak a cseremisizben), vagy a tör. *art*-nak megfelelő, de fön nem maradt csuvas ige (**it*-**ut*) átvételes mása.

una vendég R., *χuna* Bbl., *χana*, *χna* C., votj. *kuno* = csuv. *χuna*, mely hangszabályosan = tat. *konak* vendég (Troj. e jelentéssel adja; az oszmanliban ezen alak szállóhelyet jelent, és *konuk* vendéget); török alapigéje *konmak* (szállni), különben már a *χ*-elhagyás átvett szónak bélyegzi az *una*-t, valamint a Bbl.-beli *χuna*-t a *χ* idegenszerűsége.

undur hód (biter) = csuv. *χundur* = tat. *kunduz*. A *z*-t csak a csuvas változtatta el *r*-ré, s csak a csuvas szóalaknak hagyhatta el *χ*-jét a cseremisiz.

ulak magányos hely = csuv. *olax*, tat. *aulak* puszta, vadon hely, hol nincs ember. Véleményem szerint ez *aulak* olyan, mint *otlak*

- füves, rét, ettől *au vad* (vadászat), tehát ugyancsak „vadon.“
- A „magányosság“ jelentése ebből igen természetesen áll elő.
- umula* komló R. *omala, omla* C. = csuv. *χumla*, tat. *komlak*. A csuvas alak szabályszerű mása a tatárnak, s a cseremiszt amabból van átvéve, akármilyen is az eredete e szónak, melynek mégis altajiságát alig lehet kétségbe vonni (v. ö. NyK. III, 22.)
- urluk* vetőmag = tat. *orlık*, csuv. *vuro* és *vurlıχ*. Elég a *luk* képző tekintetbe vétele a szónak nem cseremiszsége bizonyítására; v. ö. fent *arluk*.
- urs* aczél = csuv. *χors* v. *χorze*, tat. *kuruc* Gig.; bizonyít a *χ*-elhagyás.
- ušnaš* egyesülni = csuv. *χožinas* hozzácsatlakozni, mely a *χoš* ige-tőnek = tör. *košmak* csuvas-törökös reflexivuma (a tatárban inkább az *l*-es reflexivum használtatik, *košulmak*); megint *χ*-elhagyás.
- kager* görbe = tat. *kekri*, csuv. *koger*. A tatár szóalak ugyanolyan, mint *egri* (szintén : görbe), *ǰaurı* (fiatal állat), merő törökös.
- kanaš* pihenni = csuv. tör. *kanas*, *kanmak*, más szó mord. *kulktan*, *vajman*.
- kapka* kapu R., *χapka* Bbl. = tat. *kapka*, csuv. *χapka*, *χapχa*; a Bbl.-beli *χapka* idegen *χ*-jával a csuvas alakhoz, a Reg.-féle *kapka* a tatár alakhoz csatlakozik, ha az utóbbi csak azért nem változtatta a *χ*-t *k*-vá, hogy megtarthassa a gutturalist, mint *kalok* = *χalk*, *χalıχ*.
- kajic* C. forfex = tat. *kajči*, szojet-tat. *kajt'e* (a csuvasban van: *χıpčik* = jakut *kıptıj*, kojb. *kıptı*). Szintén a tatárból való votj. *kaci*.
- kalasaš* mondani R., *kelesem* C. = csuv. *kalašas* (ige-tő : *kalaš* egymással beszélni; a csuvas *kalaš* csak csuvas *š* = tör. *š* reciprocativ vagy cooperativ-képzővel a *kala* csuvas ige-tőből van képezve; e képző nem illeti meg a cseremiszt, de szabályos használatú a csuvasban és törökben. A cseremiszt a jelentést is kissé elváltoztatta, nem érezvén az *š* képző értékét; különben valódi cser. szóval „mondani“ *manaš*, beszélni *olaš*.
- korak* R., *karak* C. varju = csuv. *korak*, tat. *karga*; más a mord. *varsi*, *varhsi*.
- karneštaš* kinyújtózni = csuv. *karnas*, mely a *kar* (nyújtani) ige-tőnek reflexivuma, tat. *ker*- és *kerinmek*, oszm. *ger* és *gerinmek*.

A cseremisiz még egy saját képzőjével toldotta meg az idegen igetöt, *št*-vel, mely néha alig érezhető gyakorító értékkel fordul elő: *kol-* és *kolištaš* hallani (az utóbbi néha inkább hallgatni = gehorchen, szót fogadni); szintígy, még pedig szükség nélkül meg van toldva a Bbl.-beli *poganalt-* összegyülni (az idegen *pogan-ból*), mintegy összegyülni.

karas mézsejt = csuv. *karas*, tat. *kerez*.

kas este R. = csuv. *kaš*, mely a tatár *kič* és *kiče*-nek felel meg; megjegyezhető, hogy épen a cser. „reggel“ szót is a csuvas *ir*-rel egyezőnek találtuk. — A Bbl.-ban találkozik *vatna* este.

kängüš consilium C., *kängüšem* consilium do, consulo C., votj. *keneš* tanácskozás, *kenešo* tanácskozom = tat. *kiñeš* és *kiñešmek*, csuv. *kanaš*. A tatár ige a jelentéséhez illő cooperatív-képzöt mutatja (*š*).

kerek akár (kérdőnévmásokkal összetéve, p. o. *kerek-kunam* akár mikor) = csuv. *kirik* (I. NyK. I, 258), mely = tat. *kirek*; alapjelentése „kell“, a mi valódi cseremisiz szóval *küleš*.

kerál kell, szükséges Bbl. (ritkán a szintén használt *küleš* helyett) = csuv. *kirle*, szükséges, mely igaz csuvasos *le* képzővel a tatár *kirek*-ből van képezve (= *kirekli*).

kečkeras kiáltani = csuv. *kičkeras*, *kiškeras*, tat. *kičkír*mak; a szó hangutánzó, a törökségben igen divatos *kar*, *kír* stb. képzővel (v. ö. NyK. II, 340); a cseremisizben hangutánzó igék képzésére főleg *k* képző szolgál, p. o. *šuškaš* füttyülni.

kotan segg, = csuv. *kot*, kojb. *kötün*, tat. *köt*. Az eredeti cseremisiz szó, úgy látszik a *šengal* hátulsó részben van: *šeng* = magy. *segg*.

koja kövér = tat. *kojü* vastag, kojb. *kôjêx*, jak. *xoju*; cseremisiz szó: *küžgö*.

kolanaš gyászolni, bánkodni = csuv. *kolanas*. Még csuvasos factivuma is van: *kolandaraš*.

kütö nyáj, *kütöő* pásztor, *kütaš* pascere R. (*kitö*, *kitözü*, *kitem* C.), votj. *kujü* nyáj = csuv. *küdü*, *küdüze*, *küdes*; tat. (Troj. szótára szerint) *kütü*, *kütüči*, *kütmek*. Föltetsző lehet, hogy itt átvételről szólunk, midőn magában a cseremisizben is megvan a *küt* ige; ámde mégis tesszük, mert a *küt* ige alapjelentése, mely az egész törökségben (a csuvasban is) megvan (még a megfelelő oszmanli *güj*mek-ben is), tkp. „várni, elvárni“, mely

jelentéssel a jakutban is van *küt*; a kazáni tatárban már kifejlődött a „várni“ mellett a „pascere“ jelentés is, tehát csak ez utóbbi másodrendű jelentés van a cseremiszből (hol „várni“ különben *vučas*); azután a *kütü* rendes török képzés, mint *sürü* szintén „nyáj“ *sürmek*től (v. ö. ein *trieb* vied); végre a *kütü* *kitü* is megint elárulja a török-csuvas *či, ze* (*ža, že*) képzőt, mely még egynéhány más cseremiszből szón fordul ugyan elé, de korántsem honosnak látszik e nyelvben, úgy mint a török-csuvasban. Mind ebből azt kell következtetnünk, hogy nem csak a *küt* igető (mint más sok igető is) vétetett át a csuvas-tatárból, hanem a *kütü*, *kitü* is, mint a törökségen belül termelt kész szók kerültek át a cseremiszből, valamint a kissé elferdült *kujti* a votjákba.

kul rab, szolgál = tat. tör. *kul*, jakut *kulut*. A csuvasban más szó divatozik *čora*, de a *kul* az egész törökségben el van terjedve.

kusaš, *kusnaš* átköltözni, *kusaraš* átköltöztetni = csuv. *kozas* átköltözni, *kozaras* átköltöztetni, átvinni = tat. *köçmek* és *köçermek* (oszm. *göçmek*, *göçürmek*). A *kusnaš*-ban még törökös *n* képző van; *kusar-aš* török *ar* képzővel, v. ö. fent *ert* és *ertar*. Alak szerint a cseremiszből szók a csuvashoz ragaszkodnak, s itt is a csuvas *s*, *z* egyszerű *s*-szel van fölcserélve, mint *kalasaš* = *kalas* (*kalazas*)-ban. Az „átkelni“-re van egy cser. szó: *vonžaš*.

küvär híd = csuv. *küber*, tat. *köbür*, oszm. *köprü*.

küčük rövid R., *kitek*, *kitek* C. = csuv. *küdük* rövid, tat. *küčük* kicsiny. A szó alakja törökös.

tau hála!, votj. u. a. = tat. *tau* a fölköszöntő *tau saña*-ban (*tau* neked!), csuv. *tava*, *tavaç* (szintigy: *tava sana*!).

taker egyenes és kemény (az útról mondva) = tat. *takir*, csuv. *tager*. A keleti törökségben is ismeretes szó.

taga kos = csuv. *taga*, tat. *teke*.

tang barát R., *täng* C. = tat. *tiñ*, *teñ*, csuv. *tan* egyenlő. — Épen az, hogy a tatár-csuvasban még az általánosabb jelentés megvan, biztosítja a szónak ezen nyelvekben eredeti honos voltát. A „barát“ az „egykorú“ jelentésből fejlődött, s ez értelemben van a tatárban *tiñ-daš* egykorú-társ is; a csuvasban a *per* „egy“ szó által is nyomósítottatik; *per-tan*; mintha ezeknek csak fordítása volna, mondatik a cseremiszből is: *ik tangas* egy-

korú, kortárs, és noha az *aš* saját cseremiszi képző lehet, nem lehetetlen az sem, hogy a tat. *tangdaš* lappang benne.

tengež R., *tangaž* mare C. = tat. *tiñiz*, csuv. *tiniš*. A csuvas *s* könnyen átmege *š*-be, a cseremiszi tehát ilyennek vehette. Meg kell különben jegyezni, a mit más példák is már lehetett észre venni, hogy a csuvasban, mikor a cseremiszi belőle kölcsönzött, még nem tűnhetett el az *ñ* valódi gutturalis hangzása, melyet még most is megtart a tatár szomszédja és rokona. Mert van a cseremiszibe átment olyan szó, mely különben egészen a csuvas (és nem a tatár) alakot tünteti elé, csakhogy az *ng* van a pusztai csuvas *n* helyében, p. o. épen az előbbi *tang* = *tan*, *kängüš* = *kanaš* stb. A *tengež*-nek ellenében a cseremiszi „*tó*“ szó már finnes: *jer* (v. ö. *järvi*), míg az egész törökségben *köl* van (oszm. *göl*, csuv. *kül*).

tolašaš sietni R., *talaš*- C., votj. *daulašo* = csuv. *talažas* vetekedni, vitázni R. (Viszn.-nél *tavlažas*), kojv. *taladerben* sietni. A török *š* cooperativ-képző látszik rajta.

tarvan- mozdulni, *tarvataš* mozdítani = csuv. *tapranas* és *tapradas*, mely = tat. *tibren* és *tibretmek*; *an*, *en* és *at*, *et* a csuvasban és törökben rendesen egymás mellett eléforduló intranszitiv és transzitiv képzők, a cseremisziben kétségtelen eredeti szókön elé nem fordulók.

tut íz R., *tot* gustus, sapor C. = tat. *tat*, csuv. *tudo*; cser. szó *tam*. *tutlo* édes R., *totla* C. = tör. *tatlı*, csuv. *tutlo*, *tutla*. Az előbbi, tör. *lı* képzővel.

top labda; agyú R. C. = tat. tör. *top*, csuv. *top*, *toba*.

toja bot = csuv. *toja*, mely szabályszerűen = tat. *tajak*.

tolaš rabolni, kirabolni = tat. *talamak* (a keleti törökben is megvan).

tor, *tör* arctus, angustus C. = tör. *tar*, csuv. *tuvir*; a valódi cser. szó *šögör*.

tör egyenes (grade és eben), *törser* egyenetlen, *törlaš* egyengetni R. (reficio C.), *törlataš* megigazit, *törlanaš* megigazodni (*törlän*, C.) = csuv. *türö*, *tür* egyenes, mely rendes elváltozatja a tat. *tüz*-nek; megvannak szintén származékai, *türlät*-megigazítani, gyógyítani (tat. *tüzletmek*), *türlenés* (*tüzlenmek*) megigazodni, és *tüzlemek* igazítani (a megfelelő csuv. *türles* nincs följegyezve); *törser* = csuv. **türsir* (*sir* = tör. *-siz* fosztó-képzővel).

- tőszak* R. *tűšek* pulvinar C. = tat. *tűšek*, csuv. *tűzek*; igéje tör. *tűšek* kiteríteni.
- tőra*, *tőrü* bíró = tat. *töre* (Troj.-ban bíró, a keleti-törökben most királyfi-t teszen), csuv. *türe* bíró (Elsőgr. szólajstromában, hol *tür-duvas* is van (= itélni, szószerint: bíró[ság]ot tenni, mintegy törvényt tenni).
- tuaraš* kifogni (lovat a hámból) = tat. *tuvarmak*, csuv. *tuvaras*.
- tuna* tinó = csuv. *tina*, tat. *tana*. Az *u*, *ž*, *a* végett v. *ö*. *uto* alatt.
- tuño* füstnyílás = csuv. *tünö* = tat. *tüñlük*, jak. *tünnük* (kojb. *tünnük*, karagasz *tüñnük*. Nincs köze e szónak az orosz *dünnük*-hez, a mint Castrén vagy Schiefner sejtí a kojbál nyelvtanban 112. l.; *dünnük*-ből soha sem lehetett *tüñlük*, melyet már Abulgáziban találunk; *tüñlük*-ön alapszanak a többi alakok).
- tuluk* árva, *tuluk vate* özvegy asszony = csuv. *tulux* árva, özvegy, jak. *tulajax*, tör. *tul*; — votjákül özvegy *sep kışno*, mordvinül árva *urıs*.
- turna* daru = tat. *turna*, csuv. *turna*, kojb. *turna*, jak. *turna*.
- turlaš* kitisztulni (zavaros víz) = csuv. *turulas*, tat. *turulmak*; v. *ö*. csuv. *turo* csendesen álló.
- tüngaš* megmerevedni, fagyni = tat. *toñmak*, mely az egész törökségben megvan (oszm. *donmak*), a csuvasban már kissé elváltozott alakkal: *šenas*.
- tülaš* megfizetni = tat. *tülemek*, csuv. *tüle-s*, (kojb. tat. *töle*, jak. *tölüö*); — más szó mordv. *pandan*, finn *maksan*.
- türlö* különféle = tat. *türlü* (*köp t.* sokféle, *türlü türlü* különb-különb), csuv. *türle tarka* (azaz: sokszínű).
- tüzö* ékesség (putz), meg származékai: *tüzlän-* (felékesíteni magát), fact. *tüzländar-aš* = tat. *tüzü* rendbeszedés, ékesítés (v. *ö*. oszmanli *düzgün* ékesség, putz, a *düz*-mek igétől), csuv. *türö* verzierung (csuv. *r* = tör. *z*; azonban az e hangváltozás nélküli *tüs* forma, minta is ide tartozhatik).
- pagar* zúza = csuv. *pagarda* zúza R. (*payardi* máj V.), tat. *bayır*, *bawr* máj (oszm. *bayır* általában belek).
- pojan* gazdag, *pojanluk* gazdagság R. (*pajan*, *pajanluk* Bbl.), votj. *baj* = csuv. *pojan*, tat. *baj* gazdag. Az ige is megvan a cseremisben: *poj-aš*, tat. *bajmak*, a melytől a csuv. *pojan* egy a tatár *bajyan* meggazdagodott részesülőnek megfelelő alakot tüntet elé.

pale jegy, czél R., *päle* C. = csuv. *palla* = tat. *bilgi*, jakut *bäliä*.
palaš megtudni, megismerni = csuv. *pallas*, *palas*. A csuvasban két különböző igető van: *palla*, mely az előbbi *palla*-tól denominativum, és *pil* tudni = tör. *bilmek*.

polšaš segíteni R., *palšaš* C. = csuv. *poležas*, *polžas* (*poleš*, *polš*),
 tat. *bolušmak*, kojb. *bôlezerben*. Az *š* cooperativ képzőnek látszik.

parom adósság = csuv. *parom*, a csuv. *paras* = tat. *birmek* igétől.
parña ujj = csuv. *porñü*, mely = tör. tat. *parmak*, *barmak*.

paskeč lépcső = tat. *basküč*, a *bas* lépni igétől, *küč* képzővel, a melylyel p. o. *ačküč* kulcs van, *ač* nyitni-tól.

posna külön R. *pasna* Bbl. = csuv. *pošne*, mely láthatóan tör. *baška*-hoz csatlakozik. A *baška* más és külön (*baška*, *baška*), s ily értelemben a valódi cseremiszi szó *mola* volna. Mondatik csuvasúl *-šir pošne* = nélkül, cseremiszből *-leč posna* (tkp. -től külön).

paslok frenum e cortice tiliari = tat. *bašlik*, a mi szabályosan azt jelentheti „a fejen valami“; a *pas* azonban a csuv. *poš* = *baš* alakhoz csatlakozik. (v. ö. magy. *fék* és *fej*).

parenge burgonya = tat. *berengi*, csuv. *parange*; a keleti tör.-ben *jir-almaš* földi alma.

peteraš R., *pitrem* C., bezárni = csuv. *pädires*, mely nem egyéb, mint a tat. *bigitmek* megerősíteni még más factitiv képzővel. Valódi cser. szó különben *čücaš*. Még reflexivuma is van: *peternaš* bezáródni R. = csuv. *pidirnes*.

pogaš gyűjteni, *pogonaš* gyűlni, összegyűlni = csuv. *poγas* és *poγenas*. Az egyszerű, a csuvasban igen közönséges ige, nem talál-tatik a tatárban, de igen is reflexivuma *bakimnak* e jelentéssel: alávetni magát valakinek, meghódolni, a mi könnyen a „hozzá gyűlni“ jelentésből magyarázható, de nem a *bakmak* nézni igéből, mely csuv. *pγγas*.

pot- R., *pitaš* Bbl. végződni, *potar-* (*pitäraš*) végezni = csuv. *pides* (tő: *pit*) és *pideres*, tat. *bitmek* és *bitirmek*; egész olyan, mint fent *ert-* és *ertaraš*.

pudurat- zavarni, fölkeverni, *puduranaš* zavarodni = csuv. *pudratas* és *pudranas*. V. ö. fent. *tarvan-* és *tarvat-*.

pür-gü kréta = csuv. *pur*, tat. *bör*. A *gü* cser. szó, e helyett: *kü* = kö.
purus bors = csuv. *purus*, *purš*, tat. *burč*.

- pursa* borsó = csuv. *purza* = tat. *burčak*.
pužaš megrontani, *pužlaš* megromlani = csuv. *puzas* és *puzolas*,
puzlas = tör. *bozmak* és *bozulmak*; török *l* passiv-képző.
pütiin egész, szét nem vágott = csuv. *püdüin*, tör. *bütün*.
pütraš ránczot csinálni = csuv. *püres*, tat. *bürmek*; és szintén: *pürn*-
aš ránczba húzódni = csuv. *pürnes*; az *n* képzőre nézve v. ö.
fent. *ušnaš*.
prolaš, *porolaš* fúrni = csuv. *puralas*, tat. *buraulamak*, a *burau*,
pura fúró szótól.
moktaš R., *makt-* C. dicsérni = tat. *maktamak*, csuv. *moxtas*.
magraš bögni R., *mügraš* sírni Bbl. = csuv. *mageras*, *magras* sírni,
bögni = tat. *mangramak*. E szóról mint törökös hangutánzó-
ról v. ö. NyK. III, 307.
mamok pelyh. C. R. = csuv. tat. *mamik*.
janak ajtó- v. ablakfélfa = csuv. *janax*, tat. *janak* (az oszmanliban is
az eredeti „orcza“ jelentéssel, *jaňak*).
jomak R., *jamak* C. = csuv. *jomax* mese, találós mese, tat. *jomak*
(= kojb. *numak*, jak. *šimija* hazugság). A csuvasban azon
hangtani sajáttság van, hogy szóelején való tör. *j*-nek több-
nyire, de nem mindig *š* áll ellenében, azért tkp. egy a *jo*-
max-val a csuv. *sumax* szó; ámde ezt is átvette a cseremisiz:
šomak szó, beszéd (Bbl. *šamak*), meg: *šomaklanaš* beszélni, prédi-
kálni = csuv. *sumaxlanas*.
joldaš társ R., *jaldaš* servus C., társ Bbl.; votj. *judoš* = tör. csuv.
joldaš.
jorem R., *jarem* C. Bbl. érek, valamire való vagyok, tauge = csuv.
joras, tör. *jaramak*; szintén *jorale* valamire való, tauglich =
csuv. *joralla*, *joralle*.
jaratem C., *jaratem* szeretek, votj. *jarato* = csuv. *jaradas* (tő: *jarat*).
Az előbbivel etymologicus összefüggésben van.
jazik véték, bűn = tat. *jazik* kár; bűn (sünde); v. ö. alább *suluk*.
jažo pulcher C. = tat. *jažš* jó, szép. A keleti törökségben is kö-
zönséges szó.
jarsaš ráérni, *järsem* vaco, otior = csuv. *jeržes* (tő: *jeriš*) ráérni,
a mi = tör. *irišmek*, *erišmek* érkezni; *š* = csuv. *š* török
igeképző.
jernaš megundorodni = csuv. *jürnes*, tat. *jürenmek*.
jogaš folyjni = csuv. *joyas*, tör. *akmak*; gyanús lesz a szó különö-

sen a csuvasos *joktaraš* factivum által (= *joktaras*), a mely mellett különben a eseremiszes *jogoktaš* is van.

jot idegen, votj. *jat* = csuv. *jot*, tör. *jat*.

jonguloš hiba = tör. *jañliš*.

jolagaj rest R., *jalaḡaj* C. = tat. *jalḡau*.

vozak tűzhely = csuv. *vožax*, tör. *ožak*. A szó elején való *v* csak a csuvasnak köszöni eredetét, mely általában a törökben *o*, *u*, *ö*, *ü*-vel kezdődő szokat *v*-vel szereti megtoldani.

vursaš szitkozódni, civódni (*vorsem* C.) = csuv. *virzas* veszekedni (tő: *vurś*) = tat. *urušmak*.

urso haború = csuv. *urže*, *vurś*; az előbbtől származó.

sajlaš kiválasztani = tat. *sajlamak*.

sauraš megfordítani, *saurnaš* megfordulni = csuv. *savras* és *savernas*; a csuv. *savr* = tör. *čevirmek*, a cseremisiz szó *s*-je egyenesen a csuvasból történt átvételre mutat. Valódi cser. szók: *pört-* és *pörtül-*.

sakaš felakasztani = csuv. *šagas* (tő: *šak*).

sanga homlok = csuv. *šamga*; cser. szó: *lepkä* C. Bbl.

sandalik világ R., Bbl. *sündüläk* = csuv. *sandalik* világ és idő (wetter); e szónak a csuvasban még *šavindalik* alakja fordul elő, mely annak eredetére mutat = ott-valóság, úgy, hogy mintegy a nagy messzeségre való rámutatást foglal magában.

samerök fiatal R. = csuv. *šamrök*.

sar hadsereg = csuv. *šara*, *šare*, *šar* sereg = tat. *čirik*, oszm. *čeri*.

Megint igen szembetűnő a csuvas alakhoz való ragaszkodás.

sorasaš kibékülni = csuv. *šorazas* (tő: *šoras*) kibékülni, egyezkedni = tör. *jarašmak*.

sorta gyertya R., *sarta* C. = csuv. *šorda*.

serga függök = tat. *šürğa*, kojb. *žerga*, jak. *širğa*.

serlagaš kegyelmezni (istenről mondvá, помиловать) = csuv. *širlaḡas*.

sengaš meggyőzni, *singaš* Bbl. = csuv. *šines* = tör. *jiñmek* (oszm. *jeñmek*). A cseremisiz *ng*-re nézve v. ö. fent *tengež* alatt.

soga gallér = csuv. *šoya* = tör. *jaka*.

sovaš tapsolni, pofon ütni = csuv. *šobas*; szintén *sopkalaš* van, melyben *kal* egy a csuvas *kala* gyakorító (a cseremisiz gyakorító képző *ed*).

sota lucidus C., *suto* fény R. = csuv. *šudo* = tat. *jaḡti*; v. ö. votj. *jugüt*, *lugüt*.

- sigiraš* ordítani, kiabálni = csuv. *šiyires*, törökös hangutánzó, v. ö. NyK. III, 307.
- sitaš* elég lenni, *sitaraš* eléggé tenni = csuv. *šides* és *šideres*, tat. *jitmek* és *jitirmek*. Lásd: *ert-* és *ertaraš*. A cser. *sita* (*siti* C.) „elég“ sem cser. képzés, hanem a kész csuv. *šide* elég; nem lehet tehát Wiedemannként (gr. 122. l.) a *sita*-t mint adjectivumúl használt nomen praesentist fölhozni.
- sirem scribo* C. = csuv. *širas*, mely szabályosan = tör. *jazmak*; már azért is merhetjük e szót a kölcsönvettek közé sorozni, mert a Reg.-féle „írni“ szó vezem.
- suarluk* fék = csuv. *šuarliχ*. A legszebb példa a csuvasból történt átkölcsönzésre. A szó tkp. szájbeli, a szájban valami-t teszen, ettől: csuv. *šuar* száj, mely mint sajtáságos csuvas szóalak, bármily eltérőnek látszik is, mégis a köz török *agiz*-nak felel meg (l. NyK. III, 246. 247.). A tatárban is *ayizlik*, *auzlik*, úgy mint a csuv. *šuarliχ* féket illetőleg *zaumgebiss*-et teszen.
- sulaš* kiváltani = csuv. *šulas* = tat. *julmak* (kiszabadítani, kiváltani, *выручить* Troj.)
- surt* udvar (gazdasági épületekkel) = csuv. *šort*, tat. *jurt*.
- súsor* sértett; egészségi baj (*susür* Bbl., *šušer* aeger C.) = csuv. *suzür*, *suzür* beteg. A szó csuv. *suve* egészséges (tör. *saγ*, tat. *su*) és csuv. *sür* (= tör. *šiz*) fosztó képzőből áll; tehát ugyancsak igaz csuvas szó.
- süvün* kelés, geschwür = csuv. *šuban*, tör. *čiban*.
- šonaš* R. (*šan-* C.) gondolni = csuv. *sonas* gondolni, *szánni* = tör. *sanmak*, mely *saγinmak*-ból össze van vonva.
- šalan-* elszéledni, *šalat-* elszéleszteni = csuv. *salanas* és *salad*-as; v. ö. -an és *at*-ról fent. *tarvan-* *tarvat*- alatt.
- šolagaj* bal (Bbl. *šalaxaj*) = csuv. *solaxaj*, tör. *sol*.
- šeklanaš* félni, ovakodni = csuv. *šiklanas* = tör. *saklanmak*; a törökben az alapül szolgáló ige is van: *saklamak* = csuv. *šixlas*.
- šenga* légy = csuv. *šēna*, tör. *siñek*; a cser. *ng*-re nézve l. fentebb *tengež* alatt.
- šengalok* legyek ellen való függöny = csuv. *šenalik*; az előbbitől tör. *lik* képzővel.
- šogan* vörös hagyma, votj. *sogon* = csuv. tör. *soγan*.
- šavun* szappan Reg. (*šávañ* C.) = tat. *sabun*, *savun*, csuv. *sobññ*; bár

nem altaji nyelvekben is meglevő szó ez, mégis a cseremisiz ügylátszik legközelebb a tatártól vette.

šičas érezni = csuv. *sizes*, tat. *sizmek* (oszm. *sezmek*).

šīrān- liquefio, šīrāt- liquefacio C. = csuv. *šīranas* és *šīradas*.

šīr- mázolni, kenni = csuv. *sīres*, tör. *sīrmek*.

čaknaš hátrálni, csökönyösödni; fact. *čaktaraš* = csuv. *čag-as* (tő: *čak*; *čagīnas* nincs feljegyezve), de a *čak-tar* is elétünteti az egyszerű *čak* igét; votj. *čignalo*.

čang harang = tör. *čaň*, csuv. *čan*.

čaras tartóztatni valamitől, čarnaš megszűnni = csuv. *čaras*, *čarnas*; tekintetbe jó főleg a törökös reflexiv *n*; más szók mord. *lotkaftan* és *lotkan*.

četem szenvedek, türök, votj. *čidaló* = csuv. *čīdas*, tat. *čīdamak*.

četeraš reszketni = csuv. *čītres*, *čīdīres* = tör. *titremek*.

čeri arcz pirja R., *cire* facies C. = tat. *čīraj* jó szín (arczon), jak. *šīraj* arcz.

čok kellő mérték = csuv. *čox*, tat. *čak*.

čoklaš áldozni R. = csuv. *čūkles*, ettől: *čūk* áldozat, v. ö. cser. *suk* hostia, sacrificium C.

čugo fasz, = csuv. *čugo*, *čugu*, tat. *čök*.

Visszatekintvén a fentebb, úgy hiszem meglehetősen bizonyossággal, csuvas-tatár eredetűeknek s e nyelvekből kölcsönözteknek kimutatott (vagy 170 szám) cseremisiz szókra, szembetűnő azon szorosság, melylyel a cseremisiz szóalakok különösen a csuvas szóalakokhoz csatlakoznak — nyilván való jeléül, hogy főleg e nyelvekből (a csuvasból) mentek közvetlenül át a cseremisizbe. Ez bensőbb szomszédi viszonyra mutat, mely e két nyelv és nép között létezik, — és ily viszony csakugyan még más nyelvészeti tényben is mutatkozik. Ugyanis, ha a fölhozottakban többnyire a csuvasos alakot láttuk is a cseremisizben, mégis a tatárt vagy akár az egész törökséget is melléje állíthattuk a csuvasnak, hogy ennek valódi török- és törökségéről tanuskodjék; ámde van ezenkívül még egy jó csomó cseremisiz és csuvas szó, melyek közt ugyanoly feltűnő egyezés létezik, de a melyben a többi törökség nem osztozik. Ezekre nem mondhatjuk ki egyenesen, hogy a cseremisiz a csuvasból kölcsönözte, sőt egyes esetekben épen az ellenkezőt kell hinnünk, — a min szintén nem csodálkozhatunk, meggondolván a kölcsönös hatás és visszahatás természetességét, az érintett szoros szomszédi és érintke-

zési viszony mellett. Felhozzuk tehát ezeket is, fentartva a honnan-eredendőség kérdését későbbi vizsgálatokra.

Cser. *kajaš* menni elmenni R. (*keáš* Bbl.) = csuv. *kajas*, mely értelem szerint a tat. *kitekték*-nek felel meg, míg *p̄iras* = tat. *bar*-mak a cser. *miaš* jelentési mása (odamenni valahová).

kaek, *kaik* (C. *kek*) madár és vad = csuv. *kajik*.

kumaga kályha (C. *kamaka*) = csuv. *kumaga*.

kutko hangya R. = csuv. *kutku*.

kavan asztag (*küvin* C.), votj. *kaban* = csuv. *kaban*.

kaze kecske R. (*kesä* caper C.) = csuv. *kaža*, tör. *keçi* (tat. *ički*).

kaška ledölt fa, tuskó = csuv. *kaska*; v. ö. cser. *kašta* mestergerenda.

kače völegény = csuv. *kačče*.

kandra kötél = csuv. *kandra*; a tatárban: *jip* és *arkan*.

kogulo пирогъ, pástétom = csuv. *kokle* v. *kokel*.

korka meritő kanál = csuv. *korga*.

kize culter C., *küzö* R. = csuv. *χís kard*; a tör. *kismek* igéhez köthető, noha ez a csuvasban *kas*-nak hangzik, s „kés“ különben csuv. *šüzö*.

küpcük R., *kipcik* C. vánkos = csuv. *küpcik*.

küsin kölcsön, (*küsin* Bbl.) = csuv. *kivzen* (k. iles = *küsin* nalaš, kölcsön venni). Castrénnál *kise* mutuum, creditum, *kisem* mutuum accipio; tehát alkalmasint a csuvas vette kölcsön.

karas kárász (hal) = csuv. *karas*.

kel chorda, fides C. = tat. *kül* lószőr, húr, csuv. *χiliχ*.

koršange klette = csuv. *koržanga*.

tar bér, *tarlaš* bérelni, *tarče* napszámos = csuv. *tar*, *tarlas*, *tarze*; a két utóbbinak képzése mindenesetre törökös.

tagan patkó = csuv. *tagan*.

tene ebben: *tene puraš* megkereszteltetni (tkp. a *tene*-be menni) = csuv. *tene*, *tüne* taufstein, *tene* v. *tüne* kires: keresztelkedni).

tünža világ, welt R. (NyK. III, 154. *tüña*) = csuv. *tünži*; v. ö. a *sandalik*, csuv. *šandalik* szót.

pardaš cyprinus rutilus (hal) = csuv. *pardus*.

pača R., *pat'a* C. bárány = csuv. *podak*, *pědak*.

peš igen = csuv. *pit'*.

poda szeg, *podalaš* szegezni = csuv. *puda*, *pudalas*.

poškudo szomszéd = csuv. *poskil*; a *poš*, *pos* egy szó, de a *kudo* és *kil* egymásnak fordítása = ház; votj. *buskel*.

- pöken* szék = csuv. *pogan*; votj. *pukon* (és *puko* leülök).
pört téli ház, нзба = csuv. *pürt'* ház, szoba.
pöčal puska = csuv. *pžal*, *pšal*; tat. szó: *miltik*.
pügü arcus, res incurvata = csuv. *pügö*, *pügü* дура; a tat. *bük*mek
hajlítani igéhez köthető; votj. *buko*.
puldor kályhás szoba = csuv. *pıldir*, *puldur*.
pura cista frumentaria C. R. = csuv. *pura*.
majrä nő = csuv. *majra* orosz nő.
muskulaš csúfolni Bbl., *mösköl*- R. = csuv. *miskilas*, *měskelas*.
mužor pár = csuv. *mužur*.
jeten len R., *itin* C. = csuv. *jidin*.
jos hermelin = csuv. *jos*.
lavala dolog, holmi = csuv. *jabala*.
lavra sár R., *lävrä* C. = csuv. *lapra*; úgy hiszem, cser. *lavra* eredeti rokonság szerint = tör. *toprak*, csuv. *tupra* föld, tehát a szintén csuv. *lapra* kölcsönvéve.
vara később = csuv. *vara*; a tör. szó *soñ*, *soñra*.
vaškem sietek, *vaške* siető; = csuv. *vaskas*; v.ö. jakut *üksä* sietni.
voluk, *vołek* marha = csuv. *vülix*, *vüjlix*; csuvasnak látszik, *lix* képzővel, mert rendszeren mellette áll *čirlix* tkp. élőség, azaz: élő jószág, tiszta *lix* képzővel.
vi erő = csuv. *vij*; a tör. szó *küč*.
jamde kész = csuv. *jamda*.
sarsi veréb = csuv. *šerzi*.
sava kasza = csuv. *šava*.
sera sör, votj. *sur* = csuv. *šira*.
savala cochlear C., *sobala* R. = csuv. *šubala*, *šěbala*; Giganov to-bolszki tatárjában: *šabala*.
sasna disznó C., *sisna* R. = csuv. *šisna*; tör. szó: *toñuz*.
sen szín R. (sae senže ulo: szép színe van), *senle* szép = csuv. *šin* szín, arcz: *senla* színes, szép; a cser. *senle* csuvasos képzőjü.
sukur kenyér, czipó = csuv. *šukkur*, votj. *sukuri*.
suluk véték, bűn, sünde; votj. *šelik* = csuv. *šilix*; úgy látszik *lix* képzővel; *jazik* is eléfordul mint „bűn“, szintén tatár eredetű.
šagal kevés = csuv. *šagal*; a tör. szó *az*; a „sok“-ban is eltér a csuvas *nomaj*, *numaj* a többi töröktől, v.ö. mord. *lama*: tehát a *šagal* alkalmasint nem török szóalak, mely különben a magy. *csekély*-lyel egyez.

- ševők* villa R., *šenik* C. = csuv. *šenik* v. *šenge*, votj. *sanik*.
šoja hazugság, kérdés R., *šojače* hazug ember (Bbl. *šaja juma hamis isten*) = csuv. *soja*, *sojaze*; *soja*- csuv. igető is: hazudni; *šojače* mindenestre törökös képzőjű.
seme ebben: *semin*, *semen* szerint, módjára = csuv. *šeme* nóta (liedweise); eredetibbnek látszik a cseremiszből, hol postpositio lett belőle.
šólo öcs = csuv. *šilim* öcsém.
šorok R., *šarak* C. juh = csuv. *šorix*, *šorox*.
šeber duda = csuv. *šopper*.
šer gyöngy = csuv. *šerža*.
šerčik szökése = csuv. *čěržik*.
šülő zab, R., *šile*. C. = csuv. *sülü*, *sülü*; de tat. is *sülü*.
čege! sajt R. = csuv. *čiget*, különben = magy. *sajt*.
čer betegség R., *čerlanaš* megbetegedni (C. *cer*), votj. *čer* = csuv. *čer*, *čir*.
čever szép R., *felix* C. = csuv. *čiber* jó, szép.
anga заронъ, egy telek föld = csuv. *ana*.
ang nyílás, lyuk, szád = csuv. *ana* (kumaga *ani* ofenloch).
alanga perca fluviatilis (barsch) C., *olange*. R., = csuv. *olanga*.
esslek sapka R. = csuv. *islik*; votj. *izi*.
ongaraš hangolni (húrokat) R. = csuv. *iheres*.
arlange vakondok, votj. *arlan* = csuv. *arlan*.
orem utca. R., votj. *uram* = csuv. *oram*; a kazáni tatároknál is *oram*, de nincs a keleti törökben.
osal rút, rossz = csuv. *ozal*; Troj. szótárában is *osal*, de szintén nincs a keleti törökben.
olm, *olom* szalma = csuv. *olom*, *olim*.
ören író (tej) = csuv. *oren* savó.
övertaš örülni = csuv. *hiberdes*; a cser. szóban *χ*-elhagyás van.
ušmen retek, mord. *kušma* = csuv. *kušman*; votj. *kušman*.
muňža fürdő, fürdőszoba R. (*momoca* C.), votj. *munčo* = csuv. *mol-ža* v. *monža*, tat. *munča* (Troj. szótárában).
Még megjegyezhetők a következők:
kiraser kegyetlen, harcos, vad (Bbl. *kirasir*) -- nyilván a *ser* = tör. *süz* csuvas fosztó képzővel, noha az alapszót különben nem ismerjük.
kere igaz R., *kirok* C. (*keren* adv., *ok* nyomatékosítóval: *kerehok* bizo-

nyosan R.) — v.ö. oszm. tör. *gerček* igaz, jak. *kirdik* v. *kirjik*; és *kereňok* mellett *erenok* R.

kermenga font R. = csuv. *krevinkke*, *krenkke*, *krevinge*; ered azonban orosz *grivenka*-ból (hajdani súlymérték = mai font; v.ö. orosz *grivna*, *grivennik*).

keštek zwickel = tat. *kištek*.

tamaka dohány; v.ö. kel.-tör. *tamage*, osztj. *tambak*.

tar por, puskapor = csuv. *tar*, tat. *dârî*; votj. *darž*.

tänga pénz Bbl., votj. *tanka* = kel.-tör. *teňge* egy ezüstpénz, v.ö. orosz *deňgi*, mely szintén altaji eredetű, „evet“-et tevén eredetileg.

uzaktaraš elkísérni, v.ö. tat. *uzatmak* a „kísérni“ jelentésben; meg tat. *uzak* messze.

sorvalaš R. (*sarbal*- Bbl., *sarval*- C.) könyörögni, votj. *šulvoro*, v.ö. tat. tör. *jalbar-*, *jalvar*-mak; ennek megfelelő volna csuv. *šalvar*, *šolvar* (mely azonban vagy elveszett, vagy elkerülte a füljegyzők figyelmét), és könnyű betűáttétellel ered belőle cser. *sorval*, *sarval*-.

sî tisztelet, votj. *sî*; v.ö. tat. *sî* tisztelet és *sîlamak* tisztelni.

šarnaš emlékezni; törökös *n* képzője miatt gyanús; Wied. is (Gr. 99. l.) érzi, hogy a *šarn* emlékezni között és *šar* kiterjeszteni, teríteni között az összefüggés kissé homályos.

šoga orosz eke; lehet közvetlenül az orosz *soxa*-ból vagy a csuv. *soya*-ból.

čap hír, hírnév, v.ö. tör. *čau* rumor; a melléknév *čaple* (híres), törökös képzővel.

čal szürke, ősz = tat. *čal* szürke.

kiňe cannabis C., v.ö. tat. *kendir*,

šulîš spiritus, halitus C. (*šulükš* R.), v.ö. csuv. *šivlîš*, *sulîš*; az ige cser. *šulaš* lélekezni (= csuv. *šivlas*, *sulas*), de az *-ükš* képző inkább cseremiszes; v.ö. tat. *solu*, *soluk* lélekezni, *solumak* lélekezni.

jükšö hattyú; Visn. evvel egybeállítja a csuv. *akîš* (R. *agiš*) és tat. *akkîš*-t, mely utóbbi csakugyan nem volna más mint *ak-kuš* (fejér madár), tehát igazi török összetétel.

jodam, *jad*- kérdezni, v.ö. csuv. *ides* kérdezni; a tör. szó *sormak*, tat. *soramak*.

šödör csillag = csuv. *süldür*, mely szabályos elváltoztatja a tör-tat.
jüldüz, *jüldüz*-nak.
tomana bagoly = csuv. *tomana*, tat. *tumana*.
idem szerü = csuv. *jidem*.

Föl fog tetszeni, hogy a cseremisiz nyelv annyi egyszerű és képzett igét is kölcsönzött el török szomszédjától, még pedig minden új képző nélkül úgy él velük, mint saját eredeti igetőivel — nem úgy, mint a magyar nyelv a latin igékkal, melyeket hozzá toldott *al*-lal vezet be édes cselédjei körébe (*praeveniálni*, *tractálni* stb.) vagy a mordvin, mely az orosz igékhez *dünd*-ot köt (*stroôdündan* építék); a csuvas át sem mer venni orosz igét, hanem annak infinitivusa mintegy nomen actionis mellé *tuvas* tenni igéjét rakja, tehát ugyanazt teszi, a mit a török, mikor egy arab nomen actionis mellé *itmek*, *ejlemek*, *kilmak*-féle igéit teszi. S valóban a cseremisiz nyelvnek a tatár-csuvas igetők elsajátításában való nonchalance-ja kissé furcsa körülmény, annyival inkább, ha azt tekintjük, hogy oly nagy számmal vette át azokat. De még sem lehet kétkedni ily egyenes átvétel valóságában, netaláni eredeti rokonságot hozván föl ellene. Mert ugyanazt teszi a cseremisiz már az orosz igékkal is, melyek csak nem tartozhatnak az ő igaz eredeti szókincsébe. Így p.o. az orosz *dumał* gondolni lesz *tumajaš*, azon igető szolgálván alapúl, mely az orosz praesensben tűnik elé (*dumaj-u*, *dumaješ*, *dumajet* gondolok stb.); az átvétel olyan, mintha a magyar ez igét *dumajni* (*dumajok*, *dumajsz*, *dumaj* stb.) alakban használná; így: *stroit* építeni, lesz *strojaš* (magánál Reg.-nál van ez ige; több ilyen fordul elé a Bibliafordításban). De lehet is gyanítani, hogy ily sűrű igeátvételnek még több mint csak szomszédos érintkezés (mely rendszeren csak névszók átvételét eredményezi) szolgált okúl; az t. i., hogy a hajdan tiszta ugor (azaz keleti-finn) nyelven beszéllő cseremisiz nép közé tetemes csuvas nyelvű török népfaj vegyült, s amannak nyelvét elsajátítván, egyszersmind a magáénak nagy részét érvényesítette. E mellett, az átvett szókön s néhány képzőn kívül, még azon nyelvtani tény is szól, hogy a cseremisizben igen elterjedt a gerundiumnak igékkal való összekötetése, mely az ígehatározók (milyenek magy. *el*, *be*, *meg* stb.) kifejlését gátolja. Ez pedig a csuvas nyelvet s az egész tatárságot jellemző sajáttság; láss erre csuvas példákat NyK. I, 23., melyek mellett ilyen cseremisiz kitételek, mint *pokten koldaš*

(hajtva küldeni) elhajtani, *orlen kajaš* (válvá menni) elválni, *jüen potaraš* (íva végezni), meginni stb. úgy tűnnek föl, mintha az illető csuvas párjaiknak cseremisiz szóval való fordításai volnának — vagyis török nyelvszellem tükröződik vissza ezen cseremisiz kitételekben.

A fent kimutatott átvett idegen szók között sok képzett szó is van az illető alapszóval együtt. Nem csuda tehát, ha a cseremisiz nyelven beszéllők (nem tekintve is a népfaj valamikor történt elvegyülését) az idegen szókon mutatkozó képzők értékét elérzvé, azokat ott is használják a hol nem kellene, t. i. eredeti cseremisiz alapszóhoz is járultatják, az analogia erősen csábító hatalmánál fogva. Így a nyelvbe, az idegen név- és igetőkön kívül, idegen szóképző is csúszik be, a mi ugyan a nyelv némi belső bomlásának volna jele, ha az igazi példák (értem azokat a hol a képző valódi ugor-nyelv-fajta cseremisiz szóhoz járul) csakugyan számosabbak volnának, mint a hogy vannak. Nincs azonban mit nagyon csodálkozunk ezen sem, ha édes magyar nyelvünk újabb irodalmi fejlődését tekintjük, melynek virágos kertjében elég *nok*, *nök*-ös, *-ár*, *ér*-es stb.-féle burját látunk fölsarjadzani. A cseremisiz nyelvben ilyen néha túlkapó képzők ezek :

luk = tat. *luk*, *lik* (*lük*, *lik*), csuv. *liχ* (*liχ*; néha még *k*-val *lik*, *lik*). A *luk* képzőt többször csak a csuvasból átkerülhetett szókban láttuk (p. o. *suarluk*); azért hihető, hogy az átvételkor még a csuvasban is a *luk*, *lik* alak divatozott; azonban amúgyis kénytelen a cseremisiz a *χ*-nek, ha nem akarja elhagyni, *k*-t tenni helyébe. A törökben legdivatosabb jelentését, mint *-ság* *-ség*-féle nomen abstractum képzőjét, látjuk az átvett *pojanluk* gazdagság, *tazalük* egészség, *unaluk* vendégség példákban; ilyen jelentéssel járul főleg a Bbl. nyelvben a második infinitivushoz (*šaš-luk*), p.o. *tolšašluk* eljövétel, *poktšašluk* üldözés, melyek tiszta cseremisizül a *maš*-végű nomen actionissal fejeztetnek ki (p.o. *kolšašluk* halál Bbl., *kolmaš* R.). Azután a „mire v. mennyire való“ jelentéssel bír a *luk* képző, úgy a törökben mint a cseremisizben, p.o. *ik* *mežerluk* egy kaftánra való, t. i. posztó, *kok* *pörtluk* pu: két házra való fa, — mely értékben a cser. *-aš* áll ellenében. Így foghatjuk föl azt is, hogy Reg.-nál a *-šaš-luk*-féle igenevek melléknéviak, participium fut. passivi helyett: *poktšašluk* hajtandó, azaz: hajtásra való = hajtani való. A csuvasból az ebbeli használatnak ellenébe tartható a *malla*, néha *malix*

igenév (eredeti *mak-la*, *mak-liχ*-ból), l. NyK. II, 204. — Az idegen *suarluk*, *šengalok* hasonlatára van még *šinžaluk* szemüveg (*šinža* szem, v.ö. csuv. *košlīχ*, tat. *közlük*); a tat. *bašlik* vezérség, kormány szót utánozza *vujluk* gubernator (*vuj* fej); *purluk* jószág, ló is lehet *pura* jó-tól. Egy orosz-cser. kisebb szógyűjteményben *kužulukša* is van (hosszasága), a mely helyett *kužūža* (hossza) is elég.

le = csuv. *la*, *le*, tat. *lī*, *li*, a valódi cseremis *an* helyett, mely magy.-os, *es* jelentésű; alig két példában mutatható ki: *tamle* izes (a *tutlo* és *tut* hasonlatára), *čaple* híres, hírneves; *senle* szép (tkp. színes) = csuv. *senla*, *erikle* szabad = csuv. *irikle*, *kuatle* = csuv. *χuvatla*; sőt az idegen eredetű alapszókhöz is inkább az igaz cseremis *an* járul; *kuatan* (*kuatle* mellett), *erikan* (gyakoribb mint *erikle*).

ser (*zir*) = csuv. *sīr*, *sir* = tör. *siz*, *siz* (-talan, telen), valódi cser. *teme*; talán csak a *kirasir* kegyetlen, csalárd szóban járul cser. alapszóhoz, ha ez csakugyan a csuv. *kir* igaz, mint Wied. véli, gr. 246., ki a Bbl.-ból csak idegen eredetű példákat idézhet: *tōrsir* egyenetlen, rendetlen, *irsir* tisztátalan, *namassir* szégyentelen; mert a mi ezen kívül van, mind merő idegen: *angenser* (fent 402. l.), *sūsor* (414. lap.).

čo, *če* (öő), mely *šojače* (418 l.), *kütüčö* (407. l.), *tarče*-ban van = tat. *čö*, *či*, csuv. *ze* (*ža*, *že*), jelentés szerint = magy. -*ász*, -*ész* (juhász), előfordul még ezekben: *ojočo* beszédes, fecsegő, *pašače* munkás (e mellett: *paša-ešteše* = munkatevő), *omučo* sokat alvó (*omo* álom), és *mužangče* jövendőelő (*mužang*, melynek jövendőlést kellene jelentenie, nincs meg, csak a *mužed*- jövendőlni ige van meg).

rak = tat. *rak*, *rek*, csuv. *raχ*, *reχ* gyakran mint comparativ-képző, és önálló szóban: *kugorak* előljáró (tkp. nagyobb). V.ö. alább a 428. lapon.

lan = csuv. és tat. *lan* (s meg kell jegyezni, hogy az *n*-je a reflexiv *n* igeképző, mely a factiv *t* ellenében áll, a melylyel *lat* áll elé; *lan* tehát a törökség terén összetett képzőnek magyarázódik). Hogy melyik igazi cseremis képző felel meg neki, mutatja a *tazalanaš* mellett álló *tazangaš* gyógyulni (*taza* fris, egészséges). A néhány igazi példa: *umurlan*-csendesedni, *ūžalan*-megvedleni, *tičmašlan*-teli lenni (megtestesedni), *jöšlan*-bajlódni, fáradozni, *juklan*-crepo, *tumultuor* (*juk* hang), *vožlan*-gyökerezni, *šönlan*-fösvénykedni, *šürčalan*-(bosszus lenni), *bošzankodni*, *veszekedni*.

dar, tar factiv igeképző = csuv. *dar, tar* (*der, ter*), tat. *dar, tur* (*tür, dūr; t̄ir, t̄ir*); ezen képzőalak csakis a csuvasból vétethetett át, hol mint a jakutban a nehéz *a, e* önhangzóval van, míg a többi törökségben csak a könnyebb *u, ü, ̄, i* hangzókkal ejtetik. A valódi cser. factiv képző *kt* vagy csak *t*, p.o. *onžukt-* mutatni (láttatni, *onžlátni-tól*), *eštekt-* tétetni, *kurgušt-* futtatni (*kurgušt-futni*), *pur-* (bemenetni) bevinni. A *dar, tar* kiváltképen az idegen eredetű igetők után használtatik; így a *lan* végűek után (*-lan-dar*, mely a csuvasban is igen szokott): *tazalandar-* gyógyítani tiszta cser.: *tazangd-*), *aek-landar* kijózanítani, *nameslandar-* szégyeníteni, *jöslandar-* valakit munkával kinoszni stb.; egyéb idegen igetők után: *eňandar-* elhíttetni, *öngöldar-* megértetni, *koľandar-* szomorítani stb.; cseremisiz eredetű vagy képzőjű igetők után: *jomdar* elveszíteni (*jom-* veszni; C.-nél *jamd-* = *jomdar-* R.), *izemdar-* kisebbit (*izemd-* helyett), *jongeštar-* tágítani (*jongešt* tágulni), *vožoldar-* megszégyeníteni, *sotemdar* fényesíteni (*sotemd-* helyett), *čolguštar-* fényeltetni, *ilīštar* (*ilīšt-* mellett) föléleszteni (*ilīž-* éledni), *jokšartar-* (és *jokšart-*) vörösíteni, *tünžüktar* megfojtani (*tünžüg-* megfúlni). Vége a *dar, tar* factiv jelentése elég érezhetővé válván a cseremisiz nyelv-észjárás előtt is, másrészt a *kt* cseremisiz factiv képzőben főleg a magára is factive használt *t* látszván főelemnek, arra vetemedt a cseremisiz nyelv, hogy ezt a *kt*-beli *t-t* *tar*-ral is helyettesítse: *ktar*, mely csak azt jelenti, a mit a *kt* (hacsak úgy nem vesszünk a dolgot, hogy *kt*-hez még pleonastice járult *tar*, úgy hogy *ktar* e helyett volna: *kttar*), p.o. *uruktar-* lesodorni, *leszakítni* (*ur-* leszakadni, *elsodródni*), *ruštuktar-* részegíteni (*rušt-* részegedni), *vonžuktar-* átkeltetni (*vonž-* átkelni), *šopoktar-* savanyítani (*šop-* savanyodni); sőt egyszer igen szabályszerűtlenül áll *jüksükt* lehűteni (*jüks-* hűlni) mellett *jüksük-landar*, tehát *landar* = *dar*. E mellett: *viktar* egyenesíteni, *kinyúj-tani* mellett nem áll alapige, csak a *vik* egyenes melléknév, mert *v̄in* egyenesülni, *kinyújtózni-tól* nem származtatható.

l (*al*), a mennyiben főnevektől, „valamivel valamit tenni“féle jelentésű igéket képez, megfelel a török-csuvas *la, le* denominatív képzőnek (a magy. *l, ol, el*), és megvan kétségtelen tatár-csuvas eredetű igékben p.o. *ungl, akšakl-, türl-, ežapl-, pagal-* stb. De ezenkívül is fordul elé: *taganl-, tarl-, pajl-* osztani, *podal-* szegezni, *tükel-* elreteszelni (*tükö* retesz), *poroľ* fűrni, *šogal-* szántani (*sočá-*

val), de ezen igetők valamennyien a csuvasal közösek; tiszta cseremisiz alapszóval tán csak ezeken mutatkozik: pužarl- gyalúlni, lupšal ostorral vágni, tungal kezdeni (*tüng* alap, fenék, kezdet). Másrészt megint ilyen denominatívumok a cseremisizben *t*, *d* képzővel vannak képezve: tumuš^t- foltozni (tumuš folt), poldoš^t- gombolni, lümd- nevezni, kumukt- fölfordítani (kumuk: fölfordított, fölfordult), mundur^t gombolyítani (mundura gombolyag), vagy pedig *št*-vel (a mi az *est*- tenni, csinálni ige): tauš^t- hálát mondani, šaješ^t beszélni; — méltán lehet tehát az *l*-t mint valódi cseremisiz denominatív képzőt, legalább alak szerint kötségsbe vonni. Még azt is jegyezzük meg, hogy *tungal*- tán nem is idevaló, mert praesense *tungalam* (mint egyéb gyakorító *al*-végi igetőké), a *tarl*- féle igéké pedig *lem* (a mi a cseremisiz igékben figyelemre méltó különbség); szintígy a cser. *t*-féle deuominatív igék *tem*-mel végződttetik praesensüket. Ez ellene szól az *l* denominatív képző cseremisizességének, valamint az is, hogy a mordvinban csak egy ilyen ige van: aniklan készíteni (cser. *jamdelem*; m. *anik*, cser. *jamde* kész) és a cser. okšaklem sántítok, (csuv. tat. oksak^{la}) igének megfelelőleg *d* képzővel: šamirdan (*šamir*, okšak, aksak: sánta).

kul. Wiedemann, Gr. 106. l. §. 124. csak a *keleskal* elbeszélgetni, példát tudja idézni, s homályosnak találja képzőjét. Csak ezt a példát ismerve bátran csuvas-tatár eredetűnek lehetne mondani, mert a csuvas gyakorító képző: *kala*, *kele*, és *keleskal*- (R. *kalas-kal*-) = csuv. *kalas^{kala}*-. De Reguly szógyűjteményéből még több példával szolgálhatunk, és koránt sincsenek mind idegen eredetű alapigével: *aukal*- hajtogatni (*au*- l. fent 402. l.), *odorkal* v. *udurkal*- vakargatni, *orkal*- választgatni (*ojr*-tól, 402. l.), *katkal*- töregetni, (csuv. *kat*- letörni), *kerkel*- veregetni, *tuarkal*- gyakran kifogni (*tuar*- 410. l.), *nialkal*- (*nialtkal*-h.) simogatni, *czirogatni* (*nialt*-), *peterkal*- bezárogatni (*peter*, 411. l.), *pužkal*- elrontogatni (*puž*-, l. 412. l.), *šurkal* kenőgetni, dörzsölgetni (*šur* 415. l.), *jagkal* dörzsölgetni, *rudkal* bontogatni, oldogatni, *rüčkal*- rázogatni (*rüz*-), *seralkal*- bezárogatni, *vožkal*- írogatni, *sopkal*- gyakran tapsolni (413. l.), *sirkal* C. írogatni (414. l.) *šörkal* felbontogatni, *šurkal* boronálgatni. Tehát mégis annyi van cseremisiz alapigével, a mennyit idegen vagy megkéthetű alapigével találunk. Tekintetbe jó még, hogy sokkal gyakoribb gyakorító képzők a cseremisizben *al* és *ed*, és az hogy, a mint a csuvas-tatár *la*-nak megfelelő *l* praesensét *lem*-mel képi,

úgy ezen a csuv. *kala*-nak megfelelő *kal* is *kalem*-mel. Tehát a nem-cseremiszség valószínű.

Ennyi egyelőre elég lesz, hogy cseremisz tanulmányaink közt a csuvas-tatár elemek iránt valamennyire tájékozhatjuk magunkat.

I. NÉVSZÓ*).

Mielőtt a cseremisz névszó viszonyragozását fejtegetnők, a szabályszerűen készülő névszótők képzését tárgyaljuk, valamint a több rendbeli számnévi és névmási töket, meg a birtokos személyragokkal s a többesi raggal bővülő névszóalakokat is bemutatjuk. Mert mindezek, legfeljebb a személynévmásokat valamennyire kivéve, ugyanazon egy viszonyragozással ragoztatnak, s ezen eléadási rendünk mellett sok ismétlést el fogunk kerülni.

A) Névszótöbblől névszótő.

1) *an* (*än, n*) képzővel, mely jelentés szerint = magy. *as, es, és ó, ú*, készülnek főnevekből melléknevek: *akan* áros (*ak* ár), *üpš-an* szagos, *kečan* napos, azaz: verőfényes (*keče* sol, dies), *korn-an* csikos (*korno* út, csik; a török *jol* út is egyszersmind csikot jelent: *jollu* csikos), *körgan* üres (tkp. belsejű, *körgö* bél, belső rész); *kuatan* erős; *pialan* szerencsés; *müškürän* terhes (tkp. *hasas, p.o. vata* asszony, vagy: kugo *müškürän* nagy hasú), *jazikan* vétkes, bűnös; *jukan* hangos; *lümän jing* = hivatalnok (tkp. *neves* ember), *vüdüan* vizes (*vüt* víz); *vürän* véres; *šongan* habos, spumosus; *šinžalan* sós; *čonan* lelkes, élő; *pel šinža'n* fél szemű; *talanan* szerencsés, *oman* (*omo*) álmos, *ušan* eszes, *vatan* (*vate*) nős, *lavran* (*lavra*) sáros, *šem üpän* fekete hajú, *ümülükšan* árnyékos, *tütürän* (*tütürü*) ködös. — Meg kell jegyezni a képzőnek állandó *a, ü* önhangzóját, mely az alapszó végönhangzóját ki is szorítja (v.ö. *körgan, kečan*), ha csak ez maga is nem *a* (*šinžan, ettől: šinža*); továbbá e kép-

*) Idézeti rövidítéseink ezek: *Cs.m.* = Reguly cseremisz mondatai (NyK. III, 99—139.), a mondatok számával idézve; *Cs.pr.* = két oroszból cseremiszre fordított prédikáció (u. o. 139—152. ll.), lapszám szerint idézve; *Bbl.* = Bibliafordítás; *C.* = Castrén grammatikája; *R.* = Reguly.

zö mindig hangsúlyos, az alapszónak akármelyik szótagján van a hangsúly; ez által különbözik főleg a genitívus- alaktól, mely szintén *n*-nel képeztetik, de csak akkor hangsúlyos a végén, ha már a ragtalan névtő is az. Reguly csak a megelőző *ü* után ejteti a ragot *ü*-vel, különben *a*-val, még az *üpsan* és *ümlükšan*-ban is.

2) *aš* képző, alak és jelentés szerint = magy. *as*, *es* ezekben: éves, huszas, ötös stb., p.o. *iaš* éves (meñar *iaš* = hány éves), *luraš* (lu-uraš) tíz kopékás, t.i. pénz; kum *kečaš* parem: három napos ünnep; víť *šüdöraš* kagaz: öt rubeles bankó; lásd még Cs. m. 448—50: *iktaš*, *koktaš*, *ik jongožaš*, *meňare pörtaš*. Látni való, hogy csak megelőző számnévi szó mellett használtatik, a bizonyos mennyiségre terjedt, avval fölérőt jelentvén; az előbbi *an* képzőhöz úgy áll, mint a török *lu*, *lü*-hez a *luk*, *lük*, p.o. *onluk* tízes t. i. pénz, *jirmilik* huszas, *bir ajlik* egy hónapra való stb., és csakugyan Cs.m. 448. 449.-ből látható, hogy a tatár eredetű *luk* is szerepel a csere-misz *aš* helyett (*pörtluk*, *jongožluk*). Talán ide való *ik tangas* is (l. *tang*, fent 408. l.); *aligha paríšaš* gyűszű (*paríša* ujj; itt az *aš* nagyon emlékeztet a finn *-ukse*-ra ebben: *sormus*, tő: *sormukse* gyűrű, ettől: *sormi* ujj, vagy *kaulus*, *kaulukse* gallér, ettől: *kaula* nyak), és *jordomaš* = *jordomo* semmirevaló.

3) *teme* (*deme*, *tumo*, *domo*, *dömö*) fosztó képző = magy. *talán*, *telen*, p.o. *kuatteme* erőtlen, *tamdeme* izetlen, *námesteme* szégyentelen, *mužodomo* betegség nélkül való, *mučašteme* végetlen, *vatedeme* nőtlen, *uštumo* csztelen. A Bbl.-ban *tema*, *dema* (l. Wied. 241. l.). — Ugyane képző, a mint látszik más képző közvetítése nélkül, igető-hez is járul: *koldomo* süket, nem halló (*kol-aš* hallani), *küdümö* éretlen, *küdümö* kelletlen, *temdeme* telhetetlen, *vožuldomo* nem szégyenlő, szemtelen. Létezik ugyan egy negatív *te* képzős igető is, a melytől ezeket *mo*, *me* igenévképzővel lehetne származtatni: de ez ellen szól a felhozott szónak activ-féle jelentése, melynek a *mo*, *me* képző mellett passiv-félenek kellene lenni. Így nem marad egyéb, mint a *koldomo*-félékben a *kol* után valamely igenévképzőnek elenyésztét tenni föl, mert a *teme* képző névszói alapszót kíván, nem kevésbé mint a magyar *talán*, *telen*, mely a *tudatlan*, *ismeretlen*-félékben is ily alapszóra (t. i. az *at*, *et*-féle igenévre) támaszkodik, noha itt is az a látszat van, hogy közvetlen az igetőhöz járul (v. ö. Magy. Nyelvészet V, 538).

4) *erla* és *la* képzők jelentés szerint a magy. *as*, *es*-nek felel-

nek meg ezekben: fenyves, füzes (értsd: hely v. erdő); csak fák neveihez járulnak, a *la* képző csak e három szóban: *kožla* fenyves és *nolugažla* v. *nolgažla* fehér fenyű erdő, *uala* füzes, meg ebben: *šugarla* temető (*šugar* sír); közönségesebb az *erla*: *tumerla* (tumo) cserfa erdő, *pisterla* (piste) hársfa-e., *šopkerla* (šopke) rezgőnyárfa-e., *pünžerla* (pünže) pinus silvestris-e., *kuerla* (kue) nyirfa-e. Figyelmet érdemel a *küjeran* vár = köves hely (Máté Ev. 13, 5), ettől: *kü* kő, melyben az *er* ugyanannak látszik, mely az *erla*-ban van, hátul még *an* (fent. 1. alatti) képzővel. Azt is lehet sejtteni, hogy a *la* (*kožla*) nem egyéb mint a *vla*, *vüla*, mely a hegyi-cseremiszi dialectusban többesi rag gyanánt szerepel; Reguly erdei dialectusában e helyett *šamoč* van, noha a *vla* is, még pedig *la* alakban némileg ismeretes (v.ö. alább C. alatt). E sejtelem arra támaszkodhatik, hogy a többes úgy mint a *kožla*-féle szók is, lényegesen több egyesek összefoglalását jelentik, a milyent a magy. *ság*, *ség* vagy török *luk*, *lük* képzők fejeznek ki.

5) *luk*, a mint már fent. 2) alatt megjegyeztük, a cseremiszi *aš*-nak tatár eredetű párja. Tatár-csuvas eredetéről l. fentebb a 421. lapon. Azonban már némi indigenatust is vívott ki magának e képző a cseremiszi nyelvben, nem egy eredeti cseremiszi szóhoz is járulván, s különösen a *šaš* végű infinitivus futurival elvont fogalmú nomina actionis-t képezvén, melyek a tatár *-maklık*, *-meklik*-félékhez hasonlíthatók, azonban a cseremiszi *-maš*-féle igenevek mellett teljesen nélkülözhetők valának. Kivált a Bbl.-ban találkozok több ilyen mint: *odolšašluk* imádság, *tajšašluk* temetés, *kiñilšašluk* föltámadás, *tolšašluk* eljövétel, *poktšašluk* üldözés. Regulynál ezek nelléknévi jelentéssel vannak, mint valóságos participium futuri-k: *užalšašluk* eladandó, eladásra való, *tolšašluk* una: a jövendő vendég, *rušašluk* pu: a vágni való fa, *eštešašluk* ter: a megcsinálni való szán, v.ö. Cs.m. 522. 523. A *porluk*, mely Reg.-nál lovat, egyébbiránt kincset, jószágot is jelent, lehet ugyan (a magy. *jószág* hasonlatára) a *puro* jó származéka; de talán még valószínűbb, hogy nem egyéb mint a készen átvett tatár *barlık* vagyon, jószág. A fent 2) alatt említett *pörtluk*-hoz sorakozik még *mežerluk* egy kaftánra való (értsd: posztó); külön áll a *vujluk* gubernator, fejedelem (R. és Bibl.) — mintegy: *fejtség*. Igaz ugyan, hogy különben (legalább a Reguly erdei dialectusában) nincs a magy. *ság*, *ség*-nek, finn *uus*, *yys*-nek, vagy török *luk*, *lük*-nek megfelelő elvont főnév-képző; mert azon *ža*, *žü*, me-

lyet Castrén (a hegyi dialectusra nézve) ilyenül fölhoz, s melynek példái csak ezek: *jažoža pulchritudo*, *kužaža longitudo*, *kelgežü profunditas*, *kizgežü crassitudo*, *kükšežü altitudo*, — jóformán csak a 3-dik birtokos-személyrag, melyet ilyen fordulatokban mint „*hosz-sza* öt rőf“ igen könnyen *ság*, *ség* képzőnek (hosszusága) lehetett fél-reérteni.

6) *le* tatár-csuvas eredetű, *an*, *än* (fent. 1.) helyett, lásd: 422. l.; és *ser* (*sor*, *sir*) csuvas eredetű, *teme* (fent. 3.) helyett, lásd: u. o.

7) *alge* szín-jelentő melléknevekhez csatlakozik, a szín-jelentését gyengítőleg, megfelelően a magy. -os, -es-nek ezekben: *fehéres*, *kékes* stb., vagy az orosz -ватый-nak p.o. *ošalge* (ošo) бловатый, *fehéres*, *šemalge* (šeme) *feketés*. Ugyane képzőt láthatjuk e két melléknévben is: *kuštalgo* (Cast. *kuštalga*) könnyű és *jualge* hűvös (se száraz se nedves), a nélkül hogy az egyszerű alapszók megvolnának; csak az utóbbi mellett van még a *jugata* alak is, a mely szerint *jualge*-ből tisztán elválik a *ju*. — Ez is mondható: *ošo-gaňe* *fehéres* (tkp. *fehér-ként*, *fehérhez* hasonló, s e *gaňe* hasonlítást kifejező szóval mint képzővel van képezve *vürgeňe* *réz* (tkp. *vér-kénti*, *vörösös*, v.ö. magy. *vörhenyes*).

Ugyancsak az *alge* értelmével szerepelteti Reguly a tatár-csuvas eredetű *rak*-ot is: *jokšargerak* красноватый *vörösös*, *užargerak* zöldös, *erzarak* kékes, v.ö. a csuvas *raχ* ilyenmü jelentését NyK. I, 235. Különben a *rak* mint szükségtelen comparativusi rag is szerepel: *šukorak* (sokabb) több, *šagalrak* kevesebb, különösen a Bbl.-ban gyakori. Van Reg.-nál *kugurak* is = előjáró (tkp. nagyobb.)

8) *so*, *sö*, *se*, képez mellékneveket, melyek a „valamely helyben levő“ jelentéssel bírnak; az alapszó lehet mind egyszerű névszótó, mind locativusragos szó: megfelel a magyar *só*, *ső*-nek (belső, alsó, középső, stb.), a melyhez még jobban közeledik a hegyi dialectusbeli *ša* (Bbl.), *še* (Castrén) alakja. Példák, 1) csupa névtőhöz járulván a képző: *körgöső* *belső*, *koklase* közötté levő, *möngöső* *hátsó*, *hátul* levő, *örtöső* *oldalt* levő (örtöz *oldal*), *olase* *jing* városbeli (родекнi) *ember*, *kudoso* *vorugem* házbéli ruha (melyet a házban viselnek); *türüső* *szélső* (čodera t. *erdő* széli), *tenese* *idei* (ez évi), *ümäse* *tavali*, *tise* *itteni*, *tuso* *ottani* (*ti*, *tu* mutató névmástók), *kečese* *nappali*, *jutoso* *éji*, *telese* v. *telemse* *téli*, *kengčešese* *nyári* stb. 2) locativusragos szóhoz járulván a képző: *onžolnosó* *elülső*, *ülnöső* *alsó* (Bbl. *ülnša*), *küdülnöső* *melletti* (p.o. *čerka* *küdülnöső* = a tem-

plom melletti), küšnösö felső, tünösö (*tülnösö* helyett) külső, pokšelenese középső, mündürnösö messze levő, lišnese közeli, velnese, p.o. kumaga velnese pürdüz : a kályha felén v. részén levő fal, šengal-nese hátulsó. A Bbl.-ban a *pervi*, *vara* adverbiumokból lesz : *perviša* előbbi, *varaša* későbbi (R. *ošnošo*, *varase*). — A rendszámnevek képzésében is szerepel a *so*, *se* képző, mint később fogjuk látni.

B. Igetőből névszótó.

1) *maš* (*omaš*, *emaš*) nomen actionis-képző: *tolmaš* a jövés, jövetel, *ilemaš* élet vagy lakás, azaz : a jövés, élés, lakás cselekvése. Ez általános abstract jelentése e képzőnek, de lehet concret jelentése is, mint a magyar *ás*, *és*-nek is van néha, melynek értelem szerint megfelel a *maš* (míg alakszerint az *-omás*-nak ezekben : *áldomás*, *hallomás*, *látomás*), úgy hogy p.o. *ilemaš* = lakás, azaz lakóhely, *olemaš* (beszéllés) beszéd, *türlömaš* himzés (a himzett munka), *tovatlemaš* (esküvés) eskü. Példák : *orlömaš* (Bbl. *orlömaš*) szidás, *orlemaš* osztozás, *örmaš* csuda (*öraš* mirari), *ušnomaš* egyesülés, *kečemaš* függöny Bbl. (concret, a *keč*- függni igétől), *keče lekmaš* napkelet (*lekt*- kimenni), *keče šečmaš* napnyugat, *kečekermaš* kiabálás, *kolmaš* halál, *kuštomaš* táncz, *tarlömaš* bérlés, *tolašmaš* bajlódás, *potarmaš* elvégzés, *potemaš* elvégződés, *permaš* ütés, *pogunomaš* gyűlés, *pujrumaš* teremtés, *moktomaš* dicséret, *jomdarmaš* elvesztés, *jomuldomaš* imádság, imádkozás, *limaš* lét (das sein), *rümbalgemaš* alkonyat, *szürkület*, *voštulmaš* nevetés, *sörmaš* ígélet, *sorokmaš* sírás, *šumaš* (háló)-vetés, *četemaš* türés, *čoktomaš* hangszeren való játék (v.ö. *šokt*- hangzani), *čoklömaš* áldozás, *čočmaš* születés. A Bbl.-beli *keltemaš* ördög külsőleg idevalónak látszik, de alapszava homályos; Regulynál van még *küldömaš* kelleetlen, a mi nem lehet más, mint *küldömö* az A. 2. alatti *aš* képzővel; *tičmaš* tele, alapszói ige nélkül (*tič* v. *tiš* maga is melléknév = tele) olyan képzésű lehet mint *pečkeməš* sötét (Reg.) e mellett : *pečkedü* (Castr.).

2.) *mo*, *me*, (*mö*)-vel képződnek nomina acti, melyek vagy főnéviek s akkor néha a nomina actionis-sel érintkeznek, vagy melléknéviék, a mikor különösen szenvedő múlt részesülőként (vagy általában szenvedő részesülőként tűnnek föl; p.o. *tolmo* (tolmolan Cs.m. 501), *ešteme* (503), *kočmo* (506); ellenben : *tolmo* kornena : a jött útunk, *poktumo* voluk : a hajtott marha, *rumo* pu : a vágott fa,

kušketme šovulžo : az elszakított keszkenő, kuštumo orža : a szárított rozs, tünüktömö jeng : tanított ember. Ezek : koškomo ver : száradó hely (azaz, hol valami szárad), maleme ver : alvó hely (hol alusznak) a magyar „háló szoba“-féléknek felelnek meg. Ilyenek : tarlema oksa : bér (bérlő pénz), kol kučumo uzgar : halfogó, halászó eszköz, jükštülmö ver : fürdőhely, čočmo avaj : születő anya (azaz : a kitől valaki született; ezenkívül čočmo = születés is, čočmaš mellett). Egyéb példák : oldalmo megcsalás, betrug (ettől megkülönbözteti Reg. a melléknévi oldalme alakot = megcsalattott, betrogen), oldalaltmo csalódás, pumo ajándék, adomány, mumo talált dolog, fund (találmány), murmo ének (a mit énekelnek), jomdarmo veszteség (a mit vesz valaki; ellenben : jondarmaš az elvesztés), šüdürmő fonat (a mit font valaki, mintegy : fonomány), šübälme köpedék, čoklome áldozat (жепрта, a mit áldoznak; ellenben : čoklomaš жепр-бобанье, áldozás, áldozathozás); — paleme ismert, ismeretes, ismerős, örmö csodálatos (ör- csodálni; v.ö. örmaš csoda, tkp. csodálás). — A mint a fölhozott példákból kitűnik, a magyarban főleg a -mány, -mény képző az, mely alak szerint is a cseremisiz mo, me (Bbl.-ban rendszeren ma)-nak megfelel.

A mo, me-nek csak rövidült alakja az m (em), mely egyikét főnévben fordul elé : vorugem ruha (mintegy : varram, a mit varrtak; vorugaš varrni-tól), čongem rovátk (a mit beróttak), pürem ráncz (püraš ránczba szedni ruhát), káčirim kiáltás, schrei (v.ö. kečkermaš geschrei), s azután a šu- (eljöni, elérni, Bbl.-ban šo-) ige mellett használató igeneveket képez, p.o. karm šon : enni (ennem, enned, emnie stb.) jött, azaz : ehetném, megéheztem stb. De mikor ezen igenevek még birtokos-személynév-másokkal vannak, meg sem lehet határozni, hogy m képzővel vagy mo, me-vel vannak-e képezve, v.ö. Cs.m. 564. tolmed, 565. kajmeže, 567. tolmužo.

3.) šo, še (šö) nomen agentis képzője, mely egyszersmind participium activi is : p.o. tolšo una : a jövő vendég (utban levő), jogušo vüt : folyó víz, koškošo vorugem : száradó ruha, tünemše ikšebe : tanuló gyermek, poktošo jing : a hajtó ember, numalše ömnie : a (teher) hordó ló, kiše jing : beteg (tkp. fekvő) ember. Azonban múlt idő fogalma is csatlakozhatik hozzá, és lehet kušketleše šovulžem = elszakadt kendőm (kušketl- elszakadni), koškošo ver : megszáradt (száraz) hely, tolšo jing : az eljött ember, tünemše ikšebe : tanult fiu, orše pi : veszett kutya. Lehető abstract jelentésére nézve v.ö. Cs.m.

524. 526.-ban : toľšema és kaešežla. A cseremiszi szókinésben e képzővel készült ilyen főneveket találunk : kološo maradék (a mi marad v. maradt), kološo halott, koštošo betegség, baj (valami a mi fáj ; košt- fájni), šelše repedés (a kenyeren : kinde šelše), kupturgušo redő (*kupturg-*), pördöšo esztergályos (*pörd-* forgatni), pudurgušo töredék (eltört valami), punuškušo penész (*punušk-* penészesedni), loktušo büvös (*lokt-* elbüvölni), vaškeše hamari (ki mindent hamar-kodva tesz meg), sazergēše csorba (*sazerg-* megcsorbásodni), šuršo bolha (tkp. szűrő, *šur-* szűrni). Ez : küdürčö mennydörgés, jobban küdürčö-nek írható, mert van igéje : küdürč- mennydörögni. — Észrevenni való, hogy sokszor az igető és a képző között egy könnyű önhangzó van, o, u, ö, e (sohasem a, a miért is nem lehet e képzőt az aš infinitívussal összefüggésbe hozni, a mint Wiedemann 119. l. teszi, bár az ö hegyi dialectusában aš és aša mutatkozik ; ámde ezen aša-nak a-ja olyan, mely az erdei dialectusban o-val cserélődik föl, míg az aš infinitívus a-ja az erdei dialectusban is megmarad). A képző előtti ezen önhangzók aligha nem annak eredetibb teljesebb alakjához tartoznak, a mi különösen az által lesz valószínűvé, hogy kološo mellett van még kološko is (Bbl. kolakša, e mellett : kolša), meg pujšraš teremteni igétől van R.-nál pürukšo, végre šüaš rothadni, romlani-tól származik šükšo rothadt, romlott, elviselt (C. is šüχše). E különös k-val való alakok arra a sejtelemre vezethetnek, hogy a šo illetőleg kšo képző a török-tatár gučž, kučž, güčž, küčž (oszmanli užu, užü, ižž, iži) összetett képzőnek felel meg.

4) šaš ; képez nomen futuri-t, főleg abstract értelemben, azaz : oly nomen actionis-t, melyben a cselekvés kilátásban valósága, s ennél fogva egyszersmind kellősége is értetődik ; v.ö. Cs.m. 518. toľšaš eljövétel (de mely még történni fog, mert az mondatik, hogy „eljövételére hagyta, halasztotta“ ; 512. „hogy ne lenne találkozás (vaš lišaš)“, szintén csak bekövetkezendőnek képzelt cselekvés. A kellőség jelentésére nézve v.ö. Cs.m. 513—15. Hogy ezen szóalakok valódi névtők, nem annyira abból tűnik ki, hogy személyes névmásragok járulnak hozzájuk (513. 514.), mert a cseremiszi viszonyragok után is állnak személynévmási ragok (mint a magy. alám, alattam), hanem főleg abból, hogy casusragok és postpositiók foglathatnak utána helyet, v.ö. 520. poktešašgeč, 508. toľšašlan, 521. toľšaš verem, 511. kaešašem, 509. toľšašem, lišašem. Általában jelenté-

sére nézve ezen igenevet a csuvas *as*, *es*-végűhöz lehet hasonlítani, l. NyK. I, 406., s így a csuvas *assë*, *essë*-végű participium futurihoz (I, 410) a *šašluk*-féle cseremisziparticipiumot. (l. fent. *luk* alatt, a 421. és 427. lapokon).

Az *aš*-végű infinitívust nem hozhatjuk föl valóságos névszónak, mert csak személynévmási ragokat vesz föl maga után, nem viszonyragot vagy postpositíót, s általában czélt kifejező valóságos infinitívus. Jól mutatja a *šaš*-tól különböző ezen természetét Cs.m. 518, hol kudalaš magában a czél kifejezésére elég, de kudalšaš-hoz kell még a datívusi *lan* rag. Különbözik tehát a csuv. *aš* lényegesen a különben hasonhangzatú *as*, *es* csuvas nomen actionis-tól, mert a czél kifejezésére, mint valódi infinitívus, a csuvasban *ma* használtatik (I, 409.), p.o. voda *tatma* kaj : menj fát vágni = cser. pu ružš kae. V.ö. Cs.m. 482—487. 659. Mint grammatikai alany *lieš* és *külieš* mellett állhat az *aš* infinitívus (v.ö. Cs.m. 571—75. 658.), de így p.o. a magyar valóságos infinitívus is állhat, mely azért mégsem viszonyragot elfogadó névszó. Mind ezeket tekintve azt gyaníthatjuk, hogy az *aš*-ban egy hova-irányt kifejező viszonyrag lappang, a mint van ilyen, p.o. a szanszkrit *tum* valóságos infinitívusban (az irányt jelentő *m* accusativusrag).

5) *š* (*oš*, *iš*, *eš*) a következő példákban : vorugoš varrás, varrat, iliš élet, kačkšš eledel Bbl. (kočoš R.), orola-vaštaltšš ör-váltás Bbl., čevaldeš csepp (čevald- cseppenni), modoš játék, laverteš sáros idő (*lavert*- sárosítani), levedeš fedél, lüngaldeš hinta (*lüngald*- hintázni), šürgüštöš törülköző (šürgö-ü. helyett = arcz-törülő). Az utóbbi példában minden bizonynyal *š* csak a fent 3. alatt tárgyalt *šö*-nek hátul elkopott mása, s ugyanez valószínű a levedeš, lüngaldeš-re nézve is, sőt, a 3) alatti sazergeše, šelše-féle példákat vetvén egybe, jóformán a többire nézve is. Van még šülš lélekzet (*šül*-lélekzeni) C., mely Reg.-nál *šülüčkš*-nek hangzik, a mi nagyon szépen hangzik össze avval, hogy a *šo* helyett egyik példában még *kšo* van. Ez : *ileš* ház Bbl. = lakás, lakóhely, szintén *ileše*-nek vehető.

6) *teš* (*toš*, *tuš*), *deš* (*doš*) : kokurtuš köhögés (*koker*- köhögni) R., kahretša C., potartēš vég (potar- végezni), punžaldeš bizonyos szíj a szánon (punžal- csavarni), puldoš falat (az ige nincs meg, mely **pul* volna = magy *falni*), pušartēš fing (pušar- fingani), voštuldoš nevettség, saurtoš fordulat, hajlat, numaldeš teher (numal- emelni, vinni), petertēš fedél (peter- bezárni). Regulynál van még *toškalkēš*

lépés, lépcső, a mi bizonyosan csak hibából van *toškaldeš* helyett (*toškal-*), mert Castrénnál van *taškaltāš* lépcső.

7) *e, o* csak ezekben: *tule* kendertilő (*tul-* kendert törni), *tušto* találós mese (*tušt-* kitalálni, erraten), a mint látszik egy elavult nomen agentis-képzésnek maradványai, mely a magy. *ó, ő*-nek felelne meg. Ide számítható a Bbl.-beli *kinda pudurga* kenyérmorzsa is (*pudurg-* törni [törrik]); *varso* (l. 413. l.) és *sita* (414. l.) nem hozhatók fel, mert idegen eredetűek.

8) *n*: *kün, kün* érett (*kü-* érni) — tehát participium perfecti-féle.

9) *šan*: *vožulšan* szégyenlős (*vožul-* szégyenleni, szégyenkedni). Ezen *šan* alkalmasint a 3. alatti *šo* és A, 1. alatti *an* képzőből van összetéve (megfelelőleg a magy. *-ós, -ös*-nek), hacsak nem azonosítjuk a tatár *čan*-nal, mely szintén *-ós* v. *ékony*-féle neveket képez, p.o. *ujalčan* szégyenlős, *unutučan* feledékeny.

10) *tek*: *sertek* bosszús, haragos (*ser-* haragudni); más példa nincs.

11) Végre még egy csoport melléknevet hozunk föl, melyek nyilván valamely egyező képzésmódot mutatnak, a nélkül, hogy vagy igétől vagy névszótól lehetne származtatni: *viškede* híg, *čatkada* kemény, erős, *čučküdü* gyakor, sűrű, *puškudo* lágy (*poškoda* C.), *pengede* erős, kemény, fősvény, *nugudo* sűrű, vastag, *jongota* tág, kiterjedt (v.ö. *jongo* u.a.), *loškudo* gyenge, *vičkedü* és *vičkež* tenuis C. (*večkeš* R.), *volgodo* fényes (v. ö. *volgunžo* villám, *volgažvirradni*, *volgald-* fényleni, villámlani). — Közös a két utolsó szótag; azonban a gutturalis szótagban a *volgodo* szerint valamely igeképzőt lehet gyanítani. Castrén (gr. IX. lap.) adjectiva in *da, dā*-t említ (*šulda* vilis pretio = *šoldo* Reg., *nogoda* spissus, *pingüdü* avarus, *pečkedü* obscurus és *paškuda* vicinus, mely utóbbi nem ide való, v.ö. fent 416. l. *poškudo*). Tekintetbe vehető az is, hogy a C-féle *pečkedü* helyett R.-nál *pečkemeš* van.

C) Többesi rag.

A többes-számot Reguly erdei-dialectusában rendszeren *šamoč* fejezi ki, mely a Cs.pr. ban *šaměč*-nak hangzik: *kudošamoč* házak (*kudo*), *škalšamoč* tehének (*ška'*), *tušmanšaměč* ellenségek. A *č* végbetű *t'*-ből fejlődöttnek mutatkozik, mert a *lan* dativusi rag előtt Reg. a *šamoč'* alakot is adja: *kudošamočlan* és *kudosamoč'lan*. Arra

nézve, hogy a hegyi cseremiszből egészen más többesi raggal él (t. i. *vla*-val Bbl., *vülä*-vel C.) Regulynak egy jegyzetéből kitűnik, hogy ez az erdei cseremiszből sem egészen ismeretlen; azt mondja t. i., hogy „*la* is használtatik, p. o. *aul* falu, *aulla* falvak, de jobb *aullašamoč*, mert *aulla* magában többé nem ragoztatik.“ Ez a *la* nyilván a hegyi dialectusbeli *vla*, úgy hogy *aullašamoč* kettős többesi raggal van, s ez megerősíti fentebb egy másik, a többesi fogalmához közeljáró *la*-ról (*kožla* stb. A. 4.) alatt, 427. l.) kimondott sejtelmünket. Hogy a *šamoč* kissé terjedelmes többesi ragnak, nem akaszthat meg, meggondolván, hogy általában a ragok és képzők teljesebb szótestekből erednek; eredetét azonban nem mutathatjuk ki, s meg kell elégednünk avval, hogy a csuvasban a rokonnak látszó *šam*, *sem* van, mely ott föltűnően eltér a többi törökségben használató *lar*, *ler*-től. — Egy másik többesi ragnak nyomai csak a személyragokban mutatkoznak, t. i. *t*-nek (mint a finnben): *že* az egyes számbeli 3. személyrag, a megfelelő többesi *št* (azaz *že-t*).

D) Birtokos személyragok.

A birtokos személyragok az erdei dialectusban a következők:

egyes-sz.	1. szem. <i>m</i>	2. szem. <i>d</i> (<i>t</i> , <i>ď</i>)	3. szem. <i>žo</i> (<i>že</i> , <i>žö</i>)
több.-sz.	„ <i>na</i>	„ <i>da</i>	„ <i>št</i>

Hogy miképen járulnak hozzá különböző végű névszótövekhez, mutatják ezen példák:

<i>kudo</i> ház	: <i>kudem</i> házam	<i>kuded</i> házad	<i>kudožo</i> háza
	<i>kudona</i> házunk	<i>kudoda</i> házatok	<i>kudošt</i> házuk
<i>jumo</i> isten	: <i>jumem</i> istenem	<i>jumed</i> istened	<i>jumužo</i> istene
	<i>jumuna</i> istenünk	<i>jumuda</i> istenetek	<i>jumušt</i> istenök
<i>ola</i> város	: <i>olam</i> , <i>olana</i>	<i>olad</i> , <i>olada</i>	<i>olaže</i> , <i>olašt</i>
<i>kinde</i> kenyér:	<i>kindem</i> , <i>kindena</i>	<i>kinded</i> , <i>kindeda</i>	<i>kindeže</i> , <i>kindešt</i>
<i>erge</i> fiu	: <i>ergem</i> , <i>ergena</i>	<i>erged</i> , <i>ergeda</i>	<i>ergeže</i> , <i>ergešt</i>
<i>mari</i> férj	: <i>marim</i> , <i>marina</i>	<i>maried</i> , <i>marida</i>	<i>marize</i> , <i>mariššt</i>
<i>ači</i> atya	: <i>ačiem</i> , <i>ačina</i>	<i>ačied</i> (<i>ačad</i>), <i>ača-</i> <i>da</i> (<i>ačieda</i>)	<i>ačaže</i> , <i>ačašt</i>
<i>čüči</i> nagybátya:	<i>čüčiem</i> , <i>čüčina</i>	<i>čüčüd</i> , <i>čüčüda</i>	<i>čüčužo</i> , <i>čüčušt</i>
<i>izáj</i> bátya	: <i>izäjem</i> , <i>izájna</i>	<i>izüd</i> , <i>-äjed</i> ; <i>izüda</i>	<i>izüže</i> , <i>izüšt</i>
<i>akaj</i> néne	: <i>akajem</i> , <i>akajna</i>	<i>akad</i> , <i>akada</i>	<i>akaže</i> , <i>akašt</i>

<i>avaj</i> anya	: <i>avajem, avajna</i>	<i>avad, avada</i>	<i>avaže, avašt</i>
<i>vuj</i> fej	: <i>vujem, vujna</i>	<i>vujed, vujda</i>	<i>vujžo, vujuš</i>
<i>äj</i> (üj) jég	: <i>äjem, äjna</i>	<i>äjed, äjda</i>	<i>äjže, äjēšt</i>
<i>üdür</i> leány	: <i>üdürem, üdürna'</i>	<i>üdüred, üdürda</i>	<i>üdüržö, üdürüšt</i>
<i>puč</i> fark	: <i>pučem, pučna</i>	<i>pučed, pučda</i>	<i>pučšo, pučušt.</i>

Az egész szóttagot tevő *na, da, žo, že* tehát a névtőhöz minden közvetítő nélkül járulnak; az *m, d* és *št* a névtőhöz, hol az nem önhangzó-végű, közvetítő önhangzóval járulnak hozzá, az *m* és *d* mindig *e*-vel (mely itt *é* értékű, s azért meg is különbözteti Reg. p.o. *äjem*-ben az *ü*-től, noha különben *ä* értékű *e*-je is van), az *št* pedig a megelőző önhangzókhöz illető önhangzóval: *u*-val *o, u* után, *ü*-vel *ö, ü* után, ezenkívül *e* (azaz *é*)-vel. A *žo* önhangzóját is a megelőző szótag önhangzója határozza meg: *ü, ö* után *žö* lesz, *a, e, i* után *že*. Megjegyezhető, hogy az *i*-végű tők (l. *mari*) az *m, d, št* ragokat szintén csak közvetítő önhangzóval veszik föl (*e, i*-vel), és ha *ačied* mellett még *ačad* van, ez csak onnan van, hogy az *ači* névtő mellékalakja *ača* (v.ö. *ača*-vel mostoha atya, tkp. atya-fél), a mely az *avaj, akaj* ragozását tekintve, egy *ačaj* eredetibb alakot gyanítat, a milyen a *mari*-ra nézve is valószínű a hegyi dialectusbeli *mara* után. Így a *mariem, maried* alakok néhai *marajem, marajed*-ből magyarázódnak meg. Figyelemre méltó még az is, hogy az *m, d* előtt hangsúlytalan *o*, mely a másik dialectusban hangsúlytalan *a*, szintén *é*-vé válik (*kudem, kuded, jumem, jumed*), míg a hangsúlyos vég- *a* nem változik (*olam, olad*). — A hegyi dialectus a birtokos személyragokra nézve főleg abban tér el, hogy a *d* helyett rendszeren *t*-t használ (a mely Regulynál csak más viszonyragok előtt lép föl: dat. *kudetlan* abl. *kudetleč*): *juket* hangod, *jalet* lábad; az *št* előtt nem *u, ü*-vel hanem *e*-vel, s helylyelközzel hangsúlytalan *a*-val közvetít (*vujšt* fejük, *vurgemašt* ruhájok), s a *žo* helyett rendszeren *ža*-t mond (hangsúlytalan *a*-val). A Castrén nyelve annyiban különbözik, hogy a *na, da*-nak magashangú *nä, dä* ejtést is ad, tehát: *imninä* lovunk, *imnidä* lovak, *pörtnä, pörtü* (e h. *pörttü, R. pörtta*); ezenkívül az *i-em, iet* össze is vonódik *im, it*-té: *imniem, immiet* és *imnim, imnit* (Reg. *ömnem, omned*).

A személyragoknak többesi-ragos névtőhöz való járulásáról nem találunk Regulynál példát; a Cs.pr. ilyenkor csak az ön álló szem.-névmás genitivusával fejezi ki a birtokos-viszonyt: *minin*

v. *memnan tušmanšamvč* ellenségeim, ellenségeink. Castrén ellenben hol a személyragokat rakja a többesi rag után, a mi a természetes rend, hol emezt azok után: imnivüläm, imnivülät, imnivüläze, imnivülänä, imnivülädä, imnivüläšt, vagy pedig: immivülä, immivülä, immivüläv, immivüläv, immivüläv, immivüläv; a Bbl.-ban gyakoribb a természetes rend: ergavlaža fiai, ikšibavlašt gyermekeik, sulukvlada büneitek stb.

E) Számnevek.

1) A cseremisz alapszámnevek az egy-től a hét-ig, egy rövidebb s egy bővebb alakkal vannak, a mennyiben főnéviek vagy melléknéviak (oly különbség, a minő a magy. *kettő* és *két* között van); a 8-tól kezdve feljebb csak egy alakjuk van, kivéve a nagyobb számok után álló 1—7 egyeseket, melyek kétféle alakjuk szerint használatnak.

Melléknévi alakok.

1. *ik*
2. *kok*
3. *kum*
4. *nül*
5. *vit'* (C. *vic*, Bbl. *viz*)
6. *kut*
7. *šem* (C., Bbl. *šim*)
8. *kandakše*, *kandakš*, C. *kändäχše*, Bbl. *kandakš*
9. *indikše*, *indikš*, C. *endeχše*, Bbl. *indekš*
10. *luo*, *lu*, C. Bbl. *lu*
20. *kolo*, C. *kokla*, Bbl. *koklu*
30. *kumlo*, C. Bbl. *kumlu*
40. *nille*, C. *nille* és *nillu*, Bbl. *nillu*
50. *visle*, C. *vizle* és *vizlu*, B. *vislu*
60. *kutlo*, C. Bbl. *kutlu*
70. *šemluo*, C. Bbl. *šimlu*
80. *kandakšlu*, C. Bbl. *kändäχšlu*
90. *indikšlu*, C. *endeχšlu*, Bbl. *indekšlu*

Főnévi alakok.

1. *iktet*, C. *iktüt*, *iktü*, Bbl. *iktat*, *iktüt*, *ikta*
2. *koktot*, C. Bbl. *koktat*, *kokta*
3. *kumut*
4. *nilit*
5. *vizit*
6. *kudot*, C. *kudat*, Bbl. *kudut*
7. *šemet*, C. *šimit*, Bbl. *šimut*, *šimüt*
100. *šüdö*, C. *šüde*
200. *kok šüdö*
300. *kum šüdö*
1000. *tüzem*, C. *tižem*

A 11—19 összeadási számnevekben a *lu* helyett *luat* áll; *luat ik* v. *ikte*, *luat kok* v. *koktot*, *luat kum* v. *kumut* stb.; a *lu*-hoz járuló ezen *at* a cser. *at* = magy. „is“ particula. A 21 Regulynál *kol ik* v. *ikte*, 29 *kol indikše*, 22 *kol kok* (de *kolo koktot*), 28 *kolo kandakše*, azaz: az önhangzóval kezdődő egyesek előtt a *kolo* még *kol*-lá is rövidül. A 101 *šüdö ik* v. *ikte*, 102 *šüdö kok* v. *koktot* stb., tehát a *luat*-on kívül nem használtatik a közvetítő *at* más összeadási számoknál.

A főnévileg használt külön alakú 1—7 számnevekre nézve, a megkülönböztető *t* járulék mivoltának kitudása végett, mindenek előtt tudnunk kell, hogy Reguly saját jegyzete szerint az *iktet* helyett *ikte* vesz föl viszonyragokat (*iktem* egyet, *iktelan* egynek stb.), azaz: hogy az *iktet*, csak a következők analogiájánál fogva helytelenül vette föl még hátul a *t*-t, s csakugyan p.o. a 2 1-et *kol ikte*, 101. *šüdö ikte*-nek adja, hol szintén *iktet* állhat vala. E körülmény arra vezet, hogy a 2—7 számnevekhez hozzájáruló *t* olyas valami, a mi az „egy“ számnévvel nem fér jól meg, s ez nem lehet más mint a pluralisrag. S így *kumut*, *nilit* stb. nem tennének egyebet mint *hármak*, *négyek* stb., s ezen *t* ugyanaz volna, mely az *št* személyragban többes-számot jelent. A melléknévi *ik* és *kok* azonban hátul kopott alakok, *ikt* és *kokt* helyett (ugyanígy kópik p.o. a *lukt* igető *lük*-re az imperativusban), és ha az igazi főnévi *ikte*-ben még járulék van, az olyan mint a magyar *egyik*-ben az *ik*, mert a *vese* más, másik mellett ugyancsak „egyik“ értelmében használtatik az *ikte*; a *kokta* meg rejthet magában dualisi ragot, mely alkalmasint a magy. kettő-ben is lappang, melyhez *koktat*, *koktot*-ban még a pluralisi rag járult, mihelyest az alkalmasint régen divatozni megszűnt dualisi rag már nem értetik vala.

2) Sor szá m ne ve k.

1. <i>pervojso</i> (<i>iktese</i>)	=	Bbl. <i>pertari</i> , <i>pertariša</i> , <i>perviša</i> ,
C. <i>pertäri</i> , - <i>riše</i>
2. <i>vese</i> (<i>koktoso</i>)	=	„ <i>vesä</i> , <i>koktimša</i> , C. <i>vese</i>
3. <i>kumuso</i> v. <i>kumušo</i> (<i>kumutuso</i>)	=	„ <i>kumša</i> , C. <i>kumše</i>
4. <i>nilemise</i> v. - <i>míše</i> (<i>niletise</i>)	=	„ <i>nilimša</i> , C. <i>nilimše</i>
5. <i>vizemise</i> v. - <i>míše</i> (<i>vizitise</i>)	=	„ <i>vizimša</i> , C. <i>vizimše</i>
6. <i>kudumoso</i> (<i>kudotoso</i>)	=	„ <i>kudumša</i> , C. <i>kudumše</i>
7. <i>šememese</i> (<i>šemetese</i>)	=	„ <i>šimša</i> , <i>simutša</i> , C. <i>šimše</i>
8. <i>kandakšemese</i> (<i>kandakšese</i>)	=	„ <i>kandakša</i> , C. <i>kändäyšeže</i>

9. <i>indikšemese</i> (<i>indikšese</i>)	=	„	indekša, C. endeḡšeže
10. <i>lumuso</i> (<i>luso</i>)	=	„	luša, C. luže
11. <i>luad-ikteže</i>	=	„	luat iktatša
12. <i>luat-koktotšo</i>	=	„	luat koktatša.
13. <i>luat-kumutšo</i>			

A mindezekben közös képző *so*, *se* v. *šo*, *še* (*ša*, *že*), véleményünk szerint ugyanaz, a mi az A, 8. alatti *so*, *se*; mert helyzeti melléknevek, a milyeneket e képző képez, a szó szoros értelmében a sorszámnevek is. Ezeknek egyik alakjában a *se*, *še* a főnévi alapszámnévhez járul: v.ö. *iktese*, *koktotoso* — *šemetese*, *luat-koktotšo*, a mi szerint a *luso*-félékben is az egyszerű számnevet főnévnek kell venni. A mint tehát möngöső = hátsó, azaz: *möngö*-nél való, úgy p.o. *kudotoso* úgy értődik, hogy „a hatnál való“, azaz a képzelt tárgysorban azon helyen való, mely az átfutott „hat tárgy“ által határoztatik meg; van tehát értelme a főnévi alapszámnév alkalmazásának. Ugyanígy képződnek a mordvin számnevek is: *kolmütse-s* a harmadik (s az articululus), *niletse*- stb., a melyekből egyzersmind a mordvinban különben nem használt főnévi alapszámneveket lehet kikövetkeztetni (*kolmit*, *nilet* stb.), és a mordvinban is *t* a pluralisrag, a minek a cseremisiz főnévi számnevek *t*-jét magyaráztuk. A másik, *mise* (*mše*) féle alaknak magyarázatát a finn *ensimäinen* (tő: *-mäise*) első nyujthatja, mely az *ensi* (*enti*) = „el, előrésztől“ származván a *mäise*-t érték szerint az egyszerű cser. *so*, *se*-nek megfelelőleg tünteti elé; gyaníthatni, hogy eredetileg ez a *mä*, mely a *se* (*ise*)-t közvetíti (és p.o. a finn *toise* másodikban már nincs, mely *to* = *taka* alapszava szerint tkp. = posterior) valami „hely“ jelentő szó volt; szintilyenek még: *sisämäinen* v. csak *sisäinen* belső, *takamainen* v. *takainen* mögött való, *ulkomainen* külső, *ylimäinen* felső, *jälkimäinen* hátulsó (l. Fábrián, finn nyelvt., 63. l.) Láthatni végre azt is, hogy a kérdéses *mise*, *mše* megfelel a török sorszámnévképző *nži*-nek (altí-*nži* = cser. *kudumoso*), melynek összetételes voltát még a hason jelentésű, de más előrésztű kel.-tör. *lanži* tünteti elé (altílan*ži*: hatodik); egy vele különben az osztj. *-met*, melynek *t*-jében a cser. *s*, *š*, tör. *š* megelőzőjét ismerhetjük föl. — A *pervojso* az orosz *первый* még *so* képzővel, valamint ugyanez orosz szó a csuvasban is csak *yi* képzővel jelent *első*t: *pervejyi*, *perveji*; a *vese*, tkp. másik, szintén mutatja a *se* képzőt, s talán *velse* he-

lyett levén, eredeti jelentése tkp. *juxta positus*, mellette való = *alter, secundus*.

A sorszámnevekhez csatlakoznak még az A, 8. alattiakhoz hasonló melléknevek: *onžol* v. *onžolnoso* első, elülső, *onžol poštegse* az első utáni, *šengal* v. *šengalnese* utolsó, *šengalleč onžolnoso* utolsó előtti, *paštenge* v. *paštengese* utolsó, *koktot pašteg* v. *paštegse* a harmadik (második utáni).

Különös körülíró sorszámneveket találunk még az 1836-ki kazáni gram.-ban: *kandakšes puren-geša* 8-ik (tkp. a nyolczba-bemenő), *indekšes puren-geša* kilenczedik stb., a melyekkel össze lehet vetni ilyen csuvas kifejezéseket: a hármat elhaladva a még-egy = a negyedik (l. NyK. I, 244).

A tört számok, úgy látszik, Regulynál a sorszámnevekkel is fejeztetnek ki; csak ezt jegyezte föl: *kumuso paj* harmadrész (ellenben *kum paj* három rész); azonban: *vizitgeč ikteže* egy ötöd (tkp. az öttől egyike) v. *vizitešte ikteže* az ötben egyike. Castrénnál azonban *kum-baj* tertia pars, *nil-baj* quarta pars, *vic-paj* quinta pars stb., s ezeket igazolni látszik a Cser. imádság (l. fent 154. l.) 6. pontjabeli *kum paj* is*). — Ezenkívül *iktat pele* (e h. *ikte-at p.*) másodfél, *koktotat pele* 2½, *kumutat pele* 3½, *luat pele* 10½ (v.ö. csuvas *prede šoro*, *ikkide šoro* stb. NyK. I, 246); Castrénnál: *iktük pelük* 1½, *koktak pelük* stb., s így a kazáni gr. is: *iktak peläk*.

3) *Collectiv számnevek*, melyek „három, négy stb. együtt“-féle jelentéssel vannak, a milyenek a magyarban is eredetileg a „hárman, négyen (vannak, jöttek)“, a mint ezt NyK. II, 314—16. ll. fejtegettük, a cseremiszb en főleg a főnévi számnévalakokból hasonló *n-képzővel* alakulnak; Regulynál például ezeket találjuk: *kokton* ketten, *kumuton* hárman, *nilitín* négyen, *vizitín* öten, *kandakšen* nyolczan, *luun* tizen, *kolun* húszan, *šüdön* százan, v.ö. még Cs.m. 35. *šamaten* (šemeten) heten, *indikšen* kilenczen, meg a számnévi *šuko* sok, *šagal* kevés, *čela* mind, *mehare* hány melleknevektől: *šukon*, *šagalen*, *čelan*, *mebaren*. A Bbl.-ban eléfordulnak ilyenek: *kumutín* hárman, *nilitín* négyen, *šimütín* heten, *šukan* sokan, *čilan* mind, mindnyájan. Az „egy“-től természetesen

*) Mert így jó ki a „hármás ár“ értelem, ha *kum paj satulan*, a. m. „harmadrész áruért“ — a miért valaki ugyanannyit kapna, mint a mennyit az egészért adott volt.

nem lehet ilyen képzés, mely a pluralisi ragok fogalmával és eredetével legszorosabb összefüggésben van; az értelmileg megfelelő „egymaga” Regulynál *škedak* = *šket* egyedül való, magára való + *ak* nyomatékosító particula (*šket jing* magára való, egyedül álló ember).

Egy másik szintén *collectiv* számnévalak, mely a magy. „mind a kettő, mind a három stb.”-nek felel meg, *eheg*, *heg* szócskával készül: *kog-eheg*, *kum-eheg*, *lu-eheg* v. *lu-heg*, *šüdü-heg*, *kudot-eheg* v. *kud-eheg*. Ezek azonban viszonyragot nem vesznek föl, s accusativus helyett is állanak (v. ö. Cs.m. 456. 457.); a *na*, *da*, *št* személyragok járulván hozzájuk, az *eg* elmarad, s képezhetnek azután accusativust: *memam kog-uham* (e h. *kog-uham*) mind a kettőnk, *tendam kog-ešdam* mind a kettőtöket, *nunom kog-uštom* mind a kettőjüket; *kum-ešam* (*kum ešam* h.) mind a hármunkat. — A Bbl.-ban van *kokonek* mindkettő, mindkét, főnévi s melléknévi természettel. — Reguly szerint ezen „mind a kettő, három”-féle számnemek, az előbbi módbeli *collectiv* számnemek által, utánok tett *at* = „is”-sel is kifejezhetők: *kokton-at*, *kumuton-at*, *luun-at*, *niliten-at* stb.

F) Névmások.

1) Személynévmások.

meš én, *teš* te (*tudo* ő)
me mí, *te* tí (*nuno* ök).

Gyakran *miš*, *tiš* alakok is fordulnak elé Reg.-nál (v. ö. Cs. mondatokat; néha *mšh*, *tšh* is), Castrénnál; *miš*, *tiš*, *mä*, *tä*, így a Bbl.-ban is (csakhogy *tiš* helyett *tšh* van, a mi nem nagy különbség).

Általános *reflexiv* alapszó, mely viszony- és személyragokat együtt vesz föl, *ške* (néha teljesebb alakkal: *eške*).

2) Mutató névmások.

tide ez *tudo* az;
több. *nine* ezek *nuno* azok.

Még *sede*, *sade*, több. *seděšamoč* van följegyezve = „ez, az” (emez, amaz) többnyire csak adverbiumokban használva; e kettőnek a Bbl.-ban csak *seda* áll ellenében, melynek jelentése hol „ez”, hol „amaz.” Regulynál azért nem igen találkoznak (a Cs. mondatokban) *sede*, *sade* mutató névmások, mert az ellenfeles „ez, az” pár nála

tide, tudo által fejeztetik ki, mely két szó szintűgy csak magas- és mélyhangúság által van egymástól megkülönböztetve, mint a magyar *ez és az*; a Bbl.-ban azonban csak az egy *tida* van (a Reg.-féle *tudo*-nak megfelelő), C.-nél *tidü* „az“ jelentéssel, és a 3-dik személynévmást pótoló névmás. — Képzésükre nézve e névmások *do, de*-jét képzőszerű járuléknak kell tekinteni; mert ugyanaz fordul elé a relativ *kudo* mely, melyik-en is, és az egyszerű *ti, tu* tökből erednek adverbiumok (p.o. *tušto, tište* ott, itt), meg melléknévi szók: *tunare* annyi, *tinare* ennyi, *tuso* ottani, *tise* itteni, sőt a Bbl.-ban az egyszerű *tü* még gyakran melléknévi mutató névmásnak használtatik (*tü kečagic* e naptól fogva), valamint a Cs.-pr.-ban (fent. 140 l.) *to* „az“ főnévileg.

3) Kérdő és relativ névmások:

kö ki, *mo* mi, több. *köšamoč* kik, *mošamoč* mik = Bbl. C. *kü, ma*; ezenkívül még a kérdő *ku* névmástöt kell említeni, mely adverbiumokban (p.o. *kušto* hol) szerepel, és a *kudo* (Bbl. C. *kuda*) „mely, melyik“ kérdő és relativ névmásnak is alapul szolgál. Mindezek relativ névmások is, *kö* és *mo* csak főnévileg (v.ö. Cs.m. 699.), *kudo* melléknévi is használva (v.ö. Cs.m. 716. 579. 702; Cs.pr. fent. 141. 142. II.).

4) Határozatlan névmások

kifejezését a kérdő névmások elébe tett *ala* és *kerek*, vagy utánok rakott *ginat* szócskák eszközlik: *ala-kö* valaki, *ala-mo* valami, *ala-ku* (*alakušto* valahol-féle adverbiumokban), *ala-kudo* valamely; — *kö-ginat* valaki, *mo-ginat* valami, *kudo-ginat* valamelyik, *kušto-ginat* valahol (a *ginat* magában való jelentésére nézve v.ö. Cs.m. 647. 648.); — *kerek-kö* akárki, *kerek-mo* akármí, *kerek-kudo* akármelyik, *kerek-kušto* akárhol (a *kerek* eredetéről v.ö. fent 407. l., meg önálló jelentéséről = akár, Cs.m. 618.). —

Ezek: *južo* (még 3. birtokosraggal: *južožo*, vagy több. *južošamoč*, v.ö. Cs.m. 355. 435.) némely, némelyik, és *iktaže, iктаž* egyvalamely, -lyik, valamely (v.ö. Cs.m. 438—41.) nyilván a sorszámnevek módjára vannak képezve, s a *žo, že* (= *ša, še, že* = *so, se* a sorszámneveknél látható) képzőnek itt is alkalmas-voltáról már a magyar hasonértékű *ik* (valamelyik és második, harmadik, jobbjik, nagyobbik) tesz tanúságot, s hogy ennek jelentését eredeti helyzetű képző (A, 8.) jelentésére lehet visszavezetni, némileg bizonyítja a török *kangü* „melyik“ eredeti és kifejlődött jelentése, a melynek pe-

dig *ki, gi* képzője (= csuv. *γi, γi'*) érték szerint teljesen megfelel a cser. *so, se* (A, 8.)-nak, v.ö. *kangri*-ről NyK. II, 461—63. Megjegyzendő, hogy ezen *žo* a *kudo* = mely kérdő s relativ névmáshoz is járul: *kudožo* (Bbl. *kudaža*) melyik.

5) T a g a d ó n é v m á s o k.

A kérdők elébe tett *ni* és utánuk járuló *at* „is“ által állnak elé, de a tagadás teljes voltára megkivántatik, hogy a mondat igéje is tagadó alakkal legyen (v.ö. Cs.m. 708. 838. 487.): *ni-kő-at* senki, *ni-mu-at*, többnyire összevonva *nimat* semmi; *ni-kunam-at* sohase. Hogy a *ni* magában nem a tagadás kifejezője, kitetszik a Cs.m. 332. 333.-ból, hol *niköleč* kugo, *sae* = valamennyinél nagyobb, valamennyi közt legjobb, a *mi*, ha szorosabban az eredeti szóalakokhoz akarunk alkalmazkodni, nem lehet más mint: „*akárkinél* is nagyobb, jobb“; lásd a tagadó névmásalak hasonló használatáról a csuvasban NyK. I, 260.

6) Mutató és kérdő (határozatlan és tagadó) névmásokból képzett milyenséget s mennyiséget jelentő szók:

Eredetileg a *tide, tudo, kudo, sade* is *do, de* képzőjüknél fogva milyenség jelentők voltak, s csakugyan Cs.m. 390-ban a *tide* még „ilyen“, 391. *tudo*-k ép- „olyan“, a *tugańok*-kal egyértelműleg. Rendesen azonban nincs már e milyenségi jelentés ezen névmásokban, valamint nincs már p.o. a magy. *mely*-ben, vagy a ném. *welcher*-ben. — A *do, de* helyébe a mai közönséges nyelvhasználat szerint a hasonlító *gańe* (= ként, gyanánt, v.ö. Cs.m. 303. *u-gańe* új gyanánt való) lépett, s keletkeznek ilyen szók:

tugańe olyan (néha „ilyen“ Cs.m. 730. 902.), Bbl. *tegeńa*, C. *tegeńü*.

mogańe milyen, Bbl. *magańa*, *magań*, C. *magańü*.

ni-mogańat semmilyen, semmiféle, Bbl. *nimagańa*, *nimagań*.

ala-mogańe, mogańe-ginat valamilyen (valamely), *kerek-mogańe* akármilyen.

A mennyiség kifejezője *nare*, mely érték szerint az arab-török *kadar*-nak felel meg (v.ö. Cs.m. 325. és 842.), vagy az idegen (csuvas, NyK. I, 265.) eredetű *čolo*, mely azonban igen gyér használatu lehet, mert a Cs.mondatokban nincs rá példa.

tinare ennyi, *tunare* annyi; Bbl. csak *tűnar*.

munara mennyi (Cs.m. 85.), v. rendesen *meńare* mennyi, hány

Bbl. *mańer*.

kuhare v. *kučolo* mennyi; v. *kudon-nare*, *kudon-čolo*.

ala-meňar valamennyi, valahány, *meňare-ginat*, *kerek-meňare* akármennyi.

ala-kudončolo nem-tudom-mennyi, *kudončolo-ginat*, *kerek-kudončolo*.

ni-meňar-at v. *ni-maňat* semmennyi.

A Bbl.-ban *nare* helyett *zar* is fordul elé: *mazar* mennyi, C. *mazara*.

G) Casusragok és postpositiók.

Valóban egyszerű eredeti casusrag a cseremiszi nyelvben kevés van: a genitivusi *n* és accusativusi *m*-en kívül, a többi casusragok majdnem mind postpositióknak mutatkoznak, melyek vagy szorosán összeforrtak a névtővel, vagy csak a névtővel való egybeírás által különböznek más postpositióktól. Maga a cseremiszi nyelv jelöli meg az accusativus, genitivus és a többi casusok közötti különbséget az által, hogy a személyi névmástökhöz, úgy mint más névtökhöz, csak ama két casusrag járul, a többi casusragok azonban, valamint minden más postpositio, hátul veszik föl a személynévmásokat, birtokosragok alakjában (*meň én*, gen. *meňen*, acc. *meňem*; ellenben dat. *me-lanem*, én nekem, abl. *meň-lečem* tölem stb.). S valóban csak rá kell pillantani a *lan* és *leč*, dat. és abl. ragokra, vagy *šte* és *ške* inessivus és illativus (részint allativus) ragokra, hogy azoknak nem egyszerű casusragok voltát fölismerjük, hogy t.i. ott az *l*, itt az *š* oly elemek, melyeknek előbb magoknak is eredeti irányragokat kell fölvenniök, hogy a casusbeli viszonyításra szolgálhassanak, azaz, hogy postpositionalis alapszók, a milyen p.o. *der*, melyből *deran* -hoz és *derič* -től postpositiók erednek. Tárgyalni fogjuk tehát először az egyszerű casusragokat, melyek tovább nem elemezhetők; azután a postpositióknak elemezhető ragokat, végre az önállóbb postpositiókat, mindenütt, a hol lehet, az egyszerű alapszókat s az eredeti helyirányragokat mutatván ki.

a) Egyszerű casusragok.

1) Az a c c u s a t i v u s ragja mind a két dialectusban *m*, mely önhangzó-végű tökhöz, ez önhangzót csak ritkán kevéssé változtatva, közvetítés nélkül járul hozzá; mássalhangzó-végű tök után, a megelőző önhangzónak megfelelő közvetítő hangzók lépnek föl

(*e, o, ö, u*); példák a Cs.m.-ban: *kindem, ömñem, u-gañem, möngösem, šukom, kornom, kudom, molom, küdürčöm, küzöm, köm*; *seram, azam, unam, kandram*; *pîm, pûm, üm*; Cs.pr.-ban: *vesem, nalmem, tolšom, miram, kornam, unam, um, vim* stb. A végönhangzót kissé elváltoztatva mutatják a Cs.m.-ban 4. *šülüm* (šülő), 712. *šongum* (-go), 831. *porcum* (-ko), 388. *püem* (püa, melynek vég *a*-ja azonban nem hangsúlyos, mint a *sera, aza, una-é*); a Cs.pr.-ban 147. I. *lištišim* (-še), ellenben *kiñilše-től kiñilšem*. Mássalhangzó után az accusativusi rag, a közvetítő hangzóval együtt, megelőző *a, e* után túlnyomólag *em, u* után *om* és *um, ö* és *ü* után *öm, o* után *om* és *um*; p.o. *pečalem, vorugemem, üzgarem, kemem*; *pušom, tulom, omunom*; *pörtöm, üzömöštöm, üpöm, vüdöm* (vüt), *šüdüröm*; *kočošum, urum*. A Cs.pr.-ban is *a* után rendszeren *em*: *kirmašem* és sok *ily-mašem-féle, e, i* (i) után: *ilikšem, azrinem, ajdeminem, prazdnikem, vurgemem, ospodenem, škenženem*; *o, u* után rendszeren *om*: *jumonom, ojgonom, conom, orlokom, ušom, mogurom, sulukom, šumom, jukom, somulom*. Az orosz-cseremiszi írás, melylyel a Cs.pr. van írva, az *ö*-t rendszeren csak a gyökszótagban tünteti ki, és restelli annak nehézkes jegyét többször ismételni; ezért *ö*-t gyanithatunk némely végszótagok *o* és *e*-jében, p.o. *übürtomo, müngo* aligha nem *übürtömö, müngö* (Reg. *möngö*) helyett vannak (a Cs.pr. textusában, fent 139. s köv. ll. még nem mertem ilyenkor változtatni). E szerint ilyen accusativusok helyett is, milyenek 144. I. *lümom, 147. vürom, 141. šülükšem*, bátran tehetjük ezeket: *vüröm, lümöm, šülükšöm*. — Megjegyezni valók még Regulynál *kalokom, v. kalekem, voľukem* (Cs.m. 445. 772. 844.), 17. *paem* és 18. *paim, pajem* helyett; *jengom* v. *jingom* (855. *jengam*, a hegyi cseremiszi módjára, mely általában nagyon szereti a hangsúlytalan *a*-t az erdei cseremiszbeli *o, söt e* helyett), *saldakom, samorökom, 532. ozänom, 705. šüdürom* (-öm 458.), *ozümom*. A többesi *šamoč* lesz *šamočem*, Cs.pr.-ban *šaměč, šaměčim*. — A tö végmássalhangzója ellágyulásának csak az egy *vüdöm* (ettől: *vüt*) volna példája; de ez korántsem szabály, mert egyrészt a lágy betű a ragtalan tö végén a nominativusban is megállhat, s másrészt a kemény betű nem változik p.o. *jučom, saldakom, üpüm*-ben; az egyszerű mássalhangzóknak önhangzók közti ellágyulása tehát nem uralkodik a cseremiszb en úgy, a mint uralkodik p.o. a csuvasban.

A birtokosragos névszók, meg magok a névmások általában a többi névszók módjára képezik accusativusukat, még az 1. és 2.

személyi névmások is az egyes számban : tudom , tidem , nunom , mom , kōm , kudom stb. , és meñem (engemet ; meñ v. miñ = én) , teñem (tégedet ; teñ v. tiñ = te). De a többes-számban az 1. és 2. személyek a közbevetett személyragok által elválasztott kettős accusativjegyet kapnak : Reg. *memam* , Cs.pr. *memnam* = minket (*me* = mí , *mem* = mí + acc.rag ; ehhez járul *na* = -nk személyrag , s végre még egyszer az *m* acc.-rag) ; Reg. és Cs.pr. *tendam* = titeket (ez e helyeit való : *temdam* ¹⁾ , azaz *te-m-da-m* , *da* = -tok személyrag ; a *temdam* egyszermind nem enged kételkedni , hogy a Reg. *memam*-ja a teljes *memnam* helyett való , azaz legközelebb *memam*-ból lett (mert a cseremisiz nem szereti az egyforma kettős más-salhangzókat , úgyhogy p.o. *ik-kana* helyett *ikana* , *ak-kert* helyett *akert* is találkozik). — Ugyanily módon nyer kettős accusativjegyet a *ške* „ipse“ reflexiv névmás :

- Reg. *škemem* v. *eškemem* (e h. *škemmem*) magamat , Bbl. *škememem*
škememam .
 „ *eškendem* (e h. *eškemdem*) magadat , Bibl. *šketemam*
 „ *škenžem* v. *eškenžem* (e h. *škemžem*) magát , Bibl. *škimžim* ,
škimžam .
 „ *škemam* (e h. *škemnam*) magunkat , Castrén : *škemnäm* .
 „ *škendam* (e h. *škemdam*) magatokat , Bibl. *škimdam* , Castr.
škemdäm .
 „ *škemeštem* ²⁾ magokat , Bibl. *škimištam* , Castr. *škemeštem* .

Néha az accusativusi ragot el is hagyja a cseremisiz , mely különben oly rendszeren él vele mint a magyar , akkor is , mikor határozatlan tárgyat jelent az accusativus (p.o. kenyeret enni) , a mely esetben p.o. a török nyelv rendszeren elhagyja a casusjelelést . De a mint a magyarban is van még fa-vágni , dolog-tevő , úgy szintén találjuk a Cs.m.-ban : *pu ruaš* 13. 484. (fa vágni) , *araka jüaš* 852. , *čodera koštaš* 629. , *parem tülaš* 516. , *kinde kudaldaš* 517. , *ikšebe onžaš* 874 ; ilyen eseteket hoz föl a Bibliából Wiedemann is (25. l.) :

¹⁾ A Bibliában : *tämdam* , *männam* ; Castrénnél : *tändäm* v. *tändäm* , *mänäm* v. *mänäm* .

²⁾ Csak egyszer van leírva , még pedig *škeneštem*-nek , a mi a Bibl. és Castrén formái , meg a több. 1. személy analogiája mellett , nyilván iráshiba . Mert honnét került volna a Reg.-féle *škemam*-ban az első *m* , ha nincs ott az accusativusi *m* a *na* személyrag előtt , a teljes *škemnam* alakban ?

suluk ištaš (bün-tenni) vétkezni, *iđir* naľenet (leány-vettek) megnősültek stb. Szorosabban tekintve ezen eseteket, azt kell mondani, hogy a ragtalan tárgyszó használata úgy a cseremiszbén, mint a törökben és más nyelvben még azon korszakra mutat vissza, mikor a denominatív (-oz-ni, ol-ni-féle) igék kezdtek alakulni, melyeknek képzője, egy „tenni“ jelentésű ige (v.ö. NyK. II, 354. l.), csupa névtőhöz, mint tárgyszóhoz járúl. Azonban van a Cs.m.-ban néhány ragtalan accusativus, mely határozott tárgyra látszik vonatkozni, v.ö. silem 528., paša 531., kapka 655. (mindjárt 657. kapkam), jarmanka 725. A 821. számban vorugemže-ről talán csak a rákövetkező mošukta miatt maradt el az *m*. — V.ö. még: meňare, tunare 756., šuko 753 (ellenben šukom 28.), nimat (nem: nimom-at) 838.

Meg kell még jegyezni, hogy a *telem* télen, *kengežem* nyáron, *judom* éjjel, *kodom* kor-félék, melyeket Wiedemann (gr. 26. l.) accusativusoknak tart, valóban nem azok, mert Regulynál még viszonyragokat vehetnek föl, p.o. *teleměš* télre, *telemesen* tél óta stb. Annálfogva, hogy a *telese* v. *telemse* = téli-féle melléknevek származnak belőlök, az *m*-et ugyanannak kell fölismerünk, mely a sorszámnevek *mise*, *míše* képzőjében szerepel (l. fent 438. l.)

2) A genitivus jegye *n*, s ez, a mennyire a Cs.m.-ban előforduló kevés példájából láthatni, épen úgy járul a névtőhöz, mint az accusativusi *m*. Példák: *tudon*, *nunon*, *meňen*, *teňen*, *tiden*, *ninen*, *jingen* (azonban az acc. Reg.-nál *jingom*), *jolon*; *seden*, *saden*, *sedešamočen*, *vesen*, *molon*, *kön*; a Cs.pr.-ban: *veran*, *ijan*, *tünan*, *jumon*, *urson*, *tudon*, *šken*; *cerkěn* (cerke); *šigarěn*, *blagodatěn*, *senmašěn*, *utaršašěn*; *ospoděn*, *coněn*; — *šamičěn* (a *šamič* többesi képző után), *azriněn*, *sandalikěn*; *prazdnikěn*, *mogurěn*, *sulukěn*. E szerint a más-salhangzón végződő tők a Cs.pr. nyelve szerint inkább *i*-féle segédhangzóval, a különben az *e*-vel legközelebb érintkező *ř*-vel veszik föl az *n*-ragot. Regulynál a többesi genitivus: -šamočen.

Az 1. 2. személynévmások egyesszámi genitivusai rendesek (*meňen*, *teňen*), a többesszámiak pedig:

Reg. *meman*, Cs.pr. *memnan* miénk, min-[magunk]; Castr. *männän* v. *männmön*.

„ *tendan* tiétek, tin-[magatok], Cs.pr. szintígy; Castr. *tändän* v. *tändmön*.

Kétség nélkül az accusativusi alak *meman*, *memnam* analogiája hatott a genitivusi *meman*, *memnan*-ra, a nyelv amannak csak a végén

való *m* ragját cserélvén föl *n* raggal; ugyanez áll a *tämdän* (Bibl. *tämdan*)-ra nézve (acc. *tämdäm* v. *tändäm* Castr., *tämdam* Bibl.) és a *ške*-re nézve, mely személyragokkal így fordul elé genitívusban:

Reg. <i>škemen</i> magamé	Bibl. <i>škememen</i> ,	KGr. <i>škimin</i> ,	C. <i>škemen</i> .
„ <i>škenden</i> magadé,	„ <i>šketan</i>	„ <i>šketan</i> ,	C. <i>škeden</i> .
„ <i>škenžen</i> magáé,	„ <i>škimžin</i> v. <i>škimžan</i> ,	C. <i>škemežen</i>	
„ <i>škeman</i> magunké	„ és KGr. <i>škimnan</i> ,	C. <i>škemnän</i>	
„ <i>škendan</i> magatoké	„ és „ <i>škimdan</i> ,	C. <i>škemdän</i>	
„ <i>škenešten</i> magoké	„ és „ <i>škimištan</i> ,	C. <i>škemešten</i> .	

A cseremisiz genitívus, mint más nyelvekbeli genitívus, általában a birtokost jelöli; mind a mellett azonban a birtokot jelentő szó az illető birtokosragot kapja. Nem is mondható, úgy mint a magyarban „az én lovam“ „*meñ* ömñem“, hanem ez kell: *meñen* ömñem“, mintegy: ennen-lovam. Ezenkívül a cseremisiz genitívus önálló és megint ragozható névszó gyanánt is állhat (mint a magyar „a házó“-félék), illetőleg a személyi névmások genitívusai önálló possessív névmások gyanánt: *meñen* az enyim, *meñenem* az enyimet, *teñenem* a tiédet stb., v. ö. Cs.m. 807. *škendenem*, *jingenem* = a magadét, a más emberét.

3) *Mo d a l i s*-nak nevezhetjük azon casust, mely *n* (*en*, *in*, *on*, *ön*) raggal készülvén, mind főnevekből módjelentő kitételeket, mind különösen melléknévekből módjelentő adverbiumokat képez, p.o. *jolen* kaja: *gyalog* megyen (*jol* = láb), *jolan* *ömñen* lóháton (tkp. lábas lovon); *šokšon* melegen, *puron jól*, *pisin* gyorsan, *kugon* nagyon: v.ö. *vuin* Cs.m. 276, *uštošon* 277. Megjegyezhető még: *izin* (*kicsinyen*, *kicsinyen*) = lassanként, mely szerint a *kečen* (vagy nyomátékosítva *kečeñok*) is = naponként, minden nap (*čela keče*). Alakjára nézve ugyan egyezik e rag a genitívuséval, de nincs kétség hogy lényegében attól különböző; Wiedemann (gr. 24. l.) még a genitívus alá sorozza a *širgan* vazenet (arczul, arczra estek), *jalan* kejen (*gyalog* ment), ma *stafan*-féléket. De ha gyaníthatjuk is, hogy a mód kifejezése valamely más, eredetibb jelentésből fejlődött ki: ez alig lehet más, mint helyirányi; s épen a *mí n* ragunkra nézve ily gyanításunkat támogatni fogja némely postpositiók fejtegetése. Megfelel különben ragunk a csuvas szintén adverbialis *n*-nek (l. NyK. II, 23), s a finn eszközlőnek (l. Fábián, Finn nyelvt. 251.

252. ll.). Végre össze nem kell zavarni ragunkat az *n* collectiv szám-névképzővel (fent. 439. l.)

4) *Comitativus* t (társítót) képez a *ge, ke* rag: *vujge* fejestül, *ömnege* lovastul, *lištaške* levelestül, *jiške* családotstul (Cs.m. 287–9), *mežerge* kaftánostul, a kaftánnal, *moge* mistül (no mi, kérdő névmás). A *tige* így, *tuge* úgy adverbiumokat is e rag alá lehet vonni. A Bbl.-ban nem ritkán fordul elé, többesi névszóhoz is járulván (Wied. 174.) = -vel együtt, s az az egy hely, a hol conjunctióként áll (Tirlan Sidonlan-*ge*, Tirus és Szidonnak, Lukács 10, 14.) nem nyomhat sokat a *ge* viszonyragi jelleme ellen; hiszen ellenébe felhozható mindjárt 12, 18, miñin šurnam miñin purluk-*ge* (nem purlukam-*ge*): gabonámat jószággal együtt. — A finn nyelv társító ragja (Fábián 251.), *ne*: *perheene* = cser. *jiške*.

A comitativus ellenfele, a *caritivus* kifejezésére csak a Bbl.-ban használtatik *te, de* rag; Reguly csak a *-leč posna* = -től külön (= nélkül) összetett postpositiót használja.

b.) *Postpositióknak elemezhető casusragok.*

Szemünk előtt tartva azt, hogy postpositio valamely helyviszony-jelentő alapszóból áll elé, melyhez általános irányrag járul, vagy néha megint postpositio járul hozzá, most már a *lan* dativusi, *leč, geč* ablativusi, *šte* inessivusi, *ške* illativusi (és allativusi) casusragok fejtegetése végett előbb a cseremis nyelvben föltalálható egyszerű irányragokat kell tisztába hoznunk.

Az inessivusi és illativusi ragok egymással correlatióban állnak, úgy mint a magyarban *ben* és *be* (*belé*), és csakugyan látható is e correlatio a cser. *ške* illativ és *šte* inessiv ragok közös előrészében az *š*-ben; marad tehát, mint irányrag, a hova-kérdésre *ke*, a hol-kérdésre *te*, vagyis általános lativusi és essivusi irányragok *ke* és *te*. Továbbá föltre nem ismerhető az ablativusi *leč* és *geč*-ben a *č* mint távolító irányrag; egyszersmind a dativusi *lan* egyezik az ablativusi *leč*-csel az alapszóra nézve, s így megint lativusi irányragul mutatja föl az *an*-t. Az irányragok meghatározására azonban még bővebb anyagot szolgáltatnak a correlativ postpositiók és adverbiumok, melyekről a következő átnézetet adjuk:

Essivusi :	Lativusi :	Ablativusi :
<i>velen, pelen</i> v. <i>vele, pele</i> -nál, mellett	<i>vele</i> (<i>veleşke, veleş</i>); <i>veg</i> -hoz, mellé	<i>več</i> v. <i>velič</i> -től, mel- lől
<i>küdülné</i> mellett	<i>küdülan</i> ; <i>küdük</i> mellé	<i>küdüč</i> mellől
<i>dene</i> (<i>derne</i> h.) -nál	<i>deran</i> ; <i>dek, deke</i> (<i>de- rik</i>) -hoz	<i>derič</i> (<i>dəč</i>), <i>derit'</i> -től
<i>valne</i> -on, -en (rajt)	<i>valan</i> ; <i>vak</i> -ra, -re	<i>vač</i> -ról
<i>ümbülne</i> fölszinen	<i>ümbalan</i> ; <i>ümbäk</i> föl- színre	<i>ümbäč</i> fölszínről
<i>lívälne</i> alatt	<i>lívülan</i> ; <i>lívük</i> alá	<i>lívüč</i> alól
<i>tülnö</i> künt	<i>tülan</i> ; <i>tügö</i> ki (kivé)	<i>tüč</i> kívülről
<i>pokšelné</i> közepett, kö- zéken	<i>pokšelan</i> ; <i>pokšek</i> köze- pébe	<i>pokšėč</i> közepéből
<i>küšnö</i> fent	<i>küšan</i> ; <i>küškö</i> fölé	<i>küšüč</i> fölülről
<i>ülnö</i> alúl, lent	<i>ülan</i> ; <i>ülük, ülükö</i> le	<i>ülüč</i> alulról
<i>onžolno</i> elül	<i>onžolan</i> ; <i>onžuk</i> elé	<i>onžuč</i> elülről
<i>šengalne</i> hátul, mögött	<i>šengalan</i> ; <i>šengak</i> hátra	<i>šengäč</i> hátulról
<i>lišne</i> közel, közelében	<i>lišan</i> ; <i>liške</i> közelébe	<i>lišėč</i> közeléből
<i>mündürne</i> messze (he- lyen)	<i>mündürän</i> ; <i>mündürkö</i> messzi, messzire	<i>mündürč</i> messziről
<i>tembalne</i> eme részen, itt	<i>tembalan</i> ; <i>tembak</i> ide, erre	<i>tembač</i> innét
<i>tumbalne</i> ama részen, ott	<i>tumbalan</i> ; <i>tumbak</i> oda, arra	<i>tumbač</i> onnét
<i>tište</i> itt	<i>tiške</i> v. <i>tiš</i> ide; <i>tižak</i>	<i>tižėč</i> innét
<i>tušto</i> ott	<i>tuško</i> oda; <i>tužak</i>	<i>kužėč</i> honnét
<i>kušto</i> hol	<i>kuško</i> hová; <i>kužak</i>	<i>tužėč</i> onnét
<i>longušto</i> között	<i>longuš</i> , <i>longuško</i> közé	<i>longugeč</i> közül
<i>kutlašte</i> körül	<i>kutlaš</i> köré	<i>kutlageč</i> köréből.

A *velen* — *tumbalne* essivusi alakokból tehát mint *essivusi* irányrag mutatkozik *ne* (illetőleg *no, nö*; *n* csak a *velen, pelen*-ben), Bbl. *na* (*no*; p.o. *lišna* = R. *lišne*, *dono* = R. *dene*); mint *lativusi* *an* (*än*) és *k* (*ke, ko, kö*; a Bbl.-ban *ka*); mint *ablativusi* *č, t'* (p.o. *šengac-na* helyett van *šengat'-na* is, *melečna* h. rendesen *melet'-na* tö-lünk; a Bbl.-ban *c*), melynek azonban *čen* telyesebb alakja is van (p.o. *verėč* v. *verėčen*, mely különösen a Bbl.-ban gyakran fordul elé (*cen. verėcen* = R. *verėčen*, *gėcen* = R. *gečen*, *geč*, a Cs.im.-ban, fent 155.

l., *gīčīn* stb). — A *tīšte* — *kutlašte* már nem csak egyszerű irányragokkal, hanem alább megfejtendő postpositiókkal vannak képezve. A most elemezhető casusragok még *lan*, *leč*, *geč*, *šte*, *ške* (*š*, *eš*).

1) *lan* dativusi rag, meg nem változtatva a önhangzóját, egyaránt mély és magashangu szókhoz járul; csak Castrénnál, magashangú szótök után, *līn* is. Alapszava (vagy annak maradványa) ugyanazon *l*, melyből az ablativusi *leč* képeztetik, meg ugyanazon *l*, melyből a három irányraggal a finn *lla* (*l-na* helyett) adessivusi, *l-le* (*l-ne* h.) allativusi v. dativusi, *l-ta* ablativusi összetett casusragok keletkeznek; a lativusi irányrag benne *an* (a *kūdīlan*, *deran*, *valan*, *lišan* stb. hasonlatosságára). Példák: *jumolan*, *jinglan*, *ömīelan*, *vateľan*, *pašalan* stb. — A személynévmások elvetik előtte vég *n*-jüket s hátúl fölveszik a megfelelő birtokosragokat:

melanem v. *melam* (*mōlam*) nekem¹⁾; *melana* v. *mōlana* (*melana* h.) nekünk

telaned v. *telad* (*tōlad*) neked; *telanda* (*tōlanda*) nektek²⁾.

A reflexiv *ške*-hez járulván a *lan*, a *ške-lan* részint *škan*-ná, részint *šlan*-ná rövidül, s fölveszi a birtokosragokat:

škanem v. *šlanem* magamnak, *škanna* v. *šlanna* magunknak
eškaned v. *šlaned* magadnak, *škanda* v. *šlanda* magatoknak
škanže v. *šlanže* magának, *škanešt* v. *šlanešt* magoknak³⁾.

A *tide*, *tudo* rövidülhet *tit*, *tut*-tá (*tītlan*, *tutlan* v. *tīdelan*, *tudolan*); más névmásokhoz szabályszerűen járul (*kōlan*, *molan* stb.). A mint a *tītlan*, *tutlan*-ban kemény *t* lesz a *de*, *do* helyett, úgy a *d* 2. személyi birtokosrag is *t*-vé lesz Regulynál: *kudetlan* háznak; a 3-diknak meg elmarad a végönhangzója *kudožlan* (kudožo).

A *lan* rag használata olyan mint a magy. *nek*-é, kivéve ennek praedicativusi jelentését (valaminek tartani, mondani, látszani stb.), a melyre a cseremiszből *š*, *eš* szolgál (l. alább 4. alatt); ezenkívül a czél kifejezésére használtatik, v.ö. Cs.m. 66. *torgašašlan*, *parišlan*

¹⁾ A Cs.m.-ban gyakran *mulam* is, vagy néha *mulanem*.

²⁾ A Bbl.-ban: *māl'anem*, *mī'anem*, *mī'am* nekem, *māl'ana*, *māl'ana* nekünk, *tal'anel*, *tī'anel*, *tī'at*, *tal'at* neked, *tal'anda* nektek; Castrénnál: *melūn*; *mālūnā*; *telat*; *tūlūdū*.

³⁾ A Bbl.-ban csak a *šlan* alak fordul elé, ragozva; C.-nál *šlān* és *škelān*.

= végett v. -ért, v.ö. 67. 68. 86. 87. 75—77. Szintígy a tárgy, melyért adunk valami vételért, mint valamely elérendő czél, a *lan*-raggal jelöltetik meg, v.ö. Cs.m. 85; (ilyenkor a csuvasban is l. NyK. II, 16. s általában a törökben a dativus használtatik). — Végre kettős-tárgyú cselektető igék mellett, a közelebbi tárgy *lan*-os dativusba tétetik (mint a törökben is; a magyarban *vel*: valakivel tétetni valamit), v.ö. Cs.m. 855. 689.

2) *leč* a *blativusi* rag: *ömnéleč*, *kudoleč*; *tideleč*, *tudoleč* (v. *títleč*, *tutleč*); *kudetleč* házadtól, *kudožleč* házától. A személyi és reflexiv névmások, hátul birtokosraggal:

<i>meňlečem</i> , (<i>möňlečem</i>)	tölem,	<i>melet'na</i>	tölünk
<i>teňlečed</i> (<i>töň-</i>)	töled	„	<i>tölet'ta</i> töletek
<i>meň-eškelečem</i>	magamtól	„	<i>me-škelet'na</i> magunktól
<i>teň-eškelečed</i>	magadtól	„	<i>te-škelet'ta</i> magatoktól.

A *leč* rag a Bbl.-ban csak nagyon ritkán fordul elé (*lec*); helyette van *gic*, *gicen*, mely Regulynál is találtatik, *geč*, *keč* (*kuč*, *küč*) alakban. Míg tehát a Bbl.-ban az egy *gic* viszi majdnem kizárólagosan az ablativus szerepét, ez a Reguly-féle erdei cseremiszből eloszlik e kettőre: *leč*-re és *geč*-re. A *geč*, *gic* alapszavát másunnak nem tudjuk kimutatni, noha kétségtelen rajta a *č*, *c* mint általános ablativusi irányrag, valamint a *leč*, *lec*-en is. Mindamellett Regulynál különbséget lehet észrevenni a kettő között, mely szerint *leč* inkább külső távolító = -től, a *geč* pedig belső = -ből. Ugyanis a „kapni, kérni, kérdezni, hallani“ igék mellett megfelel a *leč* a magyar -től-nek (v.ö. Cs.m. 7. 8. 9. 308.); a comparativusi viszony kifejezésére, a tárgy, melyhez történik a hasonlítás, *leč*-csel jelöltetik meg, mint a magyarban -nál-lal, régiebben -től-lel (v.ö. Cs.m. 320—327. 331. 343; ide tartozik a *-leč vara* 229., *l. ošno* 227., *l. posna* 274., *l. ves* 302. is). A *geč* ellenben határozottan az eredetet jelentő -ből-nek felel meg Cs.m. 20. 21. 26. 27. 28., és a *longugeč* közül, *körgügeč*-ből (*körgü* belső része valaminek), *jirgigeč* köréből-féle postpositiókban, melyekben az egyszerű ablativusi irányrag -č helyett lép föl, inkább elativusi (= -ből) jelleme van a *geč*-nek. Van azonban *-geč tungalen* = -től kezdve Csm. 142. 219., *üpküč* = hajnál fogva 11., = -ről (megismerni, a mit szintén inkább -ből-nek mintsem -től-nek lehet fölfogni) 73. 74., = múlva 216. (mint a csuvasban is az ablativus, NyK. II, 16.); végre még sajtóságos distributiv használata van, v.ö.

Cs.m. 291. és *iktegeč* egyenként. Mind ezekből kitűnik, hogy a *geč*, noha nincs mindenkor szorosán elválasztva a *leč*-től, mert hiszen a hegyi dialectusban ennek majdnem egész jelentéskörét magához ragadta, főleg igaz elativusi rag, mely a szorosán véve illativusi *ške*-vel correlatív, míg a *leč*, mint szorosb értelemben vett ablativusi rag, a dativusi *lan*-hoz viszonylik.

3) *šte* (*što*, *štö*) locativus (inessivus)-rag; mássalhangzón végződő tök után egy megfelelő önhangzó lép közbe (*e*, *o*, *ö*, *u*): *saldakešte*, *jerešte*, *olašte*, *aulušto* stb. Birtokosragos levén a ragozandó szó, a birtokosrag leghátúl áll: *kudoštem* házamban, *kudošted* házadban, *kudoštožo* házában stb. Ugyanigy a következő *ške*, *eš* casusragoknál is, valamint a 2. alatti *geč*-nél: *kudogečem* stb. — A személynévmásokhoz általában nem járulhat, s *meňešte* helyett mondatik *meň körgöštem*, *teň körgöšted* stb. = én bennem, te benned. Általában = magy. -ben; figyelmet érdemel azonban, hogy e locativus egyszersmind a finn állapotinak szerepét viszi, annak bizonyosságául, hogy emezt helyesen eredeti locativusnak magyarazzák, v.ö. Cs.m. 30—33. — A mi a ragnak alapszavát illeti, melyből csak az *š* maradt meg, ennek eredetileg „belsőséget“ kell jelentenie, s alakilag azoney a finn *s*-szel, melyből a *ssa* (*s-na* h.) essivus, *s-ta* elativus ragok erednek; azonban tágabb „hely“-féle jelentést mutat a *tište* itt, *tušto* ott, *kušto* hol helyadverbiumokban. — A *te* irányrag néha egészen elmarad Reg.-nál, v.ö. Cs.m. 92—94. pörtöš, korneš, olaš — kétségtelen locativusokat; a *-maš*-végű igéből képzett szók után meg a ragnak *š*-je tűnik el: *tolmašte* e h. *tolmašešte* Cs.m. 472. *kumašte* 480.

4) *ške* (*ško*, *škö*) illativusi rag; úgy járul a névtökhöz mint az előbbi *šte*; birtokosragos névtök: *kudoškem*, *kudošked*, *kudoškožo* stb.; személynévmások: *meň körgöškem* v. *körgošem* stb. Az illativusi jelentés nem mindenkor határozottan lép elé, néha allativusivá is módosul, különösen a határozóhoz való eljutásról is használatnak a *ške*-ragos alakok = magy. -ig, v.ö. Cs.m. 304. *líměške* = míg leszen (levésig), 499. *koloměškeže* holtáig, s hasonlóképen 412. 414. 498. számokban; ehhez sorakozik azon használat is, mely szerint a „valamit tevésig“ annyit tesz mint „inkább, mintsem valamit tennék“, v.ö. Cs.m. 725—27. (egészen ilyen a *čen* = -iggel képzett csuvas gerundium futuri, NyK. I, 429).

A *ške* rag néha el is rövidül, kétféleképen: a) *maš*-végű igéből képzett szók után, úgy mint a *šte* is, elveszti *š*-jét: *čočmaškem*

születő helyemre, *ilemaškem* lakó helyemre (e h. *-mašeskem*); b) szintén *maš*-végű névszók, de más névszók után is, elmarad a rag vége (a *ke* irányrag), s csupa *š* (*eš*, *oš*, *oš*) helyettesíti. Ez különösen ott vehető észre, hol ezen casus factivusi (= magy. -vá, -vé) vagy praedicativusi (= magy. -nek, vélni, tartani, mondani-féle igék mellett) jelentéssel jár; v.ö. Cs.m. 37—40. 42—46. Nagyobb súlyt fektetvén e körülményre Wiedemann (gr. 31. l.) külön (praedicativ és factiv) casusragnak hozza föl az *š*-t, mely a finn *ksi*-nek felelne meg, s gáncsolja Castrént, hogy azt a *ške*-vel összezavarja. Ezt azonban mégsem tehetjük, mert 1) egyébként is a csupa *š* kétségtelen illativusúl fordul elé, v.ö. Cs.m. 854. *vedraš* = *vederbe*, 430. *vüdüš* vízbe (puren = bemenve ige mellett), *tareš* *puraš* = *bérbe szegődni* (tkp. *bemenni*), s így 473. 474. 478. *-mašes*-végű alakok állanak „elfáradni, megbetegedni (valamibe)“ igék mellett, nem említve, hogy a *tiške* hová adverbium mellékalakja *tiš*, hogy *körgöštem* v. *körgesem* egyaránt = belém, hogy *kuduško* v. *kudesh* egyaránt = haza; 2) azon nyelvben, mely állapotinak az inessivust használja (v.ö. Cs.m. 30—33), nagyon következetesen áll az illativus az „állapotba jutás“-t jelentő factivus vagy praedicativusnak. A 46.-beli példára nézve (*jazikanšamočeš* *kodona* = *bünösöknek maradunk*), meg kell jegyezni, hogy a „maradni, hagyni“ igéket a cseremiszyelv lativusilag határozza meg, v.ö. 233. *tužak* *kodeve* (ott, tkp. *oda* *maradtak*), 237. *tižak* *itt*, tkp. *ide*. — Végre elkerülte Wiedemannak figyelmét, hogy az *š* nem csak a *ške*, hanem a *šte* rövidítése is lehet (l. fent. *šte* alatt), s hogy *omaneš* álomban (látták), *ves kečeš* másnap, *ti ijüš* azon évben-félék egyenesen csak a locativusi rag alá tartoznak. Még egyéb példák a nem factiv *š*-re Cs.m. 497. *tolmašes*, 235. 238. *šukeš* = soká, sok időre, 271. *mardežeš*: szélhez (jött még eső), 744. *auluš*: faluhoz (érni), 779. *pueš*: fához (dörgölődni), 835. *potartešeš* végre.

e) Különálló postpositiók.

Ezek postpositionális alapszókából állnak elé, részint a fent fejtegetett egyszerű irányragok, részint ezek helyett a locativusi, illativusi s ablativusi (postpositionális) casusragok által. A közben eléforduló számok a Cs.m.-ra vonatkoznak.

1) Alapszó *vel* oldal, fél (ezekben: *útfélen*, *felé*), v.ö. *tide-vel*, ezen (az innenső) rész, *tudo-vel* azon (a tulsó) rész; *körgövel* belső

oldal, *šengal-vel* hátulsó oldal; *jot-vel* éjszaki oldal v. táj; töle szár-maznak a) *velne* 162. v. *velen* 101. (néha *vele* 105.) = -nál, mellett; — b) *velan* és *vek* (e h. *velke*, *velk*; néha *vele* 103.) -hoz, mellé, felé. — c) *več* v. *velič* -felől, 134. A *vek* (*veg*) inkább a magyar felé-nek megfelelőleg használtatik, mikor az alapszó értéke is még nagyon előtérbe lép, v. ö. 163. *kum-veg* három felé, három oldalnak, 166. *ola veg* város felé; így a -tól, mellől-re is inkább a *derič* postpositio szolgál.

Ugyanegy a *vel*-lél *pel* is (mord. *pül*), mely végre nem más, mint a *pele* fél, dimidium, mord. *pül*, finn *puoli*, magy. fél; v.ö. *jot-vel* v. *jotpel*. Ettől vannak: *pelen* -nál, mellett 167. 169. 170. 99.; *pelešte* félen, *peleške* v. *peleš* felé, *peleč* felől, de ugyanezek *v*-vel is kezdődhetnek: *velešte*, *veleš*.

A Bbl.-ban ritka használatú: *velan* (vurgumla v. = jobbra), *pelec* felől; Luk. 9, 50. *veka* is (tä vekada = a ti részeteken, tkp. felétek) = Reg. *vek*.

2) Alapszó *der* (*ter*), a Bibl.-ban *dor* = votj. *dor* (*sin-dor* = szemöldök, azaz : szem-mellék):

a) *derne*, rendszeren *dene* (kemény mássalhangzó után *tene*). Essivusi helyjelentés = -nál, v.ö. 113; átvitelesen az eszközt jelentí, melylyel valami történik = -vel (v.ö. a finn adessivus ilyen használatát) 257. 258. és így módot is, 269. 270; sőt 22—25. arra vannak példák, hogy az anyag, melyből valamit készítenek, mintegy eszköznek vétetvén, *dene*-vel jelöltetik meg; végre az ok-vizony kifejezésére szolgál = magy. -tól 58—64 (az esőtől, hőségtől — növekedni, kiszáradni, munkától, betegségtől — elfáradni, elsoványodni stb.); ez úgy magyarázódik a *dene* eredeti helyjelentéséből, hogy az okozat (p.o. növekedés, kiszáradás stb.) az ok (eső, hőség) mellett, annak lételénél eléállottnak képzeltetik (v.ö. 265.-ban concret alakban e viszonyt: a folyó összetöri a hajókat nagy szél-nél v. szél mellett). — Megjegyezhetők még az „úton, kocsin, hajón jöni, menni“-félék, melyek épen úgy *dene*-vel mondatnak, mint a csuvasban a szintén eszközlő *ba*, *bä*-vel NyK. II, 19.), v.ö. 266. 263. — Cs.m. 264. *ket-te*, *vuj-de* egy *te*, *de* rövidebb alakja volna a *dene*-nek, hacsak nem félreértés lappang itt, a *te*, *de* a különben föl nem hozott (l. fent 448.) caritiv rag levén.

b) *deran* = -hoz 114; = -nál 113, maradni ige mellett, a mi-ért cseremisiz fölfogás szerint a *deran* mégis lativusi; így 114. is

„-nál háltam,„ alkalmasint úgy van értve, hogy „-hoz mentem háltni.“

c) *dek, deke (derik)* = -hoz, miⁿ-*dekem* : hozzám (jött).

d) *derič v. derit'* (ritkán *deč*) = -től 116. 117., mellől 108.

3) Alapszó : *küdüil*, személyek mellettiségről használva.

a) *küdüilne* mellett 110; b) *küdülan, küdülán* mellé 109; vagy *küdük*; c) *küdüč* mellől 111; „mellette elmenni“ ige mellett, a cseremisiz szintén ablativusilag teszi ki a meghatározást, v. ö. 112.

4) Alapszó: *val* fölszin (p.o. *vüt valže* víz színe, *šüžer-val* (tejföl), v.ö. finn *ylä*).

a) *valne* -on (rajt), 129.

b) *valan* és *vak* -ra, -re 129—132. 136.

c) *vač* -ról (136. *stel vač pöšte* — kétség nélkül valamely más ige akart volna lenni).

A Cs.pr.-ban *val* helyett *vül*-t találunk, mely még valamivel közelebb áll a finn *ylä*-hez : *vülno* (olv. *vülnö*), *vülko* (*vülkő*) és *vülan*; szintígy Castrénnél : *vülnä*, *vülke* v. *vüke*, *vüleč*; a Bbl.-ban *vil* : *vilna*, *vilan*, *vilka* v. *vika*, *vilvec* (*vil-velec*-ből). — A *val* az aljával összefüggő fölszint jelent, a mire Regulynak még az *ümbül* szó is van, a melytől *ümbälne*, *ümbälan* és *ümbäk*, *ümbäč* erednek (azonban postpositiói használatukra nincs példa; de v.ö. fent 139. l. a Cs.pr.-ban *cerke umbalan* = a templomon). Az aljától elválasztottnak képzelt „föl v. feljebbség“ szava ellenben *küš* (*küš* stb.); az ettől képzett *küšnö*, *küšan* v. *küškö*, *küšüč* azonban a „vaktesleč *küšan* sake : az ágytól fölé akaszszd = az ágy fölé a.“ példa szerint, úgy látszik, csak adverbialiter használhatók, míg más ilyen helyviszonyzóok egyszersmind adverbiumok is postpositiók is.

5) Alapszó: *lívül* alj, fenék (p.o. *vüt lívülže* 159.).

a) *lívälne* alatt, b) *lívälan* és *líväk* alá : *vüt líväk* puren kajaš = víz alá merültni; c) *líväč* alól : *vüt líväč* leктаš = víz alól fölbukkanni; — Bbl.-ban a *líväl* alapszó *líväl*; e mellett van *nümäl* is; Castrénnél *löväl* és *nömäl*.

6) *onžol* eleje valaminek (*kelad onžol* a hombár eleje); Bbl. és C. *anzal*.

a) *onžolno* *előtt b) *onžolan* és *onžuk* *elé c) *onžüč* *elől. — Reguly ugyan nem ad példát ezeknek postpositiói használatára (*onžok olaš* = előre mondani, *onžüč* kajaš = elül menni), de bátran föltehetjük, hogy ilyen használatuk csakugyan van, mert az „előtt“

postpositio nélkülözhetetlen, s más szó nincs annak kifejezésére, mint *onžol*; annyival inkább föltehetjük ezt, mert a Bbl.-ban van *anzalna* = előtt, *anzaka* = elé (*anzakada*: elétek), *anzac* v. *anzacen* elől (*nīnan anzacen keš* előlük ment = vor ihnen her).

7) *šengal* hátulsó rész, mög- (*puš šengal* hajó tatja):

- a) *šengalne* mögött 195. 153. b) *šengalan* és *šengak* mögé.
c) *šengač* mögől 153. Reguly még a *šoľno*, *šoľlan* és *šoľjuko*, *šoľčen* (vagy *šoľčen*? — nem tisztán olvasható) alakokat is följegyezte, melyek a Bbl.-beli *šailna*, *šaicen*-nek felelnek meg; C.-nál *šailna*, *šaiika*, *šaic*.

8) *poč* fark (vagy *pošt* a *pošte*-ben, v. ö. 621. *paštengeš* végre):

- a) *počeš* után, helybeli következésről, 152.; közönségesebb
b) *pošte* u. a., 152. 153. 155. (*pošte*-la, a la általános iránymutatóval, milyen a finn *päin* p. o. *edes-päin* előre, ezentúl, *alalta-päin* alulról); Bbl. és C. *pašte* hinterdrein, ad (petendum, quaerendum aliquid).

9) *longo* v. *longu* sokaság, consortium; a Bbl. és C. *lo* alapszót használnak.

- a) *longušto* között, 179. 175.
b) *longuš* v. *longuško* közé.
c) *longugeč* közül 174.

10) *kokla* köz (két tárgy között): *enger kokla* folyó köz.

- a) *koklašte* között 177. 504—6. 179. 743.; a csupa *kokla* 221 (időről).
b) *koklaške* v. *koklaš* közé 178.
c) *koklageč* közül 180.

11) *pokšel* közép (Bbl. *pokšal*):

- a) *pokšeline* közepett; b) *pokšelan* és *pokšek* közepébe; c) *pokšeč* közepéből.

12) *kutla* körül-valóság (és körülbelül-valóság):

- a) *kutlašte* körül 181. 220. 441; b) *kutlaš* 182. (inkább mint adverbium: *tudo k.* = azon *kutla*-ba 3) *kutlageč* 219. (tide arña k. = körülbelül ettől a héttől), 183. — A Bbl.-ban van *gutlašta*.

13) *jer* körül (irányragot nem vesz föl) 184. 185.; Bbl. *gir* (olv. *jir*). — A *jer*-rel egyeredetű *jirge* kör, környék: a) *jirgešte* körül 187.; b) *jirgegeč* köréből 186. — Castrénnál *jir* circum, és ablativusi raggal: *jirgec* e circuitu.

- 14) *körgö bél* (*körgösö* belső): a) *körgöstö* -ban, -ben ; b) *körgeš, körgöškö* belé; c) *körgögeč* -ból, -ből. Az a) és b) a személyi névmások inessivusa és illativusa képzésére használatnak, l. fent 452 l. A Bbl.-ban *körgišta, körgiška, körgižgicen*.
- 15) **liš* = közelség, közelvalóság, v.ö. finn *lähi*, melytől *lähinen* (tő: *lähise*) közel; a) *lišne* közel valamihez, közelében 197.; b) *lišan* 196., *liške* 782. -hez közel, közelébe; c) *lišeč* közeléből. — Bbl.-ban *lišna, liška*.
- 16) *tür* szél, margo (*puš tür* hajó széle): a) *türüštö* szélén 171.; b) *türėš* és *türüškö* szélire, szélibe 173.; c) *türgüč* 172. (ruhám t. kapaszkodott, fogódzott, — olyan mint a magy. *nál* ezekben: hajánál fogni, annál fogva, és a cseremiszből ablativusi rag kell, v.ö. 11. *üpküč*.
- 17) *vaštareš* eleibe, ellen, 146—48. A Bbl.-ban szintígy. — A *vaštareš* nyilván egy *vaštar* szónak illativusa, ez meg gyanításunk szerint *vašt-ver*-ből lett, a **vašt*¹⁾ = finn *vasta* (melyből *vastaan* ellen) és *ver* cser. szó = hely.
- 18) *tura* átellenében, szemközt: 149. 150. — Ragtalan alapszó, mely különben = tat. *toyrī* egyenes; a *tura* is azt jelentheti „egyenesen ellenében, ellen“ és keče *tura* v. keče *vaštareš* = nap ellen (tartani valamit) egyaránt mondható. A Bbl.-ban a lativusragos *torėš* = ellen van.
- 19) *olmo* hely (platz, stelle — hol valami áll, vagy állott; — kétség nélkül a.m. *ulmo ver* azaz lét-hely): *olmeš* helyébe, helyett. 188—190.
- 20) *ver* hely: a) *vereč, verečen* helyett 191.; *verič* 71. végett, miatt b) *verem* végett, miatt, -ról (szólani, beszélni igék mellett) 79–81. 507. — Kérdés lehet, vajjon a „végett miatt, -ról“-jelentésű alakok a „hely“-jelentő *ver*-től származnak-e. Mert a Bbliában a „hely“ szó *vär*, s ettől van *väreš* „helyett“; ellenben a „végett, -ért, -ról“ jelentésekre van *verec, verecen*, s ezt Castrén *verec* v. *perec* alakokkal adja (= pro, propter), kinek szintén *vär*-nek hangzik a „hely“ szó. Így kivált a *perec* alak tán a finn *peri* fenék, alap szót tünteti fel igazi alapszónak.
- 21) *tar* bér, *tareš* = -ért (tkp. bérébe, árába) a tárgyat jelöli, melyért

¹⁾ Meg is van a *vašt* rövidítve *vaš-sá*, mint adverbium: *vaš liáš* = ellenében lenni = szemközt találkozni.

- adunk valamit, megvételekor, v.ö. 69.; helyette *lan* dativusi rag is állhat (l. fent 451. l.).
- 22) *vokten* (v. *voktena*, a mi tán nem más mint *vokten-la*, az általános *la* iránymutatóval, v.ö. fent *postek-la*, s alább *la*, 33. alatt), mellett el, hosszában. 125—27. 353.
- 23) *močko* (v. *močkok*, azaz még nyomatékosító *ok* particulával): hosszant (különösen: hosszában rajta vagy nála, mellette) 128. A Cs.pr.-ban *keče mučko* nap-hosszant, egész napon át; Bbl. *mučka*.
- 24) *koč*, *kot* = -on át 144. 716.; alatt, während (időről) 212. 213. — A 214.-beli *kočeš* nem külön postpositioalak, hanem az egész *tele-koč* (= télen át) illativusba van téve: *tele kočēš* = télen-át-ra, egész télre. — Mint adverbium a *leč*-féle ablativus után = -on-túl 404, v.ö. 766. 767. 764. — A Bbl.-ban, *gač* és *-gic kač*.
- 25) *vošt* = -on keresztül 145. és *jut v.* = egész éjtszaka (az éjen keresztül); Bbl. *vašt*.
- 26) *kor* (p.o. *šudo kot* szénakor, kaszálás ideje, *türetme kot* aratás ideje, *üdümö kot* vetés ideje); meglehet, de nem valószínű, hogy eszö az átvett orosz *родъ god* noha ez csak „év“-et jelent.
- a) *kodom* (Bbl. *godam*) -kor, idejében 210. 601., csak *kodo* 816. Alakra nézve accusativusnak látszik, de valóban nem az, l. fent. 446. l.
- b) *kodsen* (*godsen*, Bbl. *godšen*, *godgic*) = óta 199. 202.; a *sen* más alakja a *č*, *čen* ablativusi irányragnak, mely más időadverbiumokban is előfordul (p.o. *telemesen* tél óta, *tačesen* ma óta, mától fogva).
- c) *kodsek* = óta 500. 594. alkalmasint **kodsenek* helyett, nyomatékosító *ok*, *ek* -kel (v.ö. *močkok*).
- 27) *-ehég*, *-hég* egy jelentésű a *kodsen*-nel, s életkorra vonatkozó mellékneveken fordul elé: *iziñeg* (*izi*) = kicsiny [korom]-tól fogva, kicsiny [korom] óta; *samrökeñeg* fiatal [korom] óta, 199. 200.
28. *matke* = -ig (de csak időről; helyi véghatárt jelent a *šumeške* illativus vagy *dek* után), 211.; *alé matke* eddig. Alak szerint lativusi rag (*ke*) látszik rajta, de a *mat* alapszó különben nem ismeretes.
- 29) *jotke*, a. m. *matke* (a Bbl.-ban csak ez van, *jakte* alakban): *telem*

matke v. *jotke* télig, *ruš arna jotke* vasárnapig. A *jotke* szintén lativusi *ke* ragot mutat, s *jot* alapszavát a régi magy. *ivad*, *evad* = idő, kor szóhoz (NyK. II, 466) lehet hasonlítani.

- 30) *semen* szerint, módjára. 301. 302. (Bbl. *semin*). Alapszava lehet a fent 418. l. említett csuvas *šeme* (liedweise), az *n* modalis raggal (fent 447. l.).
- 31) *gañe* (Bbl. *gaña*) hasonlító = magy. gyanánt, -ként 305. 745. Ragtalan, s névszókat is képző, v.ö. 303—4. és fent 442. l. *tugañe*.
- 32) *jeda* = -onként (distributiv modalis postpositio) 290. 291.; *er-jeda* reggelenként, *keče-jeda* naponként, *arña-jeda* hetenként. A Bbl.-ban *gide*, olv. *jide*, mely, részint mint adverbium is, a német „je“-nek megfelelőleg használtatik: p.o. *edemlan jide* „für je einen menschen“, *edem jide vilka* „auf je einen m.“ = mind-egyik emberre külön.
- 33) *la*, *lak* hasonlító módjellelő = -ként, gyanánt (vagy körülírva „mint“-tel) 292—98. 748. 843. Ugyanezen *la*-val készülnek igenevekből, részint módot és hasonlítást, részint időmeghatározást (v.ö. magy. „a mint“ temporale) jelentő gerundialis alakok, v.ö. *jumuldomula* 525., *julomula* 742., *ilemela* 743., *kettemašla* 744.; v.ö. még 480. 524. 526—29. Az *erla* holnap is evvel van, *er* reggeli idő-ből (*er-dene* reggel, *erēš* reggelre stb.).
- Másnak látszik a *la* = -ért 124., czél kifejezésére (pénzért dolgozni, valamiért becserelni valamit).
- Még egy másik *la* a már lativusi vagy ablativusi ragok által kifejezett hova- vagy honnét-féle irányt jelentő szókhöz járulván, mintegy az irány folytatólágosságát jelöli, s némileg hasonlítható a magy. *felé*-hez ilyenekben: arra-felé, föl-felé, előre-felé (csak hogy mi nem mondhatjuk ezt is: alól-felé, hazulról-felé), vagy az *el*-hez (*el* aljáiglan); tökéletesen pedig hasonlít a finn *päin*-hez, mely úgy lativusi mint ablativusi irányjelentők után állhat, p.o. *alahalta-päin* alulról, *edes* (edeksi)-*päin* előre-felé, ezentúl. Meglehet a magy. -iglan-ban ennek a *la*-nak megfelelőjét láthatjuk, s jóformán nem más, mint a dativusi *lan* ragtalan alapszava. Példákat láss 118—128., v.ö. fent. *poštekl-la*.
34. *ertemeške* = folytatban, alatt (időről), tkp. „elmúltáig“ (az *ert* igétől van *erteme* elmúlás, ennek illativusa *ertemeške*) 218.
- 35) *šumeške* -ig (tkp. értéig, *šu* igetötől), tulajdonképen adverbium, s illativust (137. 142. 143.), -*dek* (139. 140.) vagy *vak* 138. post-

positiókat kíván maga elé, s el is marad, mihelyt a mondatbeli ige maga is *šuaš* érni 141.

36) *tüngalen* gerundium = kezdve, megelőző *geč*-féle ablativussal = -től fogva 142. 143.

37) *posna* melléknév és adverbium = külön, megelőző *leč*-féle ablativussal = nélkül. 274—75. Bbl.-ban *-gic pasna*.

A **b**) alatti postpositionalis casusragok *lan*, *leč*, *geč*, a mint részben már láttuk is, a személynévmások után csak úgy állhatnak, hogy hátul a személybirtokosragokat is fölveszik (*meň-lečem* stb.); maga a személynévmás ilyenkor úgy áll, mint a magyarban *nekem*, *neked* előtt az *én*, *te* (én nekem, te neked), azon különbséggel, hogy nem igen elhagyható, mint a magyarban (nekem, neked). A 3. személyi névmás, mint tulajdonképi mutató névmás (*tudo* = az), mint akármely más személyragtalan névszó, nem kap hátul személyragot (*tutlan*, *tutleč*, *tudogeč*, nem: *tutlanže* stb.). Ugyanez általában a **b**) alatti postpositiókra is alkalmazható, a melyek jelentésüknél fogva személynévmások után egyáltalában állhatnak (nem állhat p.o. *močko*, *eňeg*, *jeda*, *ertemeške*), s kivétel nélkül veszik így föl a postpositiók az egyes 1. és 2. személyragokat, a postpositio előtt rendszeren még a névmás nevezője állván (*meň*, *teň*): *meň-dekem*, *teň-deked*, *meň-deričem*, *-valnem*, *-voktenem*, *-kočem*, *-voštem*, *-turam*, *-kodomem* stb. (vagy ha kívántató, a csupa *ške*-vel is: *meň-eške-dekem* magamhoz, *teň-eške-deked* magadhoz stb.). A többesi 1. és 2. személyragokról Reguly alig ad egyikét példát, a melyekből azonban kétféle ragozásmód tűnik ki: a 153.-beli *poštekná*, *šengalnena*, *šengačna* tökéletesen egyeznek az egyes 1. és 2. személyragok alkalmazásával; ellenben a *meman-dek* hozzánk, *tendan-dek* hozzátok (*meman-škemandedek* magunkhoz, *tendan-škendandedek* magatokhoz), *meman-dene* nálunk, velünk, *tendan-dene* nálatok, veletek példákból azon mód tűnik ki, hogy az önálló személynévmások genitivusaihoz (*meman*, *tendan*) járul a postpositio, a nélkül, hogy hátul még a megfelelő személyragokat (*na*, *da*) venné föl. Már most melyik postpositionál melyik mód ajánlatosb, az iránt a Bibliafordítás hegyi-cseremiszi nyelve sem igazít el (szerencsénkire nincs is bajunk cseremiszi-re való fordítással), mert abban mind a két mód találtatik, de mégis túlnyomó az első, mely csakugyan jobban is megfelel a nyelv finnes

alaptermészetének (példák : *tä verecta érettetek*, *mä körgištana mi bennünk*, *tä loštada köztetek*, *mä torešna mi ellenünk* stb.). — A 3-dik személynévmás (egyesi *tudo*, többesi *nuno*)-hoz járulván a **c** alatti postpositiók, nem kapnak hátul 3-dik személyragot, úgy mint a *lan*, *leč*, *geč* sem; de meg kell jegyezni, hogy többnyire a genitivus alakjában (úgy mint a *memnan*, *tendan*) tétetnek ki: *tudon-dene*, *nunon-dene* (de *tudo-dene* is), szintigy a mutató *tide* és kérdő *kö* névmások is: *tiden-derič*, *-küdülnē*, *-vaštareš* stb., *kön-ve-rem*, *-derič* stb. (itt különösen csak a *dene*, *vele*, *valne*, *vak*, *vač*-ról jegyezte föl Reguly, hogy *kö* is áll előttük, bár ritkábban); a *mo* el- lenben soha sem tétetik genitivusba a postpositiók előtt: *mo-dek*, *mo-olmeš*, *mo-valne*, *mo-vokten* stb.

Birtokosragos névszók, a mint fentebb láttuk, a genitivus és accusativus ragjait, továbbá a *lan*, *leč* ragokat csak a birtokosragok, után veszik föl: *kudemen*, *kudemem*, *kudemlan*, *kudemleč*; ellenben a *šte*, *ške* v. *š*, *geč* ragok közvetlen a ragtalan névszótövhöz járulnak s csak utánuk állanak a birtokosragok, mint általában minden casusrag után a finn nyelvben: *kudoštem*, *-ted*, *-tožo*; *kudoškem*, *-ked*, *-kožo*; *kudešem*, *kudešed*, *kudešeže*; *kudogečem*, *-čed*, *kudogečšo*. — A **c** alatti postpositiók, a mint Reguly följegyezte néhány példából lehet következtetni, vagy a *lan* módjára csak a birtokosragok után állanak: *kudem-dene*, *-dek*, *-derič*, *-valne*, *-vak*, *-vele*, *-küdülnē*, *kudož-dene*, *-dek*, *-derič*, *kudožo vač*, — vagy a *šte*, *ške*, *geč*-ként a ragtalan névszótövhöz járulván, csak utánuk foglalnak helyet a birtokosragok: *kudo-denem*, *-dekem*, *-deričem*, *-valnem*, *-vakem*, *-velem* (de nem: *kudo-küdülnem*), *kudo-deneže*, *-dekše*, *-deričše*, *-vačše*. A bibliai nyelvről e tekintetben azt jegyzi meg Wiedemann (gr. 44. l.), hogy a birtokosragok mind előtte mind utána állhatnak a postpositióknak, még pedig túlnyomólag előttük állanak, a mi észjárásilag természetesebb is.

G) Adverbiumok.

Az adverbiumok foglalnak még itt, a névszó tárgyalása alatt, helyet, a mennyiben általában névszói alappal való casusragos vagy postpositiók alakok; néhány ragot is csak adverbiumokon találunk tisztán (p.o. az ablativusi *č-t tužēč* onnét-félékben) vagy más alakkal (p.o. szintén az ablativus *č*, *čen-t* mint *sen-t kunamesen* mióta-félékben). Kisebb része az adverbiumoknak ragtalan vagy elemezhetetlen.

a) Helyre vonatkozó adverbiumok.

1) Névmási helyadverbiumok:

kušto hol; — *kuško* és *kužak* v. *kužagen* hova; *kuško* (v. *kuš*) *šumeške* meddig (helyről mondva; a Bbl.-ban *kuškebek*, azaz a *pek* = felé postp.-val); *kuško-la* hova-felé, merre-felé; — *kužeč* honnét; *k. tüngalen* honnét kezdve. — A *ku* kérdő névmástöt l. fent. 441. l.

tište itt; — *tiške* és *tižak* v. *tižagen* ide; *tiške* v. *tiš šumeške* eddig (helyről), idáig; *tiške-la* ide-felé; — *tižeč* v. *tižečen* innét, *tižeč tüngalen* innét kezdve.

(*sedašta* ott, Bbl.); — (*sedaška* oda, Bbl.) és *sedežak* v. *sedežaken* ide R.; *sedežeč* v. *sedežečen* innét R.

tušto ott; — *tuško* és *tužak*, *tužagen* oda; *tuško šumeške* odáig; *tuško-la* oda-felé; — *tužeč* onnét.

ala-kušto (nem-tudom-hol) valahol; — *ala-kuško* és *ala-kužag* valahová; — *ala-kužeč* valahonnét.

kušto-ginat valahol; Cs.m. 181. — (a „valahova és valahonnét“ is e szerint fölvehető, noha Reg. nem jegyezte föl).

kerek-kušto akárhol; — *kerek-kuško* és *kerek-kužag* akárhova; — *kerek-hužeč* akárhonnét.

*nikušt*at sehol; — *nikušk*at és *nikužak*at sehova; — *nikužeč*at sehonnét.

iktaž-vere valahol, valamely helyen, *južošto* v. *južo-vere* néhol, némely helyen; *kapla* v. *kaplak* v. *čela*, *čelak* mindenütt; de „mindenünnen“ is (mert irányragtalanok, a *k* csak nyomatékosító), v.ö. Cs.m. 432. 434.; *ves-vere* v. *-verešte* másutt, *ves-vere* v. *-vereš* másuvá, *ves-vergeč* másunnan.

A hova-irányt kifejező helyadverbiumoknak kétféle alakját látjuk: egyik a *kuško*, *tuško*-féle, a másik a *kužak* v. *kužagen* (*-aken*)-féle. Van is némi különbség a kettő között: a *ško*-féle határozott mozgást kifejező igék mellett áll, a *žak*-féle ellenben „maradni, hagyni, tenni (ponere), állítani, hálni (= sich niederlegen)“-féle igék mellett használtatik (v.ö. Cs.m. 233. 554. 237. 421. 424. 729.), sőt egyenesen locative is fordul elé 860. 834. — A mi a *kužak* stb. képzését illeti, ezen alakokat *kužalk* stb. helyett valóknak vélem (úgy mint *šengak* e h. *šengalk*, *vak* e h. *valk* stb.); a *ž* ugyanaz a mi *kušto*-ban az *š* (az inessivusrag alapszava, v.ö. fent 452. l.), az *al* ugyanazon *al*, *el*, *ol*, *öl*, melylyel sok helyalapszó megbővül (p.o.

onžol ebből: **onč* (mint *oš* az *ošno* előtt, előbb-ben = a finn *ensi*), *šengal*, *lüväl*, *lišel* (ugyanaz, a mely a mord. *ingel*-ben is látszik, s egyebütt is el van terjedve: a csuvasban, v.ö. NyK. II, 43. 48., a lappban II, 306; a magyarban, III, 302; a finn adessivus, elativus, ablativus-ragok alapszava *l* is hihetőleg ugyanaz, v.ö. még *muulla* másutt, ettől: *muu*); a *k* végre a lativusi irányrag. A bővebb *kužagen*, *kužaken*-féle alakok egy paragogicus *ken* szótaggal meg vannak toldva (a mássalhangzó kettőztetését nem szereti a cseremisiz: azért csak egy *k*, sőt azután *g*), mely azonban nem változtat az irányjelentésen, mert a Bbliában a *šta*-féle locativusi alakhoz is járúl (*kuštaken*, v. *kuštak*)¹⁾.

2) Praepositionalis alapszókból eredő (s részint postpositiókúl is használt) helyadverbiumok:

onžolno előre (v.ö. fent 455. l.), *onžuk* (e h. *onžolk*) előre (p.o. *olaš* mondaní), *onžuč* (e h. *onžolč*) elülről (p.o. menni = *vor* andern *her* gehen); — *šengalan* hátra (p.o. maradt), *šengak* hátra (menni), v.ö. fent 456. l.; *šengač* hátulról, Cs.m. 195.; — *möngö* vissza (p.o. jöni, hajtani), *möngöštö* mintegy „a mög-ben“, azaz a hátra hagyott előbbi helyen, lakáson, állapotban, odahaza, v.ö. Cs.m. 156., *möngöškö* haza 157., *möngögeč* hazulról; (Bbl.-ban *mingeš* vissza); — *počeš* hátul (jő v. megyen, Cs.m. 151.); *poče-la* egymásután, tkp. fark aránt, 154., — *küšnö* fent, *küšan* és *küškö* föl (*küšan* *pöštaš* föltenni, hinauflegen), *küšuč* fölülről; — *ülnö* alul, lent (p.o. *ulo* van), *ülin* (p.o. *kodoš* hagyta) alá, le, v. *ülik*, *ülikö* le, lefelé (*ülik* *vozaš* le-esni); *ülüč* alulról; — *tünö* (e h. *tülnö*) künt; *tüan* és *tügö* ki, *tüč* kívülről; — *körgöštö*, *körgöškö*, *körgögeč* fent. 457. l. mint postpositiók, mindenesetre adverbiumok is: bent, belé, belülről; — *kudošto* hon, otthon; *kudeš* v. *kuduško* haza, *kudogeč* hazól; — *örtöštö* oldalt, félt, Cs.m. 192; *örtöžeš*, *örtöškö* oldalra, félre 193., *örtözgeč* oldalról 194; — *pokšelne* középen, *pokšelan*, *pokšek* középbe, *pokšeč* közép-ből; v.ö. fent 456. l.; — *lišne* közel, *lišan*, *liške* közelbe, *lišeč* közelről, -ből; v.ö. fent 457. l.; — *mündürne* messze, *mündürän*, *mündürkö*

¹⁾ Wiedemann (gr. 193. l.) nem különbözteti meg szorosan a lativusi *kušak*, *šedašaken*, *šedašak*-ot (így íratnak még *š*-sel a Bbl.-ban, valamint a *-šec* = R. *-žeč*-félék is) a locativusi *kuštaken*, *kuštak* stb.-től, pedig a *-šak*-féleire fölhozott két példájában nyilván lativusi jelentése van az adverbiumnak (*hova* — gyűlnek; *oda* — mennek), csak egyben locativusi (*ott* — fognak *sírni*), mint Regulynek is két példájában.

messzire, *mündürč* messziről; — *vaš* szemközt, ellenben (v. *liaš* szemközt lenni, találkozni; v. *šolgad* ellent állanak; — *jer* v. *jerok* körül, *кpυroмб* (p.o. jární, menni); — *ikvereš* (egy helybe) együtt, együvé, össze, egybe (p.o. hajtani, varrni); — *tembalne* (*te-umbalne*) e részen, innenső félén, *tembalan*, *tembak* innenső félre, *tembač* innenről: — *tumbakne* ama részen v. félén, túl, *tumbalan*, *tumbak* túlra, tova, *tumbač* túlnan.

b) Időre vonatkozó adverbiumok.

1) *kunam* mikor, *mo-kodom* midőn, *kudo kutlašte* körülbelül mikor, mily-tájjt; — *kunameš* mikorra, v. *mo-kodomeš*, *kuškeven* v. *kušken* v. *kuškeneš* meddig; *mo-matke* (v. *-matken*), *mo-jotke* (*jotken*) meddig; — *kunamesen* v. *kunamesek* mikortól fogva, mióta; *mo-kodsen* v. *mo-kodsek* (ritkábban: *mo-kodomesen*) mióta, mi-időtől fogva.

kizet most; *tide kutlašte* körülbelül ekkor; — *kizeteš* mostanra (für jetzt); *tiškeven* v. *tišken* eddig, mostanig; *tide-matke* v. *tide-jotke* eddig; — *kizetsen* mostantól fogva.

tunam akkor: *tudo kutlašte* körülbelül akkor — *tunameš* akkorra; *tuškeven*, *tušken* addig; — *tunamesen* akkortól fogva, azóta.

sadenam v. *sade-kodom* akkor; — *sadenameš* akkorra, *sade-jotke*, *sade-matke* addig; — *sadenamesen* akkortól fogva, azóta.

ala-kunam valamikor; — *ala-kunameš*; *ala-kuškeven*, *-kušken* v. *-kuškeneš*; *ala-kunamesen* v. *kunamesek*.

kunam-ginat valamikor, stb. mint az előbbi, csak *ala* helyett hátul *ginat*-ot téve.

kerek-kunam akármikor, stb., mint az előbbi, csak *ala* helyett elül *kerek*-et téve.

nikunamat soha; *nikunamešat*; *nikuškevenat*, *nikuškenat*, *nikuškenešat*; — *nikunamsen-at*.

južnam v. *južokunam* néha; *čela* mindig, *čela-kodom* mindenkor; *iktaž-gana* valamikor (a jövőben), *ikana* (e h. *ik-kana*) egykor (a múltban); *ves-kana* máskor (más-szor), *molo-kodom* v. *mologenam* máskor; — *ves-kanaš*, *molo-kodomeš*, *mologenameš* máskorra; *ves-kana-jotke* v. *vese-jotke*, *molo-jotke* máskorig; — *molo-kodsen*, *mologenamsen* máskortól fogva.

A *kunam*, *tunam*, *sadenam*-stbiben a *na* szótag mint „kor“-t jelentő alapszó mutatkozik; mert az *m* még egy külön járulék, melyet alább a *telem* = télen-félékben is látni fogunk. Vajjon a *južnam*

melletti *južokunam*, meg a *mologenam* jogosít-e az ezekbeli *kuna*, *gena*-t azon *na*-teljesebb másának nézni, vagy csak *kana*, *gana* = szer helyett valók ezek? — A *kuškeven*-ben a helyjelentő *kuško*-t időre látjuk átvive, a *ven*-t meg a finn *päin*-hez hasonlíthatjuk, mely különben a cser. *la*-nak felel meg, megemlékeztvén egyszersmind arról is, hogy a Bibliában *kuškebek* „meddig“-et jelent (helyről), úgy hogy a *ven*-t csakugyan a *vel*-ből képzett postpositiók egyikének tarthatjuk (*velan*, *velän*-ből összevonva).

2) Előtte- vagy utána-valóságra vagy időrendre és tartamra vonatkozó időadverbiumok : *ošno* ezelőtt, előbb (Cs.m. 222. 223. 227. 228., (nyomatékosítva) *ošnok* régen 225., *ošnosen* régóta (ezelőtt-től fogva); *ošnorak* előbb; — *vara* későn, azután 226., *varaš* későre, későbbre; *vararak* később; — *onžukeš* jövőre; *onžukšom* jövőben, ezentúl 231. 232.; — *šuko* soká, *šukeš* sokára, sok időre; — *šagal* kevés időre; — *šukerte* régen; *šukersen*, v. *-ersək* régóta; — *ondak* korán (opp. *vara*); *ondakrak* korább; *ondakeš* kora időre; — *tevun* a minap, nem-rég; *tevunesen* nem-rég óta; — *toka*, *tokarak* csak most, imént; *tokaleš*, csak egy kis időre (a mint látszik *toka* e h. van: *tokaš*, *tokale*, s benne van az *ale* = most, még); — *teve* íme, most, *teвок* mindjárt (*teve* = Bbl. *tebe* íme, imhol); — *önde* már; — *jile* v. *vaške* hamar, mindjárt; — *nemešken* v. *n.-matke*, *n.-jotke* eddig, mostanig; — *ale-matke* mindeddig (csuvas: *halčen*), különben *ale* a. m. „még“; — *iže* csak (időről), Cs.m. 254. 255.

tače (ebből: *ta-keče*) ma; *tačeš*, *tače-matke* mára, máig; *tačegeč*, *tačegečen* v. *tačesen* ma óta, mától fogva; — *erla* holnap; *erlaš*, *erla-matke* holnapra, holnapig; *erlageč*, *erlagečen* holnaptól fogva; — *kumušto* holnapután; *kumušteš*, *kumušto-matke* holnaputánra, -ig; *kumuštoğöč* holnaputánról fogva; *nilemište* negyednap; — *etengeče* tegnap (ebből: *erten* elmúlt, *keče* nap); *etengečeš*, *etengeče-matke* tegnapra, -ig; *etengečegeč* v. *etengetsen* tegnap óta; — *onžulkeče* tegnapelőtt; — *tene-e* azidén; *teneeš*, *tenee-matke* az ideig, *teneegeč* v. *tenee-kodsen* az idejévtől fogva; — *ümäšte* taval; *ümäšteš*, *ümäšte-matke* tavallig, *ümäštegeč* v. *ümäsen* taval óta, tavaltól fogva. — Ezenkívül a *keče* nap, *jutkeče* éjnap (сутки), *arha* hét szóok illő casusai (locat., illat., abl.) képeznek időhatározókat, mutató névmásokkal vagy *koššo* (maradt = múlt), *ves* (tkp. más) v. *toššaš* jövő, *onžul* v. *onžul* (tkp. előtti) harmad- (év, hét stb.) névszókkal.

3) Bizonyos időszakokra vonatkozó időadverbiumok : *telem*

télen (*tel* v. *tele* tél), *telemeš* télre, *tele-matke* v. *-jotke*, v. *telem-matke* v. *jotke* télig; *telemesen* v. *-sek* tél óta: — *kengežem* nyáron, *kengežemeš* nyárra, nyári szakra, *kengež-matke* nyárig, *kengežemesen* v. *-sek* nyár óta; — *šežem* őszszel, *-meš* őszre, *šeže-matke* őszig, *šežemesen* ősz óta; — *šašom* tavasszal, *-meš* tavaszra, *šašom-matke* v. *jotke* tavaszig; *šašomesen* tavasz óta; — *kečevalom* nappal (*kečeval* tkp. dél), *-meš*; *kečeval-matke*; *kečevalomesen*; — *judom* éjjel; *-meš* éjjelre; *jut-matke* v. *-jotke*, *judomesen* éjjel óta; *pel-jut* éjfél: *pel-jut-kodom* éjfélkor. (Megjegyezhető egyúttal az *i-geče* év-nap összetétel = idő v. idők (*kizet* v. *kizetse ičeče osal* a mostani idő rossz = most rossz idők vannak). — *er-dene* reggel, *ereš* v. *er-deneš* reggelre *er-matke* reggelig, *er-kodszen* v. *erdenesen* r. óta; *kas-tene* estvel, *ka-seš*, *kasteneš* estére, *kas-matke* v. *kastene-matke* estig, *kas-kotszen* v. *kastenesen* este óta.

c) Módra vonatkozó adverbiumok.

1) *kuze* (Bbl. *kuce*) hogyan, mint, *tige* így, *tuge* úgy (és melléknév előtt = oly. Cs.m. 319. 408.); *ala-kuze*, *kuze-ginat* valahogy, a hogy lehet (l. Cs.m. 358.); *kerek-kuze* akárhogy, *nikuzat* sehogyan. *mo-türlön* miképen, *ala-motürlön*, *motürlön-ginat* valamiképen, *kerek-motürlön* akármiképen, *ni-motürlön-at* semmiképen; *tide-türlön* ekképen, *tudo-türlön* akképen, *molo-türlön*, *ves-türlön* másképen; *čela-türlön* mindenképen, *iktaže-türlön* némelyképen.

tide-semen e szerint, e módon, *tudo-semen*, *molo-* v. *ves-semen*. A *tugahe* olyan (melléknevek előtt), és *tunare* annyi (igék előtt) egyszersmind adverbiumok = oly, annyit, annyira.

2) Számnévi módadverbiumok :

kokte két részre, *kumde* 3 r., *nilde* 4 r., *vit'te* 5 r., *kutte* 6 r., *šemde* 7 r., *kandakšte* 8 r., *indikšte* 9 r., *lute* 10 r.; a feljebb való számneveknél, mondja Reguly, nem igen szokott a *te*, *de*-féle osztóadverbium, és p.o. *luat-kokte* helyett mondatik inkább *luat-koktotlukom* 12 részre, darabra (p.o. *püč* messd); így *šüdülukom* 100. r., *tüžem-lök* 1000 r. — Azonban Cs.m. 18. van mégis *šüdüde* 100 részre.

ikana (e h. *ik-kana*) egyszer, *kokana* (e h. *kok-kana*) kétszer, *kum-gana* 3-szor, *nil-gana* 4-szer, *vit'-gana* 5-ször stb.; — *pervoj* (nem : *pervoj-gana*) első ízben, először, *ves-kana* másodszor, *ku-muso-gana* harmadszor, *nilemise-gana* negyedszer. stb.

ik-jerge, *kok-jerge* egy sorban, két sorban (p.o. állanak) stb.

ikanašte egyszerre; *ikanageč* egyszerenként, *iktegeč* egyenként (v.ö. Cs.m. 291. *šüdüргеč*).

3) Melléknevektől képeztetnek módadverbiumok az *n* modalis raggal, l. fent a 447. lapon. — Egyéb, kivált fokozólag vagy nyomatékosítólag és megszorítólag határozó adverbiumok ezek: *peš* igen, nagyon (Cs.m. 310—12); hasonlításban: inkább, jobban 324., — *šagal* kevésbé, nem nagyon; keveset; — *šuko* (néha *peš* helyett) nagyon: *šuko mündür* nagyon, igen messze; különben hasonlítás mellett = sokkal (jobb, nagyobb, l. Cs.m. 321. 323.); sokat 335.; legfelebb 347; — *šagal-ginat* legalább (tkp. ha kevés is); — *utla* sokkal (hasonlítást határozó) 346., *utlarak* többnyire 349. 350., (355. *šukorak* u.a.); — *pušo* többet; annál inkább (mégis) 343—45. — *en* superlativust kifejező: *en-pengede* legerősebb. 338. 339. — *tuletta* többé (rendesen tagadó igével: többé nem láttam, nem teszem stb.) 319. 354. 402.; — *koč* (leč-féle ablativus után) túl valamin (azaz: többet valaminél) 403. 404. — *teg* v. *tegovok* többé (= *tuletta*) 405., — *adak* sőt, még 373., megint 401., — *ulo ketmen* lehetőleg 316. 317., — *vele* csak (utána áll a megszorított szónak) 354—56. 371. 372. — *iziš* alig, kevésbé múlt, kicsi híja, hogy (tagadó igével) 364—67. — *gaňok* (tkp. épen úgy mint) majdnem, úgyszólván 368. — *tevok* alig, majdnem 393. 395. (v.ö. **b**, 2. alatt *teve*, *tevok*); — *toka* alig, aligha 396—99. 400. — *čelak* egészen 374. 375. — *čeklek*, *čelt* 381., *čumurok* egészen, merőben, *vujgok* (ebből: *vujge-ok* fejestül-ok) egészen, mindenestül 384. 385. — *joralešok* egészen, véglegesen 386—88; — *tüvüt* épenséggel 378. 389. 591., *tüvütok* épenséggel, egyáltalában (nem); — *ere* 390., *lečok* 392. épen, ugyancsak (identitást jelező); — *ehat* talán, hihetőleg, alkalmasint 576. 577; — *ala* talán 579. 580. 608. (bizonytalankodó; azért a kérdő névmások előtt is határozatlanságot fejezhet ki: *ala-kö* valaki = nem-tudom-ki); — *čaj* talán 777.

A fölhozott adverbiumoknak egynéhányát a nyomatékosító *ok* encliticus szócskával látjuk megbővítve (*vujgok*, *tevok*, *ošnok* stb.) E szócska egyébkénti előfordulása teljesen jogosít, hogy a tatár encliticus *ok*, csuvas *ax*, *ex*-vel (NyK. II, 59. stb.) egynek tartsuk, s föltetsző, hogy épen a tatár alakkal oly szorosán egyezik. Jelentése az azonosság kiemelése = magy. épen, ugyan (-az, -oly stb.), vagy a szónak a mondatban nyomatékos megsúlyozása, melyet mi néha külön szóval meg sem jelölünk, de megjelölhetünk körülbelül az „ugyancsak” -kal. Azért kivált bizonyítgató adverbiumokhoz is sze-

ret járulni : *erenok* bizonyosan 581., *kernök* valóban, *joralesök*, *tüvütök* stb. Példákat az azonosságai jelentésére adnak Cs.m. 391. (*tudok*, *tugańok* épen olyan, ugyanoly), 390. (*tide ömńe-ok*), 860. *tuzag-ok* ugyanott, 611. 618. *iktok* mindegy = csuv. *prex*, 748. *gańok* (csuv. *begeř*; 306. *meń-gańemok* épen úgy mint én), *ikańok* egyképen, 307. *aťaženok*; — mint általában nyomatékosítót látjuk ezekben: 468. *erok* reggel (ellentétül ki van emelve), 828. *püttüńok*, 128. *močkok* (*močko* mellett), 308. *onźodok* (*onźode-ok* h.) nem is nézvén, 811. *olašok* még ugyancsak a városban; 629. 631. *tugok* (*tuge-ok*) úgyis = mégis, ugyancsak. A 592.-beli *tugok* jing = közönséges ember (nem *lümńn* neves = hivatalnok); a *tugok* itt melléknévi (azaz *tuge* = *tugańe* 442. l. névmási melléknév és *ok* „csak“ megszorító jelentéssel) : „csak-olyan ember“ (értsd: mint a többi, tehát nem valami kiváló ember) = közönséges ember. A Bbl.-ban különösen az imperativushoz szeret csatlakozni (v.ö. a csuvas nyomatékosító ige-*ragozást*, s a magyarban ilyeneket: nézd *csak*, *ugyan* nézd, *ugyan* ne bolondozzál, *ugyan* tedd meg stb.).

Mínthogy a cseremiszbén a mí comparativusunk, úgy mint a törökben, tulajdonképen ablativusi constructio által fejeztetik ki (valakitől *nagy* = valakinél *nagyobb*, cser. *-leč kugo*), ugyanezt a módot követi a cser. nyelv a (mí nálunk fokozott) adverbiumokban is, v.ö. Cs.m. 326. 327. Azonban mégis előfordúl, ámbár gyéren, a tatár eredetű *rak* képzővel való melléknévből képzett adverbium, p.o. Cs.m. 329. *pengederaken* valamivel erősebben, v.ö. Cs.pr. 152. l. *čuėkoderakńn* sűrűbben, gyakrabban; még gyakoribb a kész hely- és időadverbiumoknak, melyek jelentése fokozást enged, *rak* által való fokozása, p.o. *tembakerak* idebb, errébb, *tumbakerak* odébb, tovább, *tiškerak* idebb, *müńdürkerak* messzibb (Cs.m. 602), *ošnorak* előbb, *ondakrak* korábban, *vararak* később, *vaškerak* hamarább; ez: *utlarak* többet, többnyire gyakoribb mint az egyszerű *utla*. V.ö. a csuvas adverbiumok fokozását, NyK. II, 52.

d) Coniunctióknak használt adverbiumok.

Ezek nem igen számosak, az egyszerű mondat szerkezet s a gerundiumok használata mellett. Azért a Bibliafordítás több orosz coniunctiót vett át, sőt Reguly nyelvében is van már ilyen egykettő. Nem orosz eredetűek ezek :

at enclitice hátúl álló, még az encliticus *ok* után is, = magy. „is”, megfelel a csuvas *ta*, *te*-nek NyK. II, 54. Láttuk már a negatív névmásoknál: *ni-kö-at*, *nimat* (*ni-mo-at* h.) stb., a *ginat* szintén = *ha — is*, V.ö. Cs.m. 613. 614. — A magy. „nem csak — hanem-is”-nek megfelel a cser. *vele* a kiemelt szó után és negatio az ige mellett; a második tagban van szintén *at* = *is*, v.ö. 615. 616.

vač hozzáadólág = meg (azaz: még ezen felül) 612. Talán egy a Bbl.-beli hasonértelmű *eče*-vel.

gen, *ken* föltételező = „ha” 668—73. Mindig az ige (vagy más praedicatumi szó) után áll, s aligha nem valamely létigei gerundium, a milyen a csuvas *polzan*; *ukegen* (*uke-gen* = tör. *joysa*) „különben” 626. 627.

ginat, az előbbi *at* „is”-sel, = *ha — is*, bár 645. 647. 648. — Ismételve = „akár — akár” 619., a mire a tatár eredetű *kerek* 618. vagy orosz eredetű *ket’* is használtatik.

ále tugok (tkp. még ugyancsak) = mégis 629. 631. v.ö. csuv. *šaplaχ* NyK. II, 56.

pušo mégis 646. 345., v.ö. *pušo* = többet 343. 344.; e szerint orosz eredetű = *пуше пуšче* még jobban, inkább többet.

tutlan lian azért 641., azért hogy 640.; Bbl. *tidlanin*.

Az oroszból eredők ezek: *ket’* akár (ismételve) Cs.m. 611 = or. *хотъ* (mely *хотѣтъ* akarni igétől való); — *ále* vagy 610, ismételve is 608: vagy — vagy (Bbl.-ban *ali*) = or. *или ili*; más eredetű a „most, még”-féle *ále* (l. fent 465. l.), mely a csuvasból került át; — *da* „és” 607. = or. *да, da* (tudo *da meñ* = or. *on da ja*); ezenkívül *da* Cs.m. 633. 634. megengedő mondat végén a rákövetkező ellentétes mondat előtt áll, s ezen helyzetben is megfelel az orosz *да*-nak, mely elletétes mondatot kezd = „de, ném. aber”; azonban a csuvas *da, de* is NyK. II, 54. tekintetbe vehető; — *i* „és” 602. = or. *и*.

e) A k é r d ő s z ó c s k a = magy. *-e?* Regulynál *mo* (Cs.m. 584—87), Bbl.-ban *ma*, tehát mind a két dialectusban tökéletesen egyező a „mi” kérdő névmással (R. *mo*, Bbl. *ma*); v.ö. a török *mē*, *mi* kérdő szócskát.

Toldalék a postpositiókhoz (fent. 453—460. ll.).

Az imént fölhozott *tutlan lian* = azért-ban a *lian* nyilván a *lan*-féle dativus-raggal (*tutlan-ban*) együtt egy összetett postpositiót

képez, milyen p.o. *-leč posna*, *-dek šumeške* stb. Cs.m. 640. *kučomoštan lian* tkp. az ő fogtokért = azért hogy fognak (nem haragszom); ezenkívül még ezt jegyezte föl Reg.: *kölan lian* „für wen“, *molan lian* „für was, zu was“, *títlan* v. *tutlan lian* meñ ežem mi = ezért v. azért nem jöttem. A Bbl.-ban a *tutlan lian* helyett van *tídanin*, tehát *lanin*, melyből még eléggé kiismerszik a dativusi *lan* = *-lan lian*; de a Bbl.-ban még egyébként fordul elé, mint okot jelező postpositio (ért, miatt), és Castrén a *pašteek* (pone, ad) mellé jegyzi: „haec postpositio etiam terminatione dativi casus *län* v. *länin* exprimitur, p.o. *üt'älän* v. *üt'älänin kejen* abiit ad patrem (ciendum).“ Így legalább azt tudjuk, hogy *lanin* összetett postpositio, ha nem fejthetjük is meg a *lian*-t, mely amabban (tán előbb *lin*-né azután) egészen *in*-né csonkult el.

Cs.m. 651—54. birtokosragos nomen actionis után áll *vat'*, avval egy concessiv-mellékmondatot helyettesítvén. De mert nomen után áll, a cseremiszi nyelvnek a *vat'* postpositio, melynek értelme nem lehet más mint „daczára, ném. trotz“: *üžmem vat'* történt hívásom daczára (= bár, noha meghittam). Alak szerint egyezik ugyan e *vat'* a fent (455. l.) fölhozott, *val*-tól származó *vač* = -rólal (č és *t'* ablativusi irányrag): de mégis bajosan hajlik a „ról“ jelentés a *vat'* kétségtelen „daczára“-féle jelentésére.

(Vége a IV. kötetben következik).

BUDENZ JÓZSEF.

VEGYES APRÓSÁGOK.

ISMERTETÉSEK, ÉSZREVÉTELEK, FEJTEGETÉSEK.

25. **Varga.** — E szónak alaki eredetét nyelvészeink úgy veszik, hogy = *varr-ga*, *varr-ni* igetöből; különösen a NSzótár (II, 1005. *ga*, *ge* névképző), azt mondja, hogy mintegy *varr-og-ó*. A *varga* és *varr* közt létező alakképződési viszony azonban kissé más-képen áll, a miről a cseremis nyelvnek „*varrni*“ igéjéből meggyő-ződhetünk. Ez t. i. *orug-aš* (Reguly erdei cseremisjében), *org-aš* (Castrén, hegyi cseremis); származékai: *orugoš* varrás, naht (Reg.), *vorugem* R., *vurgem* C. = ruha (azaz: *consutum*, mintegy: *varram*, *varromány*). Tehát az igető alakjai: *orug*, *org*, *vorug*, *vurg*. Azt hi-szem, nem kell nagyon vitatni, hogy ez útmutatás szerint, a magy. *varr* ebből lett: *varg*, a kettős *rr* csak az *r* és gutturalis (*rg*) assimila-tióját tüntetvén elé, s hogy ugyancsak a *varga* a magyarban is meg-volt *varg* eredetibb igetőalaknak származéka, melyet tehát így kell taglalni: *varg-a*; tehát *a*, *e* képzővel, mint p.o. *szül-e*, azaz avval az *a*, *e* képzővel, mely még néhány egyéb szóban is mint az *ó*, *ő* no-men agentis képzője mellékalakja megmaradt, s egyszersmind né-mileg még ennek eredetibb volt alakját mutatja (v.ö. Ak. Értesítő nyelvtud., II. 164. 168).

26) Török (és arab-perzsa) szók a szerb nyelvben.

Fent a 159. lapon arról szöltünk, hogy a magyar *csizmadia*, *csizmazia* tulajdonképen a törökből származván, innét szerb (déli-szláv) közvetítés által került a magyarba. E közvetítést világosan elárulja a hátul megváltoztatott (*a*-val megtoldott) alak (-*džia* = tör. -*ži*), melynek megtoldására igen is a szerbnek, de nem ám a

magyarnak volt szüksége. Evvel egyszersmind azon véleményt mondhatjuk ki, hogy általában a törökből a magyarba mint kölcsön adott birtok bejutottszók (ha nem is eredeti török szók) nagyobb részét ugyan ezen közvetítésen mentek keresztül. Ezt p.o. a *haramia* szóra nézve (= *harami*) ugyan a fent érintett alakváltoztatás bizonyítja, valamint a *dalia* (régibben *delia*)-ra nézve is, mely = tör. *deli* („bolond“ és „vakbátorságú harcos“) és ugyancsak megvan Belloszteneecz illyr szótárában is (*delia vir strenuus, egregius, serenus; juvenis conspicuus*). Nem kell tehát a NSzótárral a ném. *held* szót megfordítani, hogy *dleh, deleh*-féle kerüljön ki, melyből *deli, delia* eredtek volna. Azonban, hogy a magyar nyelvnek a törökhöz való kölcsönvevői viszonyát jobban megítélhessük, jónak látom, a közvetítő szerbnek ugyanattól a hitelezőtől vett kölcsöneiről egy bővebb, ha nem is teljes, átnézetet adni, mely amúgy is érdekes lesz, ha csak arra nézünk, mit és hogyan vett a szerb a töröktől.

Szerb *ada* sziget (e mellett: *ostrovo*), tör. *ada*; — *arapin* szececsen, t. *arab* (megjegyezhető a szláv *in* képző, mely még az *araphoz* járult); — *alat* eszköz, a.t. *alat* (*álát*), a szláv szó: illyr *orudje*; — *avlia* udvar (szláv: *dvor*), t. *avli* és *havli* (alkalmasint maga *avli* is csak a gör. *αὐλή*, és csak az arab *havle* köröskörül-hez idomittatott át a *havli*-ban); — *ambar* csűr, a.t. *ambar*; — *avan* mozsár (ill. még: *tučak*), a.t. *havan*; — *badava* ingyen (ill. *za-badava*, szláv szó: *vsuje*, or. *darom*), t. *badhava* (*bâd-havâ*) p. a. szók); — *basamak* grádics, lépcső (szl. *stepeñ*), t. *basamak*; — *burgia* fúró (e mellett: *svrdao*), t. *burgu* (*burgö*); — *boja* festék (ill. *farba, boja*), t. *boja*; — *barjak* zászló (ill. *barjak, stëg, zastava*), t. *bajrak*; — *bunar* kút (máskép: *kladenac*), t. *vinar, bunar*; — *busia* les (máskép: *zasëda*), t. *pusu*; — *burmut* tobák, burnót (ill. *burmut, tabak*), t. *burunot, burun-otu* (szószerint: orr-fü, orr-füve); — *biber* bors, t. *biber*; — *biberlia* borsos: t. *biberli*; — *bakar* ércz, réz, t. *bakir*; — *butina* czomb (ill. *stegno* és *but*); t. *but*; — *barut* puskapor, t. *barut*; — *čaršav* (*astalski č.*) asztal-abrosz, hihetöleg = p.t. *čaršu* négyszög (t.i. négyszögü vászon darab; hogy *čaršav* nem szláv szó, bizonyos: ill. *stolnjak*); — *čizme* csizma, t. *čizme*; — *čorba* leves (máskép: *polëvka*, ill. *juha* és *čorba*), p.t. *šorba, čorba*; — *čakšire* nadrág (ill. u.a., és *hlače*), t. *čakšir*; — *česma* forrás (máskép: *izvor, vrelo*), p.t. *češme*; — *čoban* juhász, p.t. *čoban*; — *čekić* kalapács (mkp. *kalapač*, ill. *bat, malj, čekić*), t. *čekić*; — *čoja* posztó (ill.

čoha, sukno), t. čoha; — čurčia szücs (ill. kàrznar, kožuhar, čurčia), t. kùrkči; — čorav vak (ill. slěp), p.t. kòr (kjør, kjor); — čerpič vályog, p.t. kerpič; — duvar fal, wand, p.t. duvar; — dugme gomb (máskép: putce, ill. dugme, putac, puce), t. dögme (døjme); — divit kalamáris (ill. divit, tintarnica, kalamar), p.t. divid, divit; — djindjuva gyöngy, t. inži, inžü (a kezdő dj gyaníttatja, hogy a szintén megvolt jinžü ejtést vették át: a magyar gyöngy-ből nem származhatik, mert az uva nyilván az ü szóvég szerbesítése); — dušek párna (máskép: perina), t. dűšek; — duvan dohány (ill. duhan), a. t. du-xán (duhan), l. M. Nyelvészet V, 453. (v.ö. még ill. duhandžia dohán-yos ember; megjegyezhető az is, hogy mintegy a török tütüm iç-mek [dohányt, füstöt inni: pipázni] fordítása a szerb piti duvan); — dolama dolmány, mente, t. dolama (ha a tör. szó a magyartól való volna is, mégis a török alakot vette át a szerb); — dunderin ács (szláv szó: tesar) = p.t. dülger (dulger; az in toldalékra nézve v.ö. ara-pin s alább kasapin); — denjag bál, csomag, t. denk; — dućan bolt, p.t. dükjan (dukjan); — t. dereglia dereglye, direkli (azaz: árbóczos, t.i. hajó; innét a magy. dereglye, melyet a NSzótár derékje v. deréklő-nek magyaráz; — džigerica máj: tüdő (ill. jetra, žigerica cārna máj, pluća, žigerica běla tüdő), p.t. žiger, žijer (kara ž. máj, ak ž. tüdő); — džamia mecset (máskép: mošea, ill. mečet, džamia), a. t. žámi nagy mecset (mečet = a. t. mešjed); — dželat hóhér, a. t. žellad (žellád); — džeb zseb (ill. žep, torba, kesa mind török szók), t. žeb; ergela ménés (orosz konskij zavod, tót koboliñec), p.t. xargele (hargele; ergela elejéről a h elmaradt mint fent avan-ban is); — haljina köntös, öltözet (máskép: kantuš, odežda; ill. haljina, halja, és kaput; Belloszt. halina, halja): szintén nem szláv szó; az ina szláv hoz-zátoldás, és dolgunk van egyenesen halja-val, mely vagy az a. t. xáli, hali szönyeg-ből, vagy az a. t. xil a[t]-ből került, mely utóbbi az oroszba is ment át xalat (házi köntös) alakjában. — ilidža fürdő (ill. kupatilo), t. iliže melegfürdő; — inat háboruság (máskép: kav-ga tör., parnica, branj), a. t. inad ('inád) ellenszegülés, felkelés; — jaka gallér (máskép: galir, ill. jaka, kolier), t. jaka; — jastuk párna (máskép: parina, ill. jastuk, koktao), t. jastik; — jendek árok (meg: jarak, jazmak; ill. jama; endek, jarok), t. hendek (handak-ból, ar. xandak); — jorgan paplan (ill. pokrivalo, pokrivač; Bell. poplan v. jorgan), t. jorgan; — juriš ostrom, t. jürüš (a jürü-mek igétől); — kalup forma (máskép: forma, obraz; ill. tvorilo, kalup;

Bell. szintén = intima, forma fusoria), a. t. *kaleb*; — *kandilo* lámpa, t. *kandil*; — *kovandžia* méhész (máskép: *pčelar*), t. *kovanži* (ži képzővel *kovan* méhkas szóból); — *kassapin* mészáros (máskép: *mesar*), a. t. *kassab* (*kassapin* még szláv in képzővel van, mint fentebb *arapin*); — *kalaj* ólom (ill. cinj, kalaj, kositer), t. *kalaj*; — *kalfa* mesterlegény (ill. *kalfa* és *dětić*), t. *kalfa* (a török szó nem más mint az arab *chalifa* successor, mely a *contre-maitre*, „*sous-chef*“ jelentéssel a törökben *kalfa* ejtést vett föl); — *kavez* kalitka, a. t. *kafes*; — *kašika* kanál (ill. *žliva*, *ožica*; orosz *ložka*), t. *kašik*; — *kapia* kapu (ill. *kapia*, *vrata*), t. *kapu*, *kapü*; — *kesa* zacskó (ill. *mošnja*, *tobolac*), p. t. *kise*; — *kajguna* rátotta, t. *kajgana*; — *konak* kvartély, szállás; t. *konak* (a *kon* megszállni igéből származó szó); v. ö. *konak dati* szállást adni, és *konakovati* szállani; — *kamiš* pipaszár, t. *kamiš* nád; — *kiria* bér: pod kiriju uzeti = bérelni; *kiria ot doma* = házbér; Belloszteneceznél *kirja* pretium pro vectura currus (szlávul: *najam*), a. t. *kira* (*kiraja* v. *kira ile* almak = kibérelni); — *kiridžia* szekeres (v. ö. *kiria* Belloszteneceznél), t. *kiraži*; — *kajsia* tengeri baraczk (ill. még *naptipërka*), t. *kajsi*; — *kumoš* bársony, a. t. *kumaš* (ill. *kadipe*, *kadife* = a. t. *kadife*); — *kalajdžia* cigány (tkp. czinnező; t. *kalaj*) t. *kalajži*; — *kat* emelet (*prvi kat* első emelet), t. *kat*; — *kiša* eső (ill. még *dužd*), t. *kiš* (tél, de egyszersmind: zivataros idő), — *mejdan* bajvivás, párhaj (ill. *dvoboj*), a. t. *mejdan* (tkp. tér, vívó- v. harcztér); — *mestve* bakkancs, topánka, t. *mest*; — *meana* korcsma, p. t. *mejxane* (borház); *meandžia* csapláros, t. *mejxaneži*; — *mindjuše* függők, p. t. *menguš*; — *mumakaze* hamvevő, a. t. *mum-makassi*; — *merdevine* lajtorja (ill. *ljestve*), t. *merdevin* (a perzsa *nerdebân*-ból); — *majmun* majom, t. *majmun*; — *mermer* (v. *mramor*) márvány, t. *mermer*; — *melem* (v. *ljekaria*) orvosság, t. *melhem* (p. *merhem*-ből); *oluk* csatorna, t. *oluk*; — *pamuk* pamut, t. *pambuk*; — *pazar* vásár (v. ö. *pazariti* vásárolni cserélni), p. t. *pazar* (*bazar*); — *pendžer* (meg: *prozor*, *oblok*) ablak, p. t. *penžere*; — *peškir* (astalni p.) asztalkendő, p. t. *peškir*; — *parče* darab, p. t. *parče*, *parča*; — *rakia* pálinka (ill. még: *žganica*), t. *rakü*; — *rif*, réf, róf, t. *rif* (ha a magyarból való is, de a szerb a török alakot tartja meg); — *sačma* srét (v. *šreta*, ill. még: *šprih*), t. *sačma* (a *sač*-, szórni igétől); — *sokuk* (és: *ulica*) utcza, t. *sokak*; — *sermija* (és: *iměnie*) vagyon, p. t. *ser-máje*; — *sanduk* (és: *kovčezac*) láda, t. *sandik*, *sanduk*; — *sičan* maszlag, arsenik (ill. *sičan*,

mišomor), t. *sičan otu* (szószerint egérfü) — *sandžie* (és: *protisli*) oldal-nyillalás, t. *sanži* (a *sanž-* szűrni igétől; — *sat* (és: *čas*) óra, a.t. *saat*; *sajdzia* órás = t. *saatži*); — *sapun* szappan, *sapundžia* szappanos, t. *sabun* és *sabunžu* (*sabunži*); — *skeledžia* révész, t. *eskeleži*; — *spaia* földesúr, p.t. *sipahi*, *spahi* (a „földesúr“ jelentés a török úrbéri viszonyokból érthető meg); — *šerbet* (és: *medica*) méhsér, a.t. *šerbet*; — *šecer* cukor, a.t. *šeker*; — *top* (és: *šiba*) ágyú, *topdzia* pattantyús, t. *top* és *topžu* (*topži*); — *timariti* (és: *služiti*, *čuvati*) ápolni beteget, *timarenje* gondviselés: a p.t. *timár* ápolás, betegápolás-tól, szláv denominatív igeképzővel; — *tutkalo* enyv (ill. még: *kelja*, *klja*), t. *tutkal*; — *taban* talp, t. *taban*; — *tefter* (és: *protokol*) jegyzőkönyv, p.t. *defter*; — *veresia* hitel, t. *veresi* (a *ver-* igétől), — *zejtin* faolaj, a.t. *zejtun oliva* (*zejtun jayri* faolaj); — *zengin* kengyel (ill. *stremen*, *uzendjia*), t. *üzengi*; — *zumbul* ibolya (ill. *lyubica*), v.ö. a.t. *sümbül* jáczint.

KÖNVISMERTETÉS.

Teljes Magyar-Latin Szótár, földrajzi nevekkal szaporítva. Szerkesztették *Bartl Antal* és *Veress Ignác*, a pesti királyi főgymnasiumi tanárai. 8-adrétü, VIII és 624 lap. Ára 4 forint.

Az elég terjedelmes könyvnek lapjai *három hasdörösök*, tehát lehető sok anyagot magokban foglalók, a mi maga is a szerkesztők kitűnő szorgalmáról tanúskodik. Személyes belátásunk szerint, a melyet csak is egyedi nézetnek akarunk nevezni, nagyobb válogatás talán kevesbbé teljes szótárt adott volna, de nem épen kevesbbé hasznost.

A szerkesztők a magyar szótárt, s ha lehet, a magyar szólásokat is, latinra fordítják. Évvel roppant munkát vállaltak magokra; s az irigy szem is kénytelen átlátni, hogy megfelelő szorgalommal dolgoztak a roppant munkán. De kérdés, kell-e az egész magyar szótárt latinra fordítani? érdemes-e minden szót, a melyet a magyar nyelvben, még több, azt is, a melyet valamely magyar szótárban megtalálunk, latinra fordítani? Minthogy erre nézve a szerkesztők nézete más mint az enyém, s a dolog bizonynyal olyan, hogy megérdemli a vitatást, előadom tehát az én nézetemet a magyar-latin szótár iránt.

Én nekem úgy látszik, hogy a gymnasiumnak olyan magyar-latin szótár kell, a mely a latin-magyar szótárnak fordítása. A latin-magyar szótár a *classicus* latin írók szó-kincsét magyarázza meg; de minthogy a latin nyelven teendő gyakorlatok az iskolában, sőt az iskolán kívüli élet is, a mely nem épen elmerült a keresetbe,

gyakran szükségessé teszi, hogy a latin szót és kifejezést a magyar nyelv után keressük fel: azért olyan magyar-latin szótár is kell, a melynek segítségével akármikor feltaláljam a classicus latinságot. Ennyit követelek én a magyar-latin szótártól. Ámde a tudományos élet egész Európában latin nyelven folyt volt, Magyarországon pedig, úgy szólván, még néhány tizeddel előtt, az iskolák, a törvényhozás, igazgatás és törvénylátás nyelve latin vala: kell-e vagy lehet-e azt most egy magyar-latin szótárban teljesen elmellőzni? Nem kell, nem is lehet; mert a tudományban sem tanácsos hirtelen félbeszakasztani a „*continuitas-t.*“ Már azt az úgynevezett középkori európai, s a különösen úgynevezett magyar huszár-latinságot hogyan és mennyire kell bévenni a magyar-latin szótárba? ezt bajosabb eldönteni; erre nézve, hol többet hol kevesebbet lehet tenni a kellőnél. Ámde a legtágabb határ sem foglal annyit magában, mint az egész magyar szótárnak lefordítása. A derék szerkesztők tehát, egyedi nézetem szerint, sokkal többet tettek, mint kellett volna, s ha fogyatkozásokat lehet munkájokban találni, azok nagy részében abban a feleslegben találhatók.

De még, ha elfogadom is a szerzők tervét, sok magyar szót mellőzők, a nélkül, hogy a józan teljesség kárt szenvedne. A *gázi* (fizetés), *obsit*, *liberia*, *liberiás* stb. szókat nem venném fel; a *melenczés* szót p. o. melyet „*cymbalorum pulsator-nak* magyarának, alkalmasint sokan nem ismerjük, s nem is tudom, a *czimbalnos* helyett ki használta; de ha felvettem volna, talán értésére adom az olvasónak, hogy *melencze* és *medencze* egy. *Libánczolni-t* így magyarázzák a szerkesztők, hogy *palpetare*, s e magyarázat teszi talán ismeretlenné a szót. *Libuczkolni* alkalmasint ismeretesebb szó, de ez nincs a szótárban; a *libánczolni*-ről azt írja Kresznerics: „Midőn a kisedd fürösztetik és jó kedvében kezével lábával csapkodja rugdozza a vizet, akkor mondatik, hogy a kisedd szinte *libánczol*. Hallytam Ságbon 1818. Máj. 29.“ Ha e szó nagyon helyén van Kresznericsnél: ide, a magyar-latin szótárba, kevesbbé való; s ha a szerzők Kresznerics-ből vették, talán nem is helyesen fordítják latinra, minthogy a *palpito* szó jelentése nem jár csak a vízben való mozgásról. Így bátran elmaradhettek volna p. o. a *zsimár* homo tenax, *zsaszak*: *digitus index*, *digitus salutaris*, a melyek Fogarasi szótárában (Pesten 1860.) megvannak ugyan, s lehet, hogy itt-ott szokásban vannak is: de *jus civitatis*-ok nem kétségtelen. — Csak egyet kettőt akartam azokból említeni, a melyek elmaradhattak volna.

Másoknál a magyarázat ellen lehet kifogás, p. o. a *zsilip* = *cloaca*. Én Kresznerics latin magyarázatját fogadtam volna el: *catarracta*, *alveus ligneus*; a *cloaca* más. Ezt p. o. „zsebre tenni“ így fordítják: *injuria aequo animo ferre*. Hogy e fordítás egyoldalú, észrevehetik a szerkesztők is, ha képzelik magoknak, hogy a magyar pap de *injuria aequo animo ferenda*-ról akarván beszélni, —

mi csak ugyan keresztyénes thema —, *zsebre tevést* emlegetne. A hallgatók kikacszagnák. Miért? Mert van „urbanitas“ nemcsak a latinban hanem a magyarban is; s mi „urbanum“, mi nem, azt tudnunk kell. — Így „se füle se farka“ = nec caput neque pes appareret volna. Nem tudom, jól van-e latinul?

Több fenakadás lesz a szerkesztők magyar etymológiája ellen, a kik például így írnak: *gém* 1) állat, ardea, 2) 3) 4) stb. azután *-b* lásd *zsémb*; — *belödni* l. *zsémbelödni*; — *ber* l. merev, — *bes* stb. Tehát a *gém* tö-szóból lesznek: *gémb*, *gémbeledni*, *gémber*, *gémberedni*. A *zsémb* szót keresvén fel, ott nem találunk *zsém*-féle tö-szót. — Ha tetszik valakinek a *gémbe*s, *gémbeledni* szókat a *gém*-ből származtatni, az így sorozza fel a szókat: *gém* 1) ardea stb. 2) radix sequentium: *gémbe*s, *gémbe*ség, *gémberedni* stb. Különben a *gémbe*s asszonyt nem is keresnök a *gém*-tollak alatt.

A *golyó* származékai így következnek egymásután: *golyó*, — *bis* (*golyóbis*), *-bisdad*, *-bisminta* stb. A *golyóbis* nem származik a *golyó*-tól, hanem az a *globus*-nak, mint a *golyó* a *kugel*, *gugla*-féle idegen szóknak elváltozása. Én tehát a *golyó*-t és *golyóbis*-t nem egymás alá, hanem egymás mellé tenném.

A *gép*-nek származéka *gép-ely* volna. A *gépely* a német *göpel*-nek elváltozása, a *gép* pedig a *gépely*-nek csonkjája. Így lett a német *zeiger*-ből a magyar *czéger* („*czéger* nélkül is elkél a jó bor“), s ebből az ujkor a *czég*-et (*fimra*) csonkította el. Ezeket tudnia kell a szótárnak, hogy ne keressen etymológiát ott, a hol csak etymokope van, logos nélkül, — a mi a nyelvsvizsgálást nem bántja.

A *gugyor*-nak származéka a *gugyorodni* stb. Itt a *gugyor*-nál talán félreértették Fogarasit, a kinél van: *Gugyor* der Graben (zwischen zwei Bergen), a mi tehát vízmosás, vízmosta, vízvájta szurdék. A szerkesztők így fordítják: *vallis profunda* (inter duos montes sita), és az olvasó majdnem elmosolyodik. Mert a *vallis* mindenkor inter duos montes van. Ellenben a *víz-mosás* egyebütt is lehet, nemcsak két hegy közt; Fogarasi tehát szükségből tette oda: zwischen zwei Bergen.

A verejtéket, *vérejték*-nek gondolják. *Verő* melegítő, söt sütő, innen: *verő* malacz, *verő* fény, *verejték*. stb. stb.

Alkalmasint ezek körül forognak majd az összes észrevételek, a melyeket valaki gondos átnézés után tehet a könyvre; s óhajtom, bár gondosan néznék által a tanárok, s közölnék észrevételeiket. A szerkesztők szívesen fognák, úgy hiszem, a második kiadásnál felhasználni.

HUNFALVY PÁL.

M u t a t ó

az e kötetben tárgyalt magyar szók-, képzők- és ragokról.

	<i>Lap</i>		<i>Lap</i>
abba (mint igekötő)	8	év	335
aggni (aggódni)	308	ezer	35
állat	49	fél (fele)	23
állít, állat, alajt	267	fél (uxor)	324
álmom	260	feleség	324
apa	325	férfiu	322
arany (nepos)	332	férj	324
asszon	322	fül	23
bírni	50	gyóntó (confessor)	354
böti	261	halnal (hajnal)	346
család, család	322	háromszéki szók	10—14
családnevek	390—96	házas (uxor)	324
cserfa	23	hét napjai	343
csizmadia, -zia	157	hó (mensis)	338
dél, délszív, délszín	347	hódít, hódúl	194
egy = testvér	329	hol	302
egyaránt	206	hol (diluculum)	345
egyetlen	191	hold (jugerum)	194
éj (é, i), éjjel	347	hollali nap	349
el (igekötő)	8. 73. stb.	holtakelve	349
el és meg	87. 95	hónal	22
el = elé, eleve	75	hónap-nevek	339
elők (majores)	327	hölgy	324
elve = -n túl	84	idő	334
én	36	idnep	354
est, estvel	347	ike, ik, ük (avia)	327
esztén (-nap)	341	imádni	160
esztendő	336	író (íróstej)	23

	<i>Lap</i>		<i>Lap</i>
ise, öse, ös	325	nap	342
itt	303	nélkül	193
<i>Képzők.</i>			
a) névképzők:		nem (familia)	321
<i>at, et</i> igenév-k.	232	nő, né	323
<i>andó, endő</i> jövő része- sülő-k 216. 225. 229.	232	ott	303
<i>b</i> comparativus-k.	33	öcse	331
<i>d (ad, ed, od, öd)</i> ki- csinező	7	őr	24
<i>ik--es</i> comparativus	282	örök	335
<i>ó, ő</i> részesülő	211. 217. 226. 231	ősfő (frater)	330
<i>talan, telen</i> fosztó	192	özön (saecula)	335
<i>t</i> múlt részesülő	213. 221. 228	<i>Ragok.</i>	
b) igeképzők:		a) személyragok:	
<i>and, end</i> futurum-k.	37	<i>ik</i> és <i>en</i> 3. szem.-r.	268
<i>ít</i>	259. 267	3. birt. szem.-r. dorgáló szólásokban	8
<i>ód, öd</i> belszenvető	159	tárgyi ragozás	207
<i>sz</i> praesens-k.	270	b) többesi rag <i>k</i> = finn <i>t</i> 27.; tán eredeti <i>jak</i> és <i>jat</i> 28.; 263.; szem.- névmások kettős töb- bese 29.; többesi rag (magyar és finn) 284—296	
kész	7	c) viszonyragok és névutók:	
kéz	21	viszonyragozás	264
ki (névmás)	277	<i>á, é, (va ve)</i>	31. 304
koma	333	<i>att, ett, (ott, ött)</i>	306
komló	22	<i>l</i> essivusi	31
konty	22	<i>n (on, en)</i> essivusi r.	31
kor	334	<i>nan, nen</i>	31. 303
közel (cognatus)	332	<i>nek</i>	195. 206. 305
közepett	206	<i>n-ként</i>	264
küvül (háromszéki)	8	<i>ól, öl</i>	31. 298
lak (finn: laki)	23	<i>t</i> essivusi-r. 31., <i>t</i> és <i>n</i> mint távolító ragok	6
lom (pruina)	23	<i>től</i>	31. 297
majtan, majdan	349	d) <i>g</i> mint encliticus füg- gelék	6—7
mely, melyik	279		
mi	277		
mily, milyen	278		

	<i>Lap</i>		<i>Lap</i>
reg, regvel, rég	346	szüle, szile (mater)	326
regélni	23	tege, tegeten, tegnap	349
rendes	8	temérdek	382
sü (levir)	333	tenger	382
száz	35	testvér	329
székely	365	tíz	35
szilemér	328	túl	74
szoba	24	úr	324
s z ó k — a sajószentpéte-		ü n n e p - n e v e k	350
riek végzésé-		városonki = városunkbeli	207
ben	199—205	várni	23
háromszékiek 10—14		varga	471

111

112

113

TARTALOM.

ÉRTEKEZÉSEK.

Adalékok a magyar nyelvjárás-tanhoz. II. közlemény: Pótléksorok a háromszéki nyelvjáráshoz. <i>Vass József</i>	1
Ahlqvist: A magyar nyelv rokonságáról a finn nyelvvel. <i>Hunfalvy Pál</i>	19
Tanulmányok a magyar bibliafordítások körül. <i>Ballagi Mór</i>	38. 161
A magyar <i>el</i> igekötőről. <i>Budenz József</i>	72
Erdei cseremiszség. Mondat- és szövegközlés. <i>Budenz József</i>	97
A sajó-szentpéteriek 1403-dik évi „végzése“, nyelvészeti tekintetben. <i>Fogarasi János</i>	190
Mit kell tartani nyelvünkben a részesülőkről? <i>Takács István</i>	210
Némely látszólagos képtelenségek a csuvas- török hangviszonyokban. <i>Budenz József</i>	234
Némely névmások helyes használatáról. <i>Takács István</i>	277
Régi magyar családi és időnevezetek. <i>Mátyás Flóridán</i>	321
A „Székely népköltészeti gyűjtemény“ bevezetéssel. <i>Fogarasi János</i>	361
A magyar családnevekről. <i>Fábián István</i>	389
Cseremiszs tanulmányok. I. <i>Budenz József</i>	397
Vegyes apróságok. Ismertetések, észrevételek, fejtegetések. <i>Budenz József</i>	157. 285. 471

KÖNYVISMERTETÉSEK.

Magyar nyelvtan. Írta Riedl Szende. <i>Hunfalvy Pál</i>	254
Teljes Magyar-Latin Szótár, földrajzi nevekkal szaporítva. Szerkesztették Bartl Antal és Veress Ignác. <i>Hunfalvy Pál</i>	477